

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT BİLİM DALI

**TÜRKİYE'NİN ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ
EKONOMİLERİ İLE DIŞ TİCARETİNİN EKONOMİK
ETKİLERİ: ÇEKİM MODELİ ANALİZİ**

Yüksek Lisans Tezi

Tezi Hazırlayan:

Mahsun AKÇELİK

İstanbul, 2019

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT BİLİM DALI

**TÜRKİYE'NİN ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ
EKONOMİLERİ İLE DIŞ TİCARETİNİN EKONOMİK
ETKİLERİ: ÇEKİM MODELİ ANALİZİ**

Yüksek Lisans Tezi

Tezi Hazırlayan:
Mahsun AKÇELİK

Öğrenci No:
165519802

Danışman
Prof. Dr. Özgür Ömer ERSİN

İstanbul, 2019

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum "Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütü Ekonomileri ile Dış Ticaretinin Ekonomik Etkileri: Çekim Modeli Analizi" başlıklı çalışmanın bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmanın içerisinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 11/03/2019

Mahsun AKÇELİK

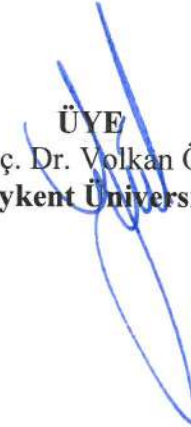
T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
TEZLİ YÜKSEK LİSANS SINAV TUTANAĞI

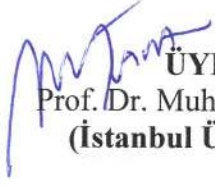
15/02/2019

Enstitümüz *İktisat* Anabilim Dalı *İktisat* Programı yüksek lisans öğrencilerinden 165519802 numaralı **Mahsun AKÇELİK** “*Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim – Öğretim Yönetmeliği*”nin ilgili maddesine göre hazırlayarak, Enstitümüze teslim ettiği “*Türkiye’nin Şanghay İşbirliği Örgütü Ekonomileri İle Dış Ticaretinin Ekonomik Etkileri: Çekim Modeli Analizi*” konulu tezini, Yönetim Kurulumuzun 22/01/2019 tarih ve 2019/04 sayılı toplantısında seçilen ve Taksim Yerleşkesinde toplanan biz jüri üyeleri huzurunda, Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin 29. maddesinin 3. fıkrası gereğince (60) dakika süre ile aday tarafından savunulmuş ve sonuçta adayın tezi hakkında *oyçokluğu/oybirliği* ile **Kabul/Red veya Düzeltme** kararı verilmiştir.

İşbu tutanak, 4 nüsha olarak hazırlanmış ve Enstitü Müdürlüğü’ne sunulmak üzere tarafımızdan düzenlenmiştir.

DANIŞMAN
Prof. Dr. Özgür Ömer ERSİN
(Beykent Üniversitesi)

ÜYE
Doç. Dr. Volkan ÖNGEL
(Beykent Üniversitesi)

ÜYE
Prof. Dr. Muhittin KAPLAN
(İstanbul Üniversitesi)

Adı Soyadı : Mahsun AKÇELİK
Danışmanı : Prof. Dr. Özgür Ömer ERSİN
Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans, 2019
Alanı : İktisat
Anahtar Kelimeler : Çekim modeli, panel regresyon analizi, Şanghay
İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)

ÖZ

TÜRKİYE'NİN ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ EKONOMİLERİ İLE DIŞ TİCARETİNİN EKONOMİK ETKİLERİ: ÇEKİM MODELİ ANALİZİ

Bu çalışmada Türkiye ile Şanghay İşbirliği Örgütü (Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Hindistan, Pakistan) üyeleri ve diyalog ortakları arasındaki ticaret hacminin belirleyicileri geleneksel ve geliştirilmiş Çekim Modelleri bağlamında 2002-2017 dönemi için panel regresyon modellerinden hareketle incelenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda, ticaret hacmini açıklamak için geleneksel yaklaşım çerçevesinde kişi başına düşen Gayri Safi Yurt İçi Hasılaya ek olarak, Çekim modelinde öne çıkan uzaklığa ilişkin, tarife oranlarından hareketle oluşturulmuş olan ticaret özgürlüğü endeksi, ve geliştirilmiş modelde ise, politik istikrar ve reel döviz kuru değişkenlerinin etkisi de modele dahil edilmiştir. Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) diyalog ortaklığının etkilerinin test edilmesine yönelik ise, ŞİÖ öncesi ve sonrası döneme ilişkin değişimlerin kukla değişkenler ile modellere dahil edilmesi amaçlanmıştır.

Çalışmanın bulguları, ilgili ülkelerde, geleneksel Çekim modeli bağlamında, milli gelir artışlarının ticaret hacmi üzerindeki pozitif etkilerine ek olarak, 2009 krizinin olumsuz etkilerinin reddedilmediğine işaret etmektedir. ŞİÖ üyesi ve diyalog ortaklarına ilişkin Geliştirilmiş Çekim modeli tahminlerinin bulguları ise şöyle sıralanmaktadır: i. ticaret partnerlerinin politik istikrarındaki artışların ticaret hacmi üzerindeki olumlu etkileri, ii. ticari korumacılığın bir ölçütü olan ticari özgürlüklerin ticaret hacmi üzerindeki pozitif, dolayısıyla, korumacılığın negatif etkileri, iii. reel

d v z kurundaki artışların ticaret hacmi üzerindeki negatif etkisi, ve son olarak, iv. Ő   kukla değişkeni bağlamında Ő    ncesi ve sonrası dönemlerde belirtilen bu etkiler arasında değişimlerin istatistiksel olarak kabul edildiği sonuçlarına varılmıştır. Bu bağlamda, Ő    yeliği diyalog ortaklığının ticaret hacmi üzerinde önemli etkileri olduğu ve gelecekte ticaret hacmi üzerindeki pozitif etkilerin arttırılmasına yönelik ticaret politikalarının daha da arttırılmasının önem taşıdığı sonucuna ulaşılabilmektedir.

Name and Surname : Mahsun AKÇELİK
Supervisor : Prof. Dr. Özgür Ömer ERSİN
Degree and Date : Master, 2019
Major : Economics
Key Words : Gravity Model, panel regression analysis, Shanghai
Cooperation Organization (SCO)

ABSTRACT

ECONOMIC IMPACT OF FOREIGN TRADE OF TURKEY WITH MEMBERS OF SHANGHAI ECONOMIC COOPERATION ORGANIZATION: GRAVITY MODEL ANALYSIS

In this study, the determinants of the trade volume between Shanghai Cooperation Organization (Russia, China, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Tajikistan, India, Pakistan) members and Turkey as a dialogue partner have been aimed to be analyzed with traditional and generalized Gravity Models with panel regressions for the period of 2002-2017. In this context, in addition to the traditional usage of the size indicator, the Gross Domestic Product (GDP) and per capita GDP, in explaining the trade volume, the trade freedom index, the political stability and the real exchange rate variables and their effects are also included in the generalized Gravity Model as proxies of the distance concept in the model. For testing the effects of dialogue partnership of Turkey's Shanghai Cooperation Organization (SCO), in regard to the period before and after SCO, the changes are intended to be included in the model with dummy variables.

The findings of the work indicate that the negative effects of the 2009 crisis have not been rejected in addition to the positive effects of the national income increases on the trade volume in the related countries in the context of the traditional Gravity Model. The findings of the Generalized Gravity Model estimated for the SCO member and dialogue partners are as follows: i. the positive effects of increases in the political stability of trade partners on trade volume cannot be rejected, ii. the positive effect of trade freedom as a measure of trade protectionism on trade volume

cannot be rejected, suggesting the negative impact of protectionism, iii. the negative effect of increases in real exchange rate on trade volume, and lastly iv. in the context of the SCO dummy variable and its interactions with the above mentioned variables, the changes between the effects of the variables before and after dialogue with SCO on the trade volume were considered as statistically significant. In this context, it can be concluded that the possible SCO membership and the dialogue partnership have significant impacts on the trade volume and it is important to enhance the trade policies directed towards improving the positive effects even further on trade volume in the future between Turkey and the SCO countries.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZ.....	i
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
TABLolar LİSTESİ	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ	xii
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜTÜNLEŞMELER VE ETKİLERİ

1.1. ÜLKELERİN EKONOMİK BİRLİK OLUŞTURMA AŞAMASI.....	6
1.1.1. Küreselleşme	6
1.1.2.Ekonomik Birleşmenin Sebepleri.....	7
1.2.İKTİSADİ BİRLEŞMELER TEORİSİ	8
1.2.1 Tercihli Ticaret Anlaşması	8
1.2.2. Serbest Ticaret Bölgesi.....	9
1.2.3.Gümrük Birliği	9
1.2.4.Ortak Pazar	10
1.2.5.İktisadi Birlik.....	11
1.3. TİCARET ÖRGÜTLERİNİN ETKİLERİ	12
1.3.1. Statik (Durağan) Etkiler	12
1.3.1.1. Üretim Etkisi.....	13
1.3.1.2.Ticaret Yaratıcı Etki.....	14
1.3.1.3. Ticaret Saptırıcı Etki	15
1.3.1.4. Rakip veya Tamamlayıcı Ekonomiler Yönünden Etki	15
1.3.1.5.Tüketim Etkisi.....	16
1.3.1.6. Kamu Gelirleri Etkisi.....	17
1.3.1.7. İşlem Maliyetleri Etkisi	17

1.3.1.8. İstihdam Üzerine Etkiler	17
1.3.2. Dinamik (Değişken) Etkiler	18
1.3.2.1.Rekabet Artış Etkisi	19
1.3.2.2.Ölçek Ekonomileri Etkisi.....	19
1.3.2.3.Araştırma Geliştirme (Ar-Ge) ve Teknolojik Gelişme Etkisi.....	20
1.3.2.4.Yatırım Yaratıcı Etkiler	20
1.3.2.5. Kaynak Hareketliliği.....	21
1.3.2.6.Döviz Rezervlerinin Artması	21
1.3.2.7. Dışsal Ekonomiler.....	21
1.3.2.8.Sanayileşme Hızının Artması	22
1.3.2.9.Risk ve Belirsizlikler	22
1.3.2.10. Kutuplaşma	22

İKİNCİ BÖLÜM

ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ ÜYELERİNİN EKONOMİLERİ

2. ŞİÖ'NÜN KURULUŞU VE AMAÇLARI..... 23

2.1. ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NE ÜYE ÜLKELERİN

EKONOMİSİ..... 23

2.1.1. Rusya Federasyonu	24
2.1.2. Çin Halk Cumhuriyeti.....	30
2.1.3. Kazakistan Cumhuriyeti	35
2.1.4. Kırgızistan Cumhuriyeti	39
2.1.5. Özbekistan Cumhuriyeti	43
2.1.6. Tacikistan Cumhuriyeti.....	46
2.1.7. Hindistan Cumhuriyeti.....	49
2.1.8. Pakistan İslam Cumhuriyeti.....	54

2.2. ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ (ŞİÖ) ÜYE ÜLKELERİNİN İÇ

PAZAR İLE TİCARETİNİN GELİŞİMİ..... 58

2.2.1. Üye Ülkelerin ŞİÖ İç Pazarına İhracatları.....	58
---	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE EKONOMİSİ VE TÜRKİYE İLE ŞİÖ ÜYELERİ ARASINDAKİ
DIŞ TİCARET

3.1. TÜRKİYE'NİN KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE DÜNYA

TİCARETİNE UYUMU 69

3.1.1. Türkiye Ekonomisi ve Dış Ticareti 70

3.2. TÜRKİYE'NİN EKONOMİK BİRLİKLER İLE OLAN DIŞ TİCARET

KARŞILAŞTIRMASI..... 82

3.3. TÜRKİYE İLE ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ ÜYELERİ

ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİ..... 89

3.3.1. Türkiye ile Rusya Federasyonu Arasındaki Ekonomik İlişkiler 96

3.3.2. Türkiye ile Çin Arasındaki Ekonomik İlişkiler 99

3.3.3. Türkiye ile Kazakistan Arasındaki Ekonomik İlişkileri..... 101

3.3.4. Türkiye ile Kırgızistan Arasındaki Ekonomik İlişkiler 103

3.3.5. Türkiye ile Özbekistan Arasındaki Ekonomik İlişkiler 104

3.3.6. Türkiye ile Tacikistan Arasındaki Ekonomik İlişkiler 106

3.3.7. Türkiye ile Hindistan Arasındaki Ekonomik İlişkiler 108

3.3.8. Türkiye ile Pakistan Arasındaki Ekonomik İlişkiler 109

3.4. ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ ÜYELERİNİN TÜRKİYE İLE

OLAN TOPLAM TİCARETİ..... 111

3.5. TÜRKİYE-ŞİÖ DIŞ TİCARETİNDE DENGE..... 112

3.6. ŞİÖ PAZARINDA TÜRKİYE'NİN EKONOMİK VARLIĞI..... 116

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ ÜYELERİ İLE
ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİSİNİN ÇEKİM MODELİ ÜZERİNE

ANALİZİ

4.1. MODEL SEÇİMİ VE LİTERATÜR..... 119

4.1.1. Çalışmada Model Seçimi 119

4.1.1.2 Çekim Modelinin Uygulama Alanları..... 121

4.1.1.3. Çekim Modeli 121

4.1.1.4. Çekim Modelinin Ekonomik Olarak Uygulamaya Başlanması..... 122

4.1.1.5. Literatür	123
4.1.2. Çekim Modelinin Matematiksel Gösterimi.....	133
4.1.2.1 Geleneksel Çekim Modeli.....	134
4.1.2.2. Çekim Modelinin Kavramsal Çerçevesi	135
4.2. TÜRKİYE VE ŞİÖ ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİ: ÇEKİM MODELİ ANALİZİ	137
4.2.1. Genelleştirilmiş Çekim Modeli	137
4.2.2. Veri Seti.....	141
4.3. ÇEKİM MODELİNE İLİŞKİN PANEL REGRESYON MODELLERİ VE BULGULARI.....	144
SONUÇ	155
KAYNAKÇA.....	159
ÖZGEÇMİŞ	169

TABLÖLAR LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1. Birleşme Türlerinin Karşılaştırması.....	11
Tablo 2. Rusya Dış Ticaret İstatistikleri (2001-2017 Milyon \$).....	25
Tablo 3. Rusya'nın Üye Olduğu Uluslar arası Örgütler	26
Tablo 4. Rusya Ortak Ekonomik Alan Antlaşması(OEA) Yaptığı Ülkeler İle Dış Ticaret(2001-2017 Milyon \$)	27
Tablo 5. Rusya'nın Tarife Oranları(1992-2016)	28
Tablo 6. Rusya Vergi Oranları(2001-2016)	29
Tablo7. Çin Dış Ticaret İstatistikleri (2001-2017 Milyon \$).....	31
Tablo 8. Çin'in Tarife Oranları (1992-2016).....	33
Tablo 9. Çin Vergi Oranları(2005-2016)	34
Tablo 10. Kazakistan Dış Ticaret İstatistikleri (2001-2017 Milyon \$).....	36
Tablo 11. Kazakistan Tarife Oranları(2005-2016).....	37
Tablo 12. Kırgızistan Dış Ticaret İstatistikleri (2001-2017 Milyon \$).....	40
Tablo 13. Kırgızistan Tarife Oranları(2000-2016).....	41
Tablo 14. Özbekistan Dış Ticaret İstatistikleri (2001-2016 Milyon \$).....	43
Tablo 15. Özbekistan Tarife Oranları(2006-2016)	44
Tablo 16. Tacikistan Dış Ticaret İstatistikleri (2001-2017 Milyon \$)	46
Tablo 17. Tacikistan Tarife Oranları(2006-2016).....	48
Tablo 18. Hindistan Dış Ticaret İstatistikleri (2001-2017 Milyon \$)	50
Tablo 19. Hindistan Tarife Oranları(1999-2016).....	52
Tablo 20. Hindistan'ın Uyguladığı Vergi oranları(1999-2016)	53
Tablo 21. Pakistan Dış Ticaret İstatistikleri (2001-2017 Milyon \$)	55
Tablo 22. Pakistan Tarife Oranları(2000-2016).....	56
Tablo 23. Pakistan Vergi Oranları(2004-2016)	57
Tablo 24. Üye Ülkelerin ŞİÖ Pazarına İhracatı (1995-2017 Milyon \$)	59
Tablo 25. Üye Ülkelerin ŞİÖ Pazarından Aldıkları İhracat Payları (1995-2017%) .	62
Tablo 26. Üye Ülkelerin ŞİÖ Pazarına İhracatının Ülke İhracatına Oranı (%)	65
Tablo 27. Türkiye'nin Üye Olduğu Uluslararası Ekonomik Örgütler.....	70
Tablo 28. Türkiye Cumhuriyeti Dış Ticaret İstatistikleri (1992-2017 Milyon \$).....	71

Tablo 29. Türkiye Cumhuriyeti Büyüme Verileri (2001-2016 GSYH, İşsizlik Kişi Başına Düşen Satın Alma Gücü Paritesi(SAGP) artış oranı, Nüfus)	75
Tablo 30. Türkiye'nin Uyguladığı Tarife Oranları(1992-2016).....	76
Tablo 31. Türkiye'nin Uyguladığı Vergi Oranları(1992-2016)	77
Tablo 32. Ülke Grupları	78
Tablo 33. Ekonomik Birliklere Üye Ülkeler.....	82
Tablo 34. Türkiye ile AB Dış Ticaret İlişkisi (1996-2017, Milyon \$).....	83
Tablo 35. Türkiye ile Kuzey Amerika Serbest Ticaret(NAFTA) Üyelerinin Dış Ticaret İlişkisi (1996-2017 Milyon \$)	85
Tablo 36. Türkiye ile Bağımsız Devletler Topluluğu Dış Ticaret İlişkisi (1996-2017 Milyon \$)	88
Tablo 37. Türkiye(TR) – ŞİÖ Dış Ticareti (Milyon \$) ve ŞİÖ' nün Türkiye Dış Ticaretindeki Payı (%) (1992-2017	90
Tablo 38. Yatırım, Ara, ve Tüketim Malları.....	91
Tablo 39. Geniş Ekonomik Kategorileri(BEC) Sistemine Göre Yatırım Malı 1992-2016 Türkiye –ŞİÖ Üyeleri Dış Ticareti(1992-2018)	92
Tablo 40. BEC Sistemine Göre Ara Malı Türkiye –ŞİÖ Üyeleri Dış Ticareti(1992-2018).....	93
Tablo 41. BEC Sistemine Göre Tüketim Malı Türkiye –ŞİÖ Üyeleri Dış Ticareti(1992-2017).....	94
Tablo 42. BEC Sistemine Göre Türkiye-Rusya Dış Ticareti (1992-2017Milyon \$) 97	
Tablo 43. BEC Sistemine Göre Türkiye-Çin Dış Ticareti (1992-2017 Milyon \$) .	100
Tablo 44. BEC Sistemine Göre Türkiye-Kazakistan Dış Ticareti (1992-2017 Milyon \$).....	102
Tablo 45. BEC Sistemine Göre Türkiye-Kırgızistan Dış Ticareti (1992-2017 Milyon \$).....	104
Tablo 46. BEC Sistemine Göre Türkiye-Özbekistan Dış Ticareti (1992-2017 Milyon \$).....	105
Tablo 47. BEC Sistemine Göre Türkiye-Tacikistan Dış Ticareti (1992-2017 Milyon \$).....	107
Tablo 48. BEC Sistemine Göre Türkiye-Hindistan Dış Ticareti (1992-2017 Milyon \$).....	109
Tablo 49. BEC Sistemine Göre Türkiye-Pakistan Dış Ticareti (1992-2017 Milyon \$)	110
Tablo 50. Türkiye İle ŞİÖ Pazarının Dış Ticareti (Milyon \$).....	113

Tablo 51. ŞİÖ Ülkelerinin Yaptığı Toplam Yıllık İthalatlar (Milyon \$)	117
Tablo 52. Türkiye'nin ŞİÖ'ye İhracatının ŞİÖ'nün Toplam İthalatı İle Karşılaştırılması.....	118
Tablo 53. Kullanılan Verilere İlişkin Betimleyici İstatistikler.....	143
Tablo 54. Panel Birim Kök Test Sonuçları	144
Tablo 55. Çekim Modelleri Tahmin Sonuçları	145
Tablo 56. Çekim Modeli Uygulamasının Sonuçları Devamı.....	150

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil 1. Rusya Federasyonu Büyüme Verileri (2001-2017 GSYH, İşsizlik Kişi Başına Düşen Satın Alma Gücü Paritesi(SAGP) artış oranı, Nüfus).....	30
Şekil 2. Çin Halk Cumhuriyeti Büyüme Verileri(2001-2017 GSYH, İşsizlik Kişi Başına Düşen Satın Alma Gücü Paritesi(SAGP) artış oranı, Nüfus).....	34
Şekil 3. Kazakistan Cumhuriyeti Büyüme Verileri(2001-2017 GSYH, İşsizlik Kişi Başına Düşen Satın Alma Gücü Paritesi(SAGP) artış oranı, Nüfus).....	38
Şekil 4. Kırgızistan Cumhuriyeti Büyüme Verileri (2001-2017 GSYH, İşsizlik Kişi Başına Düşen Satın Alma Gücü Paritesi(SAGP) artış oranı, Nüfus).....	42
Şekil 5. Özbekistan Cumhuriyeti Büyüme Verileri (2001-2017 GSYH, İşsizlik Kişi Başına Düşen Satın Alma Gücü Paritesi(SAGP) artış oranı, Nüfus).....	45
Şekil 6. Tacikistan Cumhuriyeti Büyüme Verileri (2001-2017 GSYH, İşsizlik Kişi Başına Düşen Satın Alma Gücü Paritesi(SAGP) artış oranı, Nüfus).....	49
Şekil 7. Hindistan Cumhuriyeti Büyüme Verileri (2001-2016 GSYH, İşsizlik Kişi Başına Düşen Satın Alma Gücü Paritesi(SAGP) artış oranı, Nüfus).....	54
Şekil 8. Pakistan İslam Cumhuriyeti Büyüme Verileri (2001-2017 GSYH, İşsizlik Kişi Başına Düşen Satın Alma Gücü Paritesi(SAGP) artış oranı, Nüfus)	58
Şekil 9. ŞİÖ Üyelerinin ŞİÖ Pazarına Toplam İhracatının Değişimi (1995-2017 Milyon \$).....	60
Şekil 10. Üye Ülkelerin ŞİÖ Pazarına İhracatlarının Değişimi (1995-2017, %)	61
Şekil 11. Üye Ülkelerin ŞİÖ Pazar Payları (2017, %).....	63
Şekil 12. Üye Ülkelerin ŞİÖ Pazar Payının Değişimi (1995-2017%).....	64
Şekil 13. Üye Ülkelerinin ŞİÖ Pazarına Bağımlılık Oranları (2017, %)	67
Şekil 14. Üye Ülkelerin ŞİÖ Pazarına Bağımlılıklarının Değişimi (%).....	68
Şekil 15. Türkiye'nin Toplam İhracatı(1992-1995 Yılları, % Pay)	78
Şekil 16. Türkiye'nin Toplam İthalatı(1992-1995 Yılları arasının Toplam Payı)	79
Şekil 17. Türkiye'nin Toplam İhracatı(1996-2017 Yılları arasının Toplam Payı)	80
Şekil 18. Türkiye'nin Toplam İthalatı(1996-2017 Yılları arasının Toplam Payı)	81
Şekil 19. Türkiye'nin ŞİÖ üyelerine yaptığı Toplam Dış Ticaret(1996-2017).....	95

Şekil 20. Türkiye'nin 1992 Yılından 2017 Yılına Kadar ŞİÖ Üyelerine Toplam Ticaret Hacmi(%).....	112
Şekil 21. Türkiye'nin ŞİÖ Pazarına İhracatının İthalatı Karşılama Oranı (%)	115
Şekil 22. Türkiye'nin Toplam Dış Ticaret Açığında ŞİÖ'nün Oranı(%).....	116

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AEB	: Avrupa Ekonomik Birliği
AET	: Avrupa Ekonomi Topluluğu
AKÇT	: Avrupa Kömür Çelik Topluluğu
APTA	: Asya Pasifik Ticaret Anlaşması
AR-GE	: Araştırma ve Geliştirme
ASEAN	: Güney Doğu Asya Birliği
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BEC	: Genişletilmiş Ekonomik Kategorileri
BRIC	: Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin
COMESA	: Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı
CUSFTA	: Kanada- ABD Serbest Ticaret Anlaşması
DB	: Dünya Bankası
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırımlar
EFTA	: Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi
EİT	: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
EKK	: En Küçük Kareleri
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GB	: Gümrük Birliği
GCC	: Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi
GSMH	: Gayri Safı Milli Hasıla
GSYH	: Gayri Safı Yurtiçi Hasıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İİT	: İslam İşbirliği Teşkilatı
KBGSYH	: Kişi Başına Gayri Safı Yurtiçi Hasıla
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği
MERCOSUR	: Güney Ortak Pazarı
NATO	: Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü

OEA	: Ortak Ekonomik Alan
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OGP	: Ortak Gümrük Tarifesi
OTP	: Ortak Ticaret Politikası
PS	: Politik İstikrar
RE	: Reel Döviz Kuru
SAGP	: Satın Alma Gücü Paritesi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STB	: Serbest Ticaret Bölgesi
ŞİÖ	: Şanghay İşbirliği Örgütü
TEPAV	: Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı
TH	: Ticaret Hacmi
TO	: Ticaret Özgürlüğü
TİKA	: Türk İşbirliği Koordinasyon Ajansı
TR	: Türkiye
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UNCTAD	: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
YDSK	: Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi

GİRİŞ

Küreselleşen Dünya düzeninde ülkeler, kendi aralarında kurdukları ekonomik birlikler ile uzmanlaşmaya giderek ekonomik refahta artış meydana getirmeyi ve bu bağlamda, sermaye serbestliği, emek serbestliği ve uzmanlaşma gibi etkenler ile dünya piyasasında rekabet edebilecek seviyeye gelmeyi amaçlamaktadır. Bölgesel bütünleşmeler sayesinde ülkeler ekonomik olarak birbirlerine bağımlı oldukları için siyasi ve askeri barış o bölgede etkin olmaktadır. Çalışmamızda ekonomik birleşme ve bütünleşme kelimeleri aynı anlamda kullanılmaktadır.

Ekonomik bütünleşmeler başlarda 2 ülke arasındaki ticari anlaşmalar ile başlamış, kendi aralarında tercihli ticaret anlaşması yapan ülkeler ekonomik birlikteliği daha fazla güçlendirme düşüncesi ile bölgesel bütünleşmelere başlamıştır. Soğuk Savaş döneminde Batı bloğu ülkeleri kendi aralarında Avrupa Ekonomi Topluluğu (1957) kurarak ticaret işbirliği açısından önemli bir adım atılmıştır. 1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılması ile küreselleşme tüm dünyada hız kazanmış ve SSCB'nin dağılması sonucunda bağımsızlığını kazanan devletler Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan, Çin ile beraber 1996 yılında bölgesel güvenliği sağlamak ve ekonomik birliktelik sağlayarak dünya piyasasında rekabet edebilme düşüncesi ile Şanghay Beşlisini kurmuşlardır. 2001 yılında Özbekistan'ın katılımı ile örgütün adı Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) olmuştur.

Türkiye ŞİÖ diyalog ortaklığına 2011 yılında başvuruda bulunmuş ve 2012 yılında diyalog ortaklığına kabul edilmiştir. ŞİÖ için en önemli adımlardan biri de 2017 yılında büyüyen büyük ekonomilerden (bölüm 2'de incelendiği üzere) olan Hindistan ve Pakistan'ın bu örgüte katılması olmuştur. Şanghay İşbirliği Örgütü'nün SSCB'nin devamı olarak görülen bir yapı olmadığı, Çin, Hindistan ve Pakistan gibi güçlü ekonomilerin birliğe üye olması önemli bir göstergesidir.

ŞİÖ'nün kurulmasında, başlangıçta bölgesel güvenliği sağlamak öne çıkmış olsa da ileriki yıllarda örgütün ticari ve ekonomik birlik sağlama özelliği daha da

önem kazanmıştır. Çin, Hindistan gibi büyüyen ekonomilerin bu örgütün içerisinde yer alması örgütün her geçen gün gücünü arttırmaktadır.

Türkiye 1995 yılında Avrupa Birliği'nin (AB), Gümrük Birliği (GB) Anlaşmasını imzalamış ve 1 Ocak 1996 yılında GB resmen başlamıştır. GB sonrası Türkiye AB ile olan ticaretini arttırmaya başlamış fakat, günümüzde hala GB'nin Türkiye için faydalı mı zararlı mı olduğu konusunda birçok araştırma yapılmala beraber bu araştırmaların bir kısmına tezin literatür bölümünde değinilmiştir. Avrupa Birliği ve ABD geçmiş yıllarda hızla büyüyen ve teknolojik gelişmeleri ile dikkat çeken ülkeler olmuşlar, fakat son yıllarda Çin, Hindistan ve Rusya'nın büyüme oranlarındaki artış ve teknolojik gelişmeleri AB üyeleri ve ABD gibi ülkelerin ilerisine geçmesi, bu örgütün önemini arttırmaktadır. Çalışmamızın 2. bölümünde ŞİÖ üye ülkelerin ekonomileri ayrıntılı olarak incelenmiştir. ŞİÖ, AB gibi ekonomik birliktelik olarak güçlü bir yapıya sahip değildir fakat bunun üzerine birçok çalışma yapılmaktadır.

Çalışmamızın temel amacı Türkiye'nin ŞİÖ üyesi ülkeler ile arasındaki ekonomik ilişkiyi incelenmesine takiben Türkiye ve ŞİÖ ülkeleri arasındaki ticaret hacminin ekonometrik modellerden hareketle Çekim modeli çerçevesinde analiz edilmesidir. Çalışmada, geleneksel Çekim modelinde mesafe değişkeni olarak kullanılan bağımlı değişken yerine, politik istikrar ve tarife oranları ile açıklanan ticaret özgürlüğü değişkeniyle beraber reel döviz kuru bağımsız değişkeni kullanılarak Çekim modeli geliştirilmiştir. ŞİÖ'ya adaylık ve 2009 krizi ise kukla değişken vasıtası ile modele dahil edilmiştir.

Geleneksel Çekim modelinde iki ülke arasındaki çift yönlü (bilateral) ticaret hacmi, iki ülkenin başta GSMH olmak üzere büyüklüğü ile eş yönlü, mesafe ile zıt yönlü ilişkiye sahiptir. Daha sonraki çalışmalarda nüfus değişkeni ve engelleyici değişken olan mesafe değişkeni yerine başka değişkenlerinde eklendiği dikkat çekmiştir. Çalışmada, Çekim modelinde politik istikrar ve ticaret özgürlüğü değişkenlerinin kullanımı ise çalışmanın önemli bir farklılığına karşılık gelmektedir. Nitekim ticari özgürlük artışı gümrük engelleri gibi bir çok mesafe yaratıcı engelden hareketle oluşturulan bir endeks olup, kilometre cinsinden uzaklıktan farklı olarak zamana göre değişen bir uzaklık değişkeni olarak modele dahil edilmiştir. Ticaret

özgürlüğü değişkeni hesap edilirken tarife verileri ve tarife dışı veriler kullanıldığı için ticareti engelleyici etkiler daha ayrıntılı olarak analiz edilebilmektedir. Çalışmada önerdiğimiz bu Genelleştirilmiş Çekim modelinde, politik istikrar endeksinin eklenmesi ise ülke içi politik istikrar artışının ticari uzaklaşmayı azaltıcı olacağı varsayımının test edilmesi üzerine kurgulanmaktadır. Öte yandan, politik istikrarın uluslararası ticaret üzerindeki etkilerinin de modele dahil edilerek test edilmesi ile politik istikrardaki değişimlerin özellikle ŞİÖ öncesi ve sonrası dönemdeki etkileri arasındaki farklılaşmanın test edilmesi çalışmanın bir diğer amacıdır.

Çalışmamızın birinci bölümünde ülkelerin ekonomik işbirliklerine gitmelerinin sebeplerinden ve küreselleşme sürecinden kısaca bahsedilmiştir. Literatürde, ekonomik işbirlikleri ile ekonomik bütünleşme teorilerinin beraberce incelendiği söylenebilmektedir. Şüphesiz bir ticari birlik olan ŞİÖ ile ekonomik bütünleşmenin özellikle yoğunlaştığı AB tipi bütünleşme birbirinden yapı itibarı ile çok farklılaşmaktadır. Ayrıca ekonomik bütünleşmede ortak para birimi, ortak para politikası gibi, Çekim modeli bağlamında uzaklığı azaltıcı, faktörün uygulanması önem taşıırken, ticari birlikler için ticari ortaklığın boyutları çok daha kısıtlıdır. Öte yandan, ilgili literatürde işbirliklerinin ekonomik bütünleşme altında incelenmesi sebebi ile çalışmada bütünleşme literatürüne özellikle teori bölümünde yoğunlaşmaktayız. Bu bağlamda, ekonomik bütünleşme türlerinin incelenmesi ve bir alt tür olarak ticari işbirliklerinin değerlendirilmesi de bölümün temel konusunu teşkil etmektedir. Bunun bir diğer amacı ise, ekonomik bütünleşmenin ölçeğinin artırılması durumunda literatürden hareketle olası iktisadi etkilerinin incelenmesinin hedeflenmesidir. Ekonomik bütünleşme sonrasında ortaya çıkan ekonomik etkiler olan, statistik ve dinamik etkilere ayrıntılı olarak değinilmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ayrıntılı olarak işlenmiştir. ŞİÖ'nün kuruluş amacı gelişimi ve üye ülkelere olan faydaları incelenmiştir. ŞİÖ üyesi olan ülkeler Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Hindistan ve Pakistan ekonomileri ayrı bir şekilde, ayrıntılı olarak araştırılmıştır. Bununla beraber Şanghay İşbirliği Örgütü üye ülkelerinin kendi aralarında yaptıkları ticaret değerlendirilmiş ve ŞİÖ üye ülkelerinin toplam yaptıkları

ihracat ve ithalatla beraber kendi aralarında yaptığı ticarete hangi ürünlerin ihraç ve ithal edildiği ayrıntılı şekilde incelenmiştir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise Türkiye ekonomisi, Türkiye'nin ekonomik birlikler ile yaptığı ticaret ayrıntılı olarak incelenmiş olup, Türkiye'nin küreselleşen dünya düzenine nasıl uyum sağlamaya başladığı ve bunun sonuçları değerlendirilmiştir. Türkiye'nin GB'ye girişi ile değişen ticaret akımı incelenmiş ve bununla birlikte başka ekonomik birlikler ile olan dış ticaret akımı analiz edilmiştir. Türkiye ile ŞİÖ üyeleri arasındaki ekonomik ilişki ayrıntılı olarak incelenmiş ve analiz edilmiş ve bununla beraber Türkiye'nin ŞİÖ üye ülkeleri ile olan ticareti ayrıntılı şekilde tek tek incelenmiştir. Böylelikle hangi ürünlerin ihraç ve ithal edildiği gözlemlenmiş ve Türkiye'nin ŞİÖ pazarında ekonomik varlığı ve ŞİÖ pazarındaki dış ticaret dengesi incelenmiştir.

Çalışmamızın dördüncü bölümünde ise, literatür taramasını takiben, panel regresyon modelleri ile Geleneksel ve Genelleştirilmiş Çekim Modelleri bağlamında Türkiye'nin ŞİÖ diyalog ortaklığı öncesi ve sonrası dönemlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda, geleneksel Çekim modeli bağlamında ele alınan GSYİH'ye ilişkin değişkenlere ek olarak, Geleneksel Çekim modelimizin farklılığı, uzaklık bağlamında değerlendirdiğimiz ticari özgürlükler ve politik istikrar değişkenlerinin eklenmesidir. Belirtilen değişkenler haricinde, ticaret teorilerinde önem taşıyan iki yönlü reel döviz kurlarında ticaret hacmi üzerindeki etkileri ŞİÖ öncesi ve sonrası dönem için tahmin edilmiştir.

Çalışmanın bulgularına genel bir bakış sunulacak olursa, Türkiye ve ŞİÖ ülkelerinin kişi başına Gayri Safi Yurt içi Hasıla (GSYİH) artışları, Çekim modeli ile uyumlu olarak ülkeler arasındaki ticaret hacmini olumlu etkilemekte, belirtilen bu pozitif etki özellikle ŞİÖ sonrası dönem için de istatistiksel olarak farklılaşmaktadır. Modelin diğer bulguları, partner ülkedeki politik istikrarın ve tarife ve tarife dışı engellerden hareketle oluşturulmuş olan ticari özgürlük endeksinin, Türkiye ile ilgili partner ülke arasındaki ticaret hacmi üzerinde etkilerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu, bu etkinin ŞİÖ öncesi ve sonrasında farklılaşmaya işaret etmediği sonucuna varılmaktadır. İki yönlü reel döviz kurunun etkileri de beklenen yönde bulunmakla beraber, ilgili dönem öncesi ve sonrasında istatistiksel olarak farklılaşmaktadır.

Belirtilen veri seti ve dönem için incelenen modeller çerçevesinde, ŞİÖ üyeliği diyalog ortaklığının ticaret hacmi üzerinde önemli etkileri olduğu, gelecekte ticaret hacmi üzerindeki pozitif etkilerin arttırılmasına yönelik ticaret politikalarının daha da arttırılmasının önem taşıdığı sonucuna ulaşılabilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜTÜNLEŞMELER VE ETKİLERİ

1.1. ÜLKELERİN EKONOMİK BİRLİK OLUŞTURMA AŞAMASI

Ülkelerin kendi aralarında ekonomik bütünleşmelere giderek piyasada belirleyici rol oynamak, refah artışı sağlamak, uzmanlaşmayı sağlamak gibi birçok amacı bulunmakta olup, aşağıda ekonomik bütünleşmelerin niye ortaya çıktığı ve bütünleşme aşamaları incelenmiştir.

1.1.1. Küreselleşme

Küreselleşme; ülkelerin birbirleri ile arasındaki ekonomik, siyasal, kültürel ilişkileri geliştirerek tüm insanları din, dil, ırk fark etmeksizin birleştirmesidir. 1. Dünya Savaşının bitmesi ile çoğunlukla savaşta galip gelen ülkelerde ulus şirketler ortaya çıkmış ve 2. Dünya Savaşının bitmesi ile uluslararası şirketler doğmuş bu bağlamda Soğuk Savaş sürecinde Batı Bloğunda etkin hale gelmeye başlamışlardır. SSCB'nin dağılmasının ardından tüm dünyada küreselleşme hız kazanmıştır (Kürkçü 2013, 2).

Küreselleşmenin ekonomik olarak dikkat çeken 3 kavramı bulunmaktadır. Bunlar ticari küreselleşme, üretim küreselleşmesi ve mali küreselleşmedir. Ticari küreselleşme; Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) ile başlamıştır. Ticari küreselleşme, gümrük tarifeleri ve kotaların kaldırılması, ticaretin serbestleşmesini kapsamaktadır. Ekonomik küreselleşme; üretimin küreselleşmesi anlamına gelmektedir. Uluslararası şirketlerin, kurulduğu ülke dışında sınır tanımaksızın her ülkede üretim yapmasıdır. Mali küreselleşme; ülkelerin kısa vadeli ve uzun vadeli sermaye politikalarını uygular iken engelleri kaldırarak ülkenin piyasa ile bütünleşmesidir (Seyidoğlu 2015, 230).

Piyasada serbestleşen ekonomiyi belli bir düzende tutmak için, gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkeleri, gelişmiş ülkelere karşı korumak düşüncesi ile Gümrük Tarifesi ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) imzalanmıştır. Anlaşma 1947 yılında

23 ülke tarafında imzalanmış ve 1948 yılında yürürlüğe girmiştir. GATT temel olarak 4 prensibi benimsemiştir. Bunlar; en çok kayrılan ülke kuralı, fiyat mekanizmasına sadakat kuralı, ticaret savaşına muhalefet kuralı ve ticaret kurallarını tedricen azaltma kurallarıdır (Şanlı 2004, 162).

Gelişen ekonomik piyasa koşullarına karşı GATT bir değişim yaşamış ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) olmuştur. DTÖ, GATT gibi sadece sanayi mallarının serbest dolaşımını değil, tarım ürünlerinden çevre korumaya ve patent hakkına kadar birçok değişkeni kapsayan kapsamlı bir yaptırım gücü haline gelmiştir. DTÖ genel olarak dünya ticaretini geliştirmek, refahını arttırmak ve rekabeti sağlamak için geliştirilen bir örgüt olup, aynı amaçlar doğrultusunda kurulan GATT'ın düzenlenmiş halidir. Ülkeler ticaret piyasasında daha büyük bir pay elde etmek, refah artışını sağlamak gibi nedenler ile gümrük birlikleri (GB) kurmayı amaçlamaktadır. Ülkelerin ekonomik birleşmeye gitme sebepleri aşağıda daha ayrıntılı incelenmiştir (Şanlı 2004, 163).

1.1.2.Ekonomik Birleşmenin Sebepleri

Ülkeler küreselleşen ekonomi pazarında rekabet edebilme ve üretim verimliliğini artırma düşüncesi ile ekonomik birleşmeler kurma eğilimine girmektedir. Ülkelerin oluşturduğu ekonomik birleşmelerin temel sebebi ülke piyasalarının Dünya piyasasında mücadele etmesini kolaylaştırmaktır. Bununla beraber bölge ülkelerinin kendine yakın ülkeler ile dış ticareti artırmak istemesi ülkeleri ekonomik birlikteliğe yöneltmektedir. Ekonomik bütünleşmenin oluşmasına katkı sağlayan bir çok faktör mevcuttur. Bunların başında, ülke ekonomilerinin gelişiminin birbirine yakınlığı, mesafe, din, kültür, tarih, siyasi ve askeri yakınlık ülkelerin birbirleri arasında bir ekonomik birliktelik kurmasını sağlayabilecek etkenlerdir (Şanlı 2004, 164).

Ülkelerin iktisadi bütünleşme ile dış ticarete sağladığı olumlu etkinin yanı sıra, ülke ekonomisi için birçok yararlı etkisi bulunmaktadır. Örneğin, üretim mallarındaki verimliliğin yükselmesi, ölçek ekonomileri artışı, yatırımların artışı, Araştırma ve Geliştirme (AR-GE) çalışmalarının çoğalması, başka ülkelere kendi ihracatçısını gönderirken kolaylık sağlanması ve kendi ülkesine gelen ithalatçıyı

alırken ihracatçısını kayırması gibi etkileri vardır. Ekonomik birleşmeler sonucunda bazı ülkeler piyasada avantaj sağlamaktadır (Genç 2011, 22).

1.2.İKTİSADİ BİRLEŞMELER TEORİSİ

Küreselleşme ile ülkelerin kendi aralarında kurdukları ve bölgesel ekonomik örgütlerin önemi giderek artmaktadır. Kurulan iktisadi birliklerin çoğu aynı coğrafi bölgede bulunan ülkeler arasında kurulmaktadır. İktisadi birleşmeler ile ülkeler kendi aralarında ticareti serbestleştirmek, ortak pazar oluşturmak ve kaynak verimliliğini arttırarak toplum refahlarını arttırmayı planlamaktadır. İktisadi birliklerin kendi içlerinde uyguladıkları çeşitli türler bulunmaktadır. Bunlar; serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği, ortak pazar, iktisadi birlik ve parasal birliktir. Avrupa Birliği (AB) bu iktisadi birliklere gösterilebilecek en önemli örnek olmasıyla beraber, bir diğer örnek Şanghay İşbirliği Örgütüdür. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılması ile Rusya ve Çin bölge ülkeler birlikte ekonomik ve siyasi olarak AB ve NATO ile mücadele etmek için Şanghay İşbirliği Örgütünü (ŞİÖ) kurmuşlardır. Ekonomik birleşme aşamaları aşağıda kısaca incelenmiştir (Seyidoğlu 2015, 140).

1.2.1 Tercihli Ticaret Anlaşması

Ülkelerin uyguladıkları ekonomik birleşiminin ilk ve en dar aşaması tercihli ticaret anlaşma olup, bu anlaşma ile iki ülke arasındaki ticarete tarife indirimi yapmakta ve bazı engelleri kaldırmaktadır. Tercihli Ticaret Anlaşma iki taraflı yapılabildiği gibi tek taraflıda yapılabilmekte ve iki ülke arasındaki bu anlaşma ile tarife kotaları ve engeller tamamen kaldırılmamakta ve sadece anlaşmaya kattıkları ürünler ile sınırlı olmaktadır. Gümrük Tarifesi ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) uyguladığı politikaya göre tercihli ticaret anlaşmasını geliştirmiş ülkeler yapamamaktadır. Geliştirmiş ülkelerin bu tür anlaşmalar yapması sonucu gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkelerdeki ihracatçılar zarara uğrayabilmektedir. GATT'ın Tercihli Ticaret Anlaşmasına izin vermediği gibi Dünya Ticaret Örgütü'nde (DTÖ) izin vermemektedir (Kalaycı 2017,134).

1.2.2. Serbest Ticaret Bölgesi

Serbest Ticaret Bölgesi (STB), bölgesel ve ekonomik birleşme türlerinin en başında gelmektedir. Örgüte üye olan devletlerin kendi aralarındaki tarife ve kotaları kaldırmasıyla oluşturulmaktadır. STB tüm ekonomik faaliyetlerde de olabildiği gibi tek bir mal ve tek bir hizmette de gerçekleştirilebilmektedir. Ekonomik birliğin üyesi olan ülkeler başka bir ülke ile dış ticaretinde istediği tarifeyi ve kotayı uygulayabilmektedir. STB ile üye ülkeler arasında hizmet, sermaye ve emeğin serbest dolaşımı yapılmamaktadır (Karakaş 2016, 14).

STB için birçok örnek verilebilir. Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA) STB için gösterilebilecek en iyi örnektir. Aynı şekilde Avrupa Ekonomi Topluluğu (AET) bütün ekonomi için Avrupa Kömür Çelik Topluluğu (AKÇT) ise sadece kömür ve çelik için birleşme yapmıştır. Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA) Avrupa kıtasında bulunan diğer ülkeler tarafından serbest ticaret birliği olarak kurulmuştur (Yaşar 2011, 22).

1.2.3. Gümrük Birliği

Gümrük birliği (GB); ülkeler kendi aralarında bir birlik oluşturur. Kendi aralarında yaptıkları birlik ile ticaretteki engelleri kaldırır ve birlik üyeleri ortak karar alarak, bir başka ülkeye ortak tarife uygulamaktadır. Serbest ticaret bölgesinden ayrılan en önemli özelliği ortak ticaret politikası (OTP) ve ortak gümrük tarifesini (OGP) olarak görünmektedir. Serbest ticaret bölgesinde üçüncü ülkelere uygulanan tarifede her üye özgürken GB'de ortak tarife oluşturulmaktadır. OTP ve OGP ile gümrükten gelen gelirlerin ülkelere hangi koşulda nasıl dağıtılacağı, hangi ülkeye ne kadar pay düşeceğinin hesaplanması için bazı kurumlar kurulmuştur. Bunun takibinde OTP ve OGP'nin belirlenmesi ve ülkelere karşı uluslararası alanda temsil edilmesi için çeşitli kurumlar kurulmuştur (Seyidoğlu 2015, 239).

Jacop Viner, gümrük birliğini ayrıntılı olarak inceleyen ilk ekonomisttir. Viner'e göre gümrük birliğinden başarılı bir sonuç elde edilmesi için, üye ülkeler kendi aralarındaki ticarete tarife indirimi yapmalı ve kotaları kaldırmalıdır. Üye ülkelerin bir başka ülke ile yapacağı ticarete uygulanacak tarife oranına beraber

karar vermeleri gerektiğini vurgulamıştır. Aynı şekilde üye ülkelerin kendi aralarında gümrükten elde edilen kazancın nasıl dağıtılacağına karar vermesi gerektiğini savunmuştur (Seyidoğlu 2015, 240).

Ekonomik bütünleşme aşamalarından gümrük birliği için birçok örnek verilmektedir. Bu örneklerden en eski olanı 19. yy. da kurulan Alman Gümrük Birliği Zollvereindir. Alman prensliklerinin 1834 yılında kurduğu bu birlikten ilk başta ekonomik bütünleşme için kurulmuş ve daha sonraki yıllarda siyasi birleşmeye gitmişlerdir. 20. yy. da Belçika, Hollanda ve Lüksemburg Benelüks adı altında ekonomik birlik kurmuşlardır. Benelüks, AET'nin kurulmasında önemli bir yere sahiptir (Yaşar, 2011 25).

1.2.4.Ortak Pazar

Ortak pazar, gümrük birliğinin bir ileri aşamasıdır. GB'de üye ülkeler kendi aralarında gümrük birliği oluşturur ve üçüncü ülkelere ortak tarife uygular iken ortak pazarda üretim faktörlerinin dolaşımının serbest bırakılması vardır. Ortak pazarda, GB'den farklı olarak sadece malların değil emek ve sermayenin de dolaşımı serbestleştirilmektedir. GB'de olduğu gibi ortak tarife oranları üçüncü ülkelere karşı ortak karar verirken emek ve sermayenin üçüncü ülkelere karşı nasıl gerçekleşeceğine her ülke kendi karar vermekte ve ortak bir karar alınmamaktadır. Ortak pazar genel anlamda ürün piyasaları ve faktör piyasalarının bütünleştiği alan olarak adlandırılabilir (Yaşar 2011, 26).

Ekonomik birliğe üye olan ülkeler kendi içindeki ticareti serbestleştirir ve üye ülkeler üçüncü ülkelere tek tarife uygulayabilmektedir. Ekonomik birliğe üye ülkeler arasında, emek ve sermaye dolaşımının serbestliği bulunmaktadır. Örgüte üye ülkeler arasında kurulan ortak pazar ülkelerin kendi pazarlarının büyütülmüşüdür. Üye ülkeler iç pazarın kurulabilmesi için, vergi ile iktisat teorilerine uyum sağlamak ve üretim faktörleri dolaşımının serbest olması gerekmektedir (Seyidoğlu 2015, 241).

1.2.5.İktisadi Birlik

Ekonomik birleşmeler arasında en üst düzey iktisadi birliktir. İktisadi birlikte üye ülkeler ekonomik, mali ve para politikalarında ortak hareket etmektedirler. İktisadi Birliğin oluşması için ülkeler üstünde tek para, tek banka, ortak mali politika ve ortak ekonomik politikalarını yönetecek kurumların olması gerekmektedir (Seyidoğlu 2015, 241).

İktisadi birlikte tüm üye ülkelerin ekonomik ve sosyal politikaları birbirlerine bağlar ve üye ülkelere ait bazı yetkileri uluslar üstü bir organa devretmektedir. Bir diğer birlik olan parasal birlikten daha farklıdır. Parasal birlik, birliğe üye olan ülkelerin milli para birimlerinin sabit kurlardan birbirine bağlanmasını ve böylelikle üye ülkelerin maliye politikalarında ve para politikalarında beraber hareket etmesini sağlamaktadır. Ülkeler aralarında kurdukları iktisadi birlikte tüm üye ülkelerin ekonomik ve sosyal politikaları birbirlerine bağlamakta ve üye ülkelere ait bazı yetkileri uluslar üstü bir organa devretmektedir (Seyidoğlu 2015, 241).

Ekonomik birleşme türlerine genel olarak baktığımızda çeşitlilik göstermektedir. Birleşme türlerinin hangi özellikleri kapsadığının daha rahat anlaşılması için aşağıda tablo incelenebilir.

Tablo 1. Birleşme Türlerinin Karşılaştırması

	Tarifelerin Üyeler Arasında Kaldırılması	Ortak Gümrük Tarifesi	Üretim Faktörlerinin Serbest Dolaşımı	Ekonomik, Mali ve Sosyal Politikalarda Uyum
Tercihli Ticaret Anlaşması	x	x	x	x
Serbest Ticaret Anlaşması	✓	x	x	x
Gümrük Birliği	✓	✓	x	x
Ortak Pazar	✓	✓	✓	x
Ekonomik Birlik	✓	✓	✓	✓

Kaynak: (Genç 2011, 11)

Tablo 1'de ekonomik birleşme türlerinin karşılaştırılması verilmiştir. Tablo 1'de görüleceği üzere ekonomik birlik birleşme türleri arasında en etkin olan birlik türüdür.

1.3. TİCARET ÖRGÜTLERİNİN ETKİLERİ

Kurulan ekonomik birlikler, üye ülkelerin ekonomilerinde çeşitli etkilere yol açmakta ve literatürde bu etkiler, statik etkiler ve dinamik etkiler olarak iki başlık altında ele alınmaktadır.

1.3.1. Statik (Durağan) Etkiler

Gümrük birliğine üye ülkelerin kendi aralarında tarifeleri kaldırılması ve üye ülkelerin birbirlerine uyguladıkları avantajlar sayesinde, ülke ekonomileri pozitif etkilenebilmektedir. Ülkelerin ekonomik birliktelik kurarak kendi aralarında korumacı politika izlemeleri ve üçüncü ülkeleri dışlamaları ekonomi için bir refah artışı gibi görünse de bu refah azalışı sonucunda ticareti olumsuz etkileyebilmektedir. Gümrük birliğini kuran ülkelerin ticareti serbestleştirmesi ve üçüncü ülkelere karşı uyguladıkları bu politikanın olumlu mu olumsuz mu olduğu, statik etkiler ile anlaşılmakta ve tartışan bu etkiler "ticaret yaratıcı etki" ve "ticaret saptırıcı etki" olarak incelenmektedir (Hobikoğlu 2007, 66).

Ülkelerin ekonomik birlik içerisine girmesi ile ortaya çıkan ticaret yaratıcı etki, daha çok maliyetle daha az üretim yapan yerli üreticinin, daha az maliyetle daha çok üretim yapan büyük işletmelere kayan payıdır. Küçük ölçekli şirketler ya birleşip üretmek durumunda ya da kapatarak piyasayı büyük ölçekli şirketlere bırakmak zorunda kalabilmektedir. Bunun sonucunda uzmanlaşma ile ticaret artışı meydana gelmekte ve bir diğer etki olan ticarete saptırıcı etki, ekonomik bütünleşmeye giren bir ülkenin daha az maliyetle ürettiği malı, bütünleşmeden dolayı uygulanan gümrük tarifesinden kaynaklanan neden ile üçüncü ülkeye ihraç edememesidir. Bunun sonucunda ülke ekonomisinde kayıp yaşanmakta ve ülkeler arasında oluşturulan GB'nin olumlu ya da olumsuz olması bu iki etkiye bağlı olduğu görülmektedir. Statik ve dinamik etkilerin nasıl etkileyeceği üye ülkelerin birbirleri arasındaki, mesafe maliyetleri, ekonomik birleşme öncesi ve sonrası tarife oranları, ülke ekonomilerinin tamamlayıcı ya da rekabetçi olması, üye ülkelerin ekonomik hacimleri ile ülkeler arasındaki arz ve talep esnekliğine bağlıdır (Hobikoğlu 2007, 66).

Ülkelerin kendi aralarında gümrük birliğini oluşturmamasından sonra meydana gelen statik etkilerin başlıca sebepleri; ülke teknolojilerinin ve ekonomik yapılarının değişmesi ile üye ülkelerin üretim faktörlerinin yeniden şekillenmesidir. Ülkelerde meydana gelen statik etkiler, üretim ve tüketim etkileri olarak ikiye ayrılmaktadır. Gümrük Birliği'nin oluşması sonucunda ülke ekonomilerinde meydana gelen statik etkiler temel olarak tam istihdam ve tam rekabet varsayımına dayanmaktadır. Yazarlar statik analize ilişkin açıklamalar yapmadan önce bu varsayımların incelenmesine önemle dikkat çekmektedir. Gümrük birliğinin statik etkilerini daha ayrıntılı şekilde aşağıda incelenmiştir (Aysun 2011, 15).

1.3.1.1. Üretim Etkisi

Ülkelerin ortak gümrük birliği kurması sonucunda eskiye oranla ülkeler, bazı malları daha ucuza alır ve böylelikle üretim ve refah artmaktadır. Üretim ve refah artışı olduğu gibi birlik içerisinde eskiye oranla daha pahalıya mal alınırsa üretilen malların maliyetlerinde artış yaşanır bu da üretimi olumsuz etkilemektedir. Birleşmelerin oluşması sonucunda kurulan gümrük birliklerinin ülke ekonomilerine etkilerini ilk inceleyen Jacop Viner sadece üretim etkileri ile ilgilenmektedir. Yazarın sadece üretim etkileri üzerine durması Meade, Gehrels ve Lipsey gibi yazarların eleştirilerinin hedefi haline getirmiştir. Ülkeler arasında oluşturulan gümrük birliği sonucunda ülke üretimlerinde azalış ve artışına üretim etkisi denmektedir. Bu etki sonucunda ülkelerin kaynak bolluğu ve refah seviyesi belirlenmektedir. Viner üretim etkilerini dikkate alarak GB'nin oluşması ile ülke ekonomilerinde oluşan ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkileri incelemiştir. Viner yaptığı çalışmada, tüketimde sabit oranları ve maliyetleri almış böylelikle ticaret hadlerinin etkilenmemesini varsaymıştır (Temiz 2009, 118).

Viner gümrük birliğinin oluşması ile ülke ekonomilerine yaratıcı etkimi saptırıcı etkimi olduğunu araştırırken değişik varsayımlardan yararlanmıştır. Bunlar;

- Mal ve faktör piyasalarında tam rekabet olması
- Ülkedeki tüm kaynakların tam istihdam ile kullanılması
- Ülke içinde üretim faktörlerinin serbest, ülke dışında ise serbest olmaması

- Maliyetlerin oluşması sonucu fiyatların belirlenmesi
- Ticaret yapılırken ulaşım masraflarının hesap edilmemesi
- Yapılan çalışmada 3 ülke ele alınır ilk olarak araştırma yapılan ülke, daha sonra GB üye olan diğer ülke ve son olarak, GB dışında kalan bir ülke
- Malın satış değeri üzerinden alınan (Ad Valorem) gümrük vergileri uygulanır (Dura ve Hayriye 2007, 13).

Meade, Gehrels ve Lipsey gibi yazarlara göre ülkelerin gümrük birliği oluşturması ile gerçekleşen statik etkiler bir defa ortaya çıkmaktadır. Birliğin kurulması ile etkiler gerçekleşir ve sonuçlanır. Yazarlar ülkelerin gümrük birliği kurmasında bazı konulara dikkat edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bunlardan en önemlisi iktisadi birliğin oluşması ile bazı şirketlerin rekabet edemeyip kapatması ya da birleşmesi sonucunda bazı sektörlerde tekelliğin oluşabileceği ve rekabete dikkat edilmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Örneğin Avrupa Birliği buna önlem olarak ortak rekabet politikası uygulamaktadır (Seyidoğlu 2015, 248).

1.3.1.2.Ticaret Yaratıcı Etki

Ticaret yaratıcı etki, gümrük birliği kuran ülkelere birinin ülke içi piyasasında ürettiği ürün fiyatının pahalı olmasından dolayı başka bir ülkeden ithal etmesi ve bunun sonucunda, ülke kendi ürettiğinde pahalıya üretmekte fakat başka bir ülkeden daha ucuza ithal edebilmektedir. Bu da gümrük birliğini oluşturan ülkeler arasındaki ticareti arttırmaktadır. Bu bağlamda o malı pahalıya üreten ülke o mal grubundan çekilerek farklı bir mal grubuna yoğunlaşabilir ve bununla beraber ekonomik refah artışı meydana gelir ve ticaret artar, bunun sonucunda üretim etkisi meydana gelmektedir (Temiz 2009, 118).

Ticaret yaratıcı etkiye başka bir açıdan bakarsak, ülkedeki ithal bir malın tüketiminin veya üretilen malın pahalı olması nedeniyle o malların birlik içinde daha ucuza üreten ülkeye kaymasıdır. Bu kayma 2 şekilde gerçekleşir. İlk olarak ülkenin pahalıya ürettiği mal ile birliğe üye bir başka ülkede daha ucuza üretilen malın aynı olması ve ülke bu malın yerli üretimini keserek ithal etmeye başlamasıdır. Böylelikle ülke o malı üretmek yerine birliğe üye başka bir ülkeden ithal eder. Bu da ülkenin o

ürün için harcadığı sermaye ve verimi başka bir ürün için sağlamasını ve o üründe uzmanlaşmasını sağlayabilmektedir. Bunun sonucunda birliğe üye ülkelerde refah artışı görülebilmektedir. Bir diğeri ise, ülkede pahalıya üretilen malların yerine birliğe üye bir başka ülkeden o mala karşılık gelen ikamelerin daha ucuza üretilmesinden dolayı ithal edilmesidir. Böylelikle ülke pahalı malı kullanmaktansa ona ikame daha ucuz malı kullanır ve ülke içerisindeki tüketicinin refahında artış gerçekleşir (Temiz 2009, 118).

1.3.1.3. Ticaret Saptırıcı Etki

Ticaret saptırıcı etki; ülkenin bir ekonomik birliğe üye olması ile ucuza ithal edebildiği bir malı daha pahalıya ithal etmesidir. Kısaca, bir malın üretimini çok ucuza ve verimli şekilde üretilmesini sağlayan ülkenin, kurulan gümrük birliği dışında kalması ile gümrük birliğine üye ülkelere daha pahalıya alınmasıdır. Bunun sonucunda refah kaybı oluşmakta ve bu durum olumsuz üretim etkisi olarak da adlandırılmaktadır (Duru ve Hayriye 2007, 12).

Ticaret saptırıcı etkinin bir başka tanımı ise bir ülkeden düşük ücret ile edinilen malın gümrük birliği anlaşması ile birliğe üye olan bir başka ülkeden daha pahalıya alınmasıdır. Bunun nedeni gümrük birliği oluşturulduğunda birlik tarafından o ülkeye uygulanan tarife oranlarıdır. Bu ticaret kayması iki şekilde yaşanmaktadır. İlki gümrük birliği dışında kalan ülkeden ucuza alırken birliğin kurulması sonucunda birliğe üye bir başka ülkeden daha pahalıya alınmasıdır. Bir diğeri ise birlik dışında kalan bir ülkeden ucuza alınan mal yerine daha pahalıya üretilen bir başka birlik üyesinden almasıdır. Bu iki ticari kayma sonucunda ülke ekonomisindeki refahta kayıp yaşanmaktadır (Temiz 2009, 120).

1.3.1.4. Rakip veya Tamamlayıcı Ekonomiler Yönünden Etki

Gümrük Birliği'nin (GB) etkilerini inceleyen Viner teoriye göre gümrük birliğine giren ülkelerin rakip ekonomiler ve tamamlayıcı ekonomiler olduğundan dolayı, ülkelerin üretim etkilerinin nasıl oluşacağını görmek için önemli olduğunu belirtmiştir. Viner uygulama sonucunda GB oluşturan ülkelerin rakip ekonomiler olmasının birlik için daha fazla fayda sağlayacağını gözlemlemiştir. Bunun sebebi

lkeler rakip olan malların birleşmesi ile tüm dünyada tekel konuma gelerek piyasayı kendileri belirleyebilecek olmalardır. Birliği oluşturan ülkelerin tamamlayıcı ekonomiler olması ise ülke ekonomilerine negatif etki yaratır. Bunun sebebi ise ülkelerin üretiminde uzmanlaştığı ürünlerde gçlenememesi ve böylelikle bir başka güçlü rakip ekonomiye göre şekillenmesidir. Bunun sonucunda birliğe ye ülkeler kendileri fiyatları belirleyememektedirler. Bu da ülkelerin refah kaybına neden olmaktadır (Küçükahmetoğlu, Tüylüoğlu ve Çeşteğe 2005, 51).

1.3.1.5.Tüketim Etkisi

Gümrük birliğinin oluşması sonucunda birliğe ye olan ülkeler arasında tarifeler kaldırılır ve bunun sonucunda bir malın satışında normalde tarife oranı kadar fiyat konulurken bu fiyat artık konmaz ve böylelikle ürün daha ucuza gelebilmesiyle beraber birlik içerisinde tüketim miktarında artış yaşanır. Gümrük birliği dışında bir ülkenin o malı birlik içerisindeki ülke kadar ucuza verememesi ile o ülkenin üretim faktörlerinde de değişiklik yaşanır ve birlik içerisinde tarife kalktığından dolayı üretim faktörleri değiştiği gibi tüketim faktörleri de değişir. Gümrük birliği içerisindeki bir ülkenin eskiye oranla bir malı birlik içindeki bir ülkeye daha ucuza ihraç etmesi sonucunda ihraç ettiği o ülkenin tüketimi artar ve tüketim değişikliği yaşanır ve bu bağlamda birlik içerisindeki ye ülke, birlik dışında kalan başka ülkeye göre daha ucuz satması ucuz satması sonucunda birlik içinde ithalat artar (Noyan 2015, 6).

Gümrük birliği içerisindeki ülkelerin birbirleri ile yapacağı ticarete dikkat etmesi gereken en önemli konu talep esnekliğidir. Talep esnekliğinin sıfırdan büyük olması sonucunda malın fiyatı düşer ve bunun sonucunda talep artar. Gümrük birliği ile tarife oranları azalacağı ya da tam anlamıyla kalkacağı için üretilen mallar daha ucuza satılabilmektedir. Bu da birliğe ye olan ülkeler arasındaki dış ticareti arttırmaktadır. Bu da birliğe ye ülkeler arasında ithalat artışı gerçekleşir ve tüketim artar, böylelikle ülkelerin tüketim yapısı değişmektedir (Yücel 2006, 19).

1.3.1.6. Kamu Gelirleri Etkisi

Gümrük Birliği'nin oluşmasının ülke ekonomilerinde iyi yanları olduğu gibi kötü yanları da bulunmaktadır. Birliklerin oluşması sonucunda devlet gelirlerinde belli başlı düşüşler yaşanmaktadır. Bunlardan ilki birlik içindeki ülkelerde serbestleşme olması ile rekabetçilik giderek artmakta ve bu da ülkelerdeki küçük işletmelerin kapanmasına yol açmaktadır. İşletmelerin kapanması sonucunda devletlerin bunlardan aldığı vergi oranlarında kayıplar yaşanmaktadır. Özellikle küçük ülkeler gümrük birliklerinden dolayı bu kaybı fazlasıyla hissetmektedir. Bir diğeri ise gümrük birliğinin oluşması ile oluşturulan ortak tarife oranının eski orana göre daha az olmasıdır. Bu da ülkelerin gelir kaybına neden olmaktadır. Birlik içindeki ülkelerden tarife alınmadığı gibi üçüncü ülkelerde de düşüş yaşanması ülke ekonomilerine olumsuz yansıya bilmektedir (Yücel 2006, 21).

1.3.1.7. İşlem Maliyetleri Etkisi

Gümrük birliğinin oluşması ile birliğe üye ülkeler arasında tarife ve kotaların uygulanmamasından dolayı sınır serbestliği meydana gelmektedir. Gümrüklerin kalmalsı ile çalışan kişi sayısı azalacak ve bunun sonucunda gümrüklerde harcanan masraflar azalacak, böylelikle devletler zamandan tasarruf yaparak zaman maliyetinden kurtulmuş olabileceklerdir (Aysun 2011, 21).

1.3.1.8. İstihdam Üzerine Etkiler

Ülkelerin gümrük birliğini oluşturması ile birlik içerisinde serbest dolaşım olması ve ticaret yapmak için koyulan engellerin kaldırılması sonucunda ülke ekonomilerinde değişiklikler yaşanır. Bu değişim iki şekilde yaşanır. Yücel (2006) çalışmasından yararlanılarak aşağıda istihdam üzerine etkiler incelenmiştir.

1- Birlik içerisinde bulunan ülkeler arasında işgücünün pahalı olduğu ülkeden, işgücü ücretlerinin düşük olduğu ülkeye doğru kayma yaşanabilmektedir. İleriiki zamanlarda tüm birlik içerisindeki ülkelerde fiyatlar bir dengede buluşacaktır. Bunun sonucunda işgücü maliyetinin az olduğu ülkede fiyatlar artar, bu da o ülkenin olumsuz etkilenmesine sebep olabilmektedir.

2- Ülkelerin GB oluşturması ile sermaye dolaşımında serbestleşeceği için iş gücünün ucuz olduğu yerlere yatırımlarda bulunulur ve bylelikle insanlara yeni iş imkanı sağlamaktadır. Sermayenin gittiği ülkede normal bir iş olanağı olduğunda, niteliksiz işçilik olur ise fiyatlarda fazla yükselme olmaz fakat, nitelikli iş gücü ihtiyaı olan iş imkanları olması ile fiyatlarda aşırı artış yaşanmasına neden olabilmektedir. Sonuç olarak baktığımızda ülkeler arasında oluşturulan gümrük birliğinin istihdamı arttırdığı görülmektedir (Yücel 2006, 22).

1.3.2. Dinamik (Değişken) Etkiler

Ülkelerin oluşturdukları Gümrük Birliği (GB) sonucunda ekonomilerine statik etkiler olduğu kadar dinamik etkilerde yansımıştır. Özellikle 1970'lerden sonra yeni dış ticaret teorilerinin ortaya çıkması ile başlamıştır. GB oluşması ile ülke ekonomilerinin teknoloji, milli gelir ve kalkınma hızı gibi etkenler orta ve uzun vadede değişim göstermektedir. Bunlar dinamik etkiler olarak adlandırmakta ve incelenmektedirler. Birliğin kurulması sonucunda ülke ekonomilerinde dinamizm kazanır ve bunun sonucunda refah yaşanabilmektedir (Dura ve Yıldırım 2007, 144).

Ülkelerin GB oluşturması sonucunda içindeki ülkeler piyasada küçük ölçekli etkiye sahip iken daha etkili konuma gelmektedir. Bunun sonucunda kaynak verimliliğinin artması ile sadece birlik içinde değil dünya ekonomilerinde de refah artışı yaşanabilmektedir. Çünkü oluşturulan birlik ile kaynak dağılımı sonucunda üretim ölçeklerinde değişim yaşanabilmektedir. Bu da ülkelerin milli gelirinin, ekonomik büyümesinin ve refahının gelişmesine yol açmaktadır. Bu etkilere GB'nin dinamik etkileri denmektedir. Birliğin kurulması ile rekabette ki artış, ölçek ekonomileri, yatırımların çoğalması gibi dinamik etkiler hep devam etmektedir. Dinamik etkileri başlıklar altında ayrıntılı şekilde incelenmiştir (Hobikoğlu 2007, 67).

1.3.2.1.Rekabet Artış Etkisi

Ülkelerin Gümrük Birliği oluşturması sonucunda hem birlik içerisinde rekabet hem de birlik dışarısında rekabet meydana gelir. Birliğe üye ülkeler eskiden kendi aralarında yaptığı ticarete belirli engellere takılırken birlik oluşumu sonucu serbestleşme olur ve böylelikle rekabet politikası değişir. Bunun sonucunda küçük ölçekli şirketler ya kapanmak zorunda kalır ya da başka bir şirket ile birleşmek zorunda kalır. Böylelikle kapanan şirketler sonrasında kalan şirketlerde uzmanlaşma meydana gelir ve bunun sonucunda ülke kaynaklarında verimlilik sağlanabilir. Bu da birlik içerisindeki ülkelerde refah artışına yol açar. Üretici firmalar rekabet edebilmek için yeni yöntemler geliştirir ve teknoloji alanında çalışmalar yapar, böylelikle üretim maliyetleri azalır aynı zamanda fiyatlarda azalmış olur. Bunun sonucunda üretim maliyetlerinin düşmesi ile daha ucuza mal satışı olur ve tüketici daha çok mal alır, üretici de daha çok satış yapabilir (Genç 2011, 20).

1.3.2.2.Ölçek Ekonomileri Etkisi

Ölçek ekonomileri etkisi temel olarak, ülkeler arasında Gümrük Birliği'nin oluşturulması ile üreticilerin, üretimini artırması sonucunda maliyetlerin düşmesi ile ortaya çıkan durumdur. Birlik oluşturulmadan önce en yüksek seviyede üretimi gerçekleştiren firmaların kapasitelerini daha da arttırması ölçek ekonomilerine neden olabilmektedir. Bunun temel sebebi ekonomik birleşme gerçekleştiren ülkelerin ulaştırma maliyetleri, uzmanlaşma, zevkler ve teknoloji gibi etkenlere bağlı olmasıdır. Shumpeter; ekonomik birleşme sonrası üreticilerin maliyetlerinin uzun dönemde "U" şeklinde olacağını açıklamıştır. Yazara göre maliyet azalmasının temel sebebi yeniliklerdir (Dura ve Yıldırım 2007, 147).

Ekonomik birleşme sonrasında firmaların piyasada rekabet edebilmesi için çeşitli önlemler alması gerekmektedir. Firmalar AR-GE çalışmalarına önem vererek teknolojilerini geliştirebilir ve üretimlerini arttırabilmektedir. Bunun için teknolojiye adapte olabilen, planlama yönetim alanında kendini geliştirmiş kalifiyeli eleman çalıştırması gerekmektedir. Öğretim merkezlerinin bu tür elemanları eğitmesi firmalar için olumlu bir olanak sağlamaktadır. Bütün bu gelişmeler firmaların tasarruflarının artmasına ve böylelikle ilerde daha fazla yatırımlarda bulunmasına

sebebiyet verir. Teknolojinin gelişmesi ile firmalar hammadde ve ara mallardan tasarruf sağlar ve bunun sonucunda maliyetler düşürmektedir. Böylelikle hem birlik içindeki tüketicinin refahı artar hem de dünya refahında artış yaşanabilmektedir. Ölçek ekonomilerinden en çok faydalanabilen küçük ekonomiye sahip ülkelerdir. Örneğin ABD kendi içerisinde bir birlik iken Belçika ve Hollanda gibi ülkeler küçük ölçekli ekonomilere sahiptir. Belçika ve Hollanda AB ile beraber dünya piyasasında büyük bir güç şeklinde hareket edebilir ve böylelikle ABD ile rekabet edebilmektedir (Seyidoğlu 2013, 162).

1.3.2.3.Araştırma Geliştirme (Ar-Ge) ve Teknolojik Gelişme Etkisi

Ülkelerin GB oluşturması sonucunda kendi aralarındaki serbestlikten dolayı üreticiler arasında rekabet artar. Bunun sonucunda şirketler ya kapanır ya da birleşip daha büyük ve güçlü bir şirket haline gelir. Şirketler rekabet edebilmek için teknolojik çalışmalara özen gösterir. Teknolojinin gelişmesi sonucunda daha az maliyet ile daha çok üretim yaparak, fiyatları düşürmeyi hedeflerler. Birleşmenin olması sonucunda tüm ülkelerden gelen firmalar, teknolojik güçlerini birleştirerek fayda sağlayabilir ve böylelikle birlik içerisinde hem üreticinin hem tüketicinin refahı artar ve bu toplum refahında artmasına sebebiyet verir (Genç 2011, 21).

1.3.2.4.Yatırım Yaratıcı Etkiler

Ülkeler arasında ekonomik birlikteliğin kurulması ile birlik içerisindeki yatırımcılar hangi bölgeden daha çok verim alabilirse oraya yönelir. Birlik içerisinde üretim mallarının kullanılmasında, verimliliğin artırılması, pazar hacminin genişlemesi gibi etkenler yabancı yatırımcıları birlik içerisine çekebilir. Birlik içerisinde yatırımları artırıcı çeşitli etkenler bulunabilir ve Birlik kurulduktan sonra üçüncü ülkeler engellere takılmamak için birlik içerisine yatırım yaparak üretim gerçekleştirebilir. Bir diğer yatırım etkisi ise üreticilerin birlikten sonra fayda sağlayarak tasarruf yapması ve bu tasarrufların yatırımlarda kullanılabilir olmasıdır (Seyidoğlu 2013, 162).

1.3.2.5. Kaynak Hareketliliği

Ülkelerin Gümrük Birliği kurması ya da ortak pazar oluşturması ile sermaye ve emek artışı yaşanır. Bu da toplam kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlar ve böylelikle verimlilik ile refah artışı yaşanır (Seyidoğlu 2013, 162).

1.3.2.6. Döviz Rezervlerinin Artması

Ülkeler kendi aralarında GB oluşturması sonucunda eskiden döviz rezervlerini kullanarak ithal etmek zorunda kaldığı malları artık GB içerisindeki ülkelere temin edebilmektedir. Böylelikle döviz rezervlerini mecbur kaldığı mallarda kullanmak durumunda kalır fakat, GB içerisinde üretim arttığı için ihracat artarken döviz rezervleri artacak, ithalat azalırken ise dışarı çıkan dövizler azalacağı için döviz giderleri azalmaktadır. Ülkelerin birlik oluşturması ile piyasada etkin bir güce gelerek, ticaret hadleri olumlu yönde etkilenir ve eskiye oranla aynı ürün için daha az döviz verebilmektedir (Hobikoğlu 2007, 70).

1.3.2.7. Dışsal Ekonomiler

Gümrük birliğinin oluşması ile ülke ekonomilerinde dışsal etkiler meydana gelmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden biri, rekabetten dolayı üretici firma teknolojisini geliştirmekte ve firma az maliyetle daha çok üretim yaparak kazanç elde etmektedir. Bunun sonucunda firma tasarruf sağlar ve beraberinde elde ettiği tasarrufu başka üründe kullanabilmekte ve bu da refah artışını sağlamaktadır. Böylelikle bir mal Gümrük Birliği (GB) dışında olsa bile etki yaratabilmektedir. GB'nin oluşması ile oluşan dışsal ekonomilerin, başka sebepleri de bulunmaktadır. Tarife engelini kalkması ve rekabetten dolayı devletin firmalara Ar-Ge desteği vermesi sonucunda teknoloji gelişiminin sağlanabilmektedir. Bu da refah artışını sağlamaktadır. Birlik içerisinde sermaye ve emeğin serbest dolaşması sayesinde faktör kıtlıklarının yaşanmaması, piyasanın büyümesi ile risklerin azalması gibi etkenler de sıralanabilmektedir. Birlikten dolayı az gelişmiş ülkelere yatırımlar gerçekleşeceği için dışsal ekonomi sağlayacaktır (Genç 2011, 21).

1.3.2.8.Sanayileşme Hızının Artması

Gümrük Birliği'nin oluşması ile birliğe üye ülkelerde sanayileşme hız kazanabilir ve bu hız artışını çeşitli sebepler ile açıklanmaktadır. İlk olarak birliği oluşturan üyeler arasında rekabetin artması sonucunda üreticilerin kendilerini geliştirmesi beklenir ve üreticiler sanayideki üretimi arttırmak için kendi alanlarında araştırmalar yapmaları beklenmektedir. Gümrük birliğine dahil olan ülkelerdeki firmalar eğer aynı malı üretiyor ise belli firmalar o üretimden çekilip başka alanlara yönelebilir ve bu da birlik oluşumundan sonra yeni sanayilerin kurulmasını sağlar (Yaşar 2011, 55).

1.3.2.9.Risk ve Belirsizlikler

Ülkelerin Gümrük Birliği oluşturması ile üyeler arasında tarife ve ticaret engelleri kaldırılır ve bunun sonucunda üreticiler ve tüketiciler için belirsizlikler azalmış veyahut kalkmış olur. Gümrük içerisinde olduğu gibi birliğe üye ülkelerin üçüncü ülkelere karşı uyguladıkları ortak vergi politikası belirlenmesi de üretici ve tüketici için belirsizliklerin ortadan kalkmasını sağlar (Yaşar 2011, 56).

1.3.2.10. Kutuplaşma

Ülkelerin Gümrük Birliği (GB) oluşturması ile ülkeler arasında serbest dolaşım meydana gelir ve bunun sonucunda gelişmiş ülke üreticileri teknolojik olarak ve fonksiyon olarak daha gelişmiş olduğundan küçük ülke piyasasında sahip olabilir. Gelişmemiş ülkedeki üretici bu rekabete dayanamaması sonucunda gelişmiş ülke daha çok gelişirken gelişmemiş ülke daha da küçülebilir, bu teoriyi ilk inceleyen Gunnar Myrdal bu teoriye kutuplaşma etkisi olarak adlandırmata. Bununla beraber gelişmemiş ülkelerdeki bilgili ve donanımlı insanların yaşam koşulları ile maaşları iyi olduğu için gelişmiş ülkelere göç etmesi sonucunda gelişmemiş ülkelere niteliksiz insanlar çoğalırken gelişmiş ülkelere nitelikli insanlar çoğalabilmekte. Böylelikle, GB kuran ülkeler arasında yüksek bir fark var ise kurulan ekonomik birlik küçük ülkenin aleyhine gerçekleşebilir (Hobikoğlu 2007, 69).

İKİNCİ BÖLÜM

ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ ÜYELERİNİN EKONOMİLERİ

Bu bölümde Şanghay İşbirliği Örgütü'nün kuruluş amacı, üye ülkelerin ekonomileri ve ülkelerin ŞİÖ birliği içerisinde yaptığı ticareti inceleyeceğiz.

2. ŞİÖ'NÜN KURULUŞU VE AMAÇLARI

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucunda Orta Asya'da birçok devlet bağımsızlığını ilan etmiştir. Rusya, Çin ve bağımsızlığını ilan eden devletlerin kendi aralarındaki ekonomik birlikteliği arttırmak ve bölgesel güvenliğini sağlamak için bir birliktelik kurma girişimi başlamıştır. 1996 yılında Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan tarafından Şanghay Beşlisi kurulmuştur. 2001 yılında Özbekistan'ında katılımı ile Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) adını almıştır. 2003 yılından sonra örgüt üyeleri arasındaki ticareti arttırmak için serbest ticaret bölgeleri kurulmaya başlamıştır. ŞİÖ üyeleri ortak olarak dünyaya açılmayı ve pazarlarını genişletmeyi hedeflemişlerdir. 2017 yılında Pakistan ve Hindistan'ında katılımı ile ŞİÖ'nün toplam 8 üyesi olmuştur. Gözlemci üyeler İran, Afganistan ve Moğolistan'dır. Diyalog ortağı ülkeler; Türkiye, Sri Lanka ve Belarus'tur. ŞİÖ'nün kurulmasındaki amaç kapalı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçerken ülkelerin iktisadi krizler yaşamak istememesi ve bölgesel güvenliğini sağlanmak istemeleridir (Deniz 2013, 222).

2.1. ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NE ÜYE ÜLKELERİN EKONOMİSİ

Aşağıda Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) üye ülkelerini ve ülkelerin ŞİÖ birliği içerisinde yaptığı ticareti inceleyeceğiz.

2.1.1. Rusya Federasyonu

Sovyetler birliğinin güç kaybetmesi ile 8 Aralık 1991'de ülkelerin piyasa ekonomisine geçişini hızlandırmak ve dünya ekonomik düzenine birleşme sağlamak için Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) kurulmuştur. 1991 yılında Sovyetlerin yıkılması ile, Rusya Federasyonu kurulmuştur (Mikail 2007, 33).

Rusya'nın başkenti Moskova, yönetim şekli federal yarı başkanlık sistemi, resmi para birimi Ruble ve resmi dili Rusçadır. Rusya Federasyonu kurulduğu yıllardan itibaren, Sosyalist sistemden uzaklaşıp kendini piyasa ekonomisine adapte etmeye başlamaktadır. Rus hükümeti ülke piyasası içerisinde kendine yetecek kadar üretim yapamamaktadır. Hükümet sanayi tesislerini arttırarak ve yerli üretimi teşvik ederek kendi iç piyasasını canlandırmak istemiştir. Piyasa ekonomisine geçişi ile Gayri Safi Yurt İçi Hasıla'daki (GSYİH) artış ülke ekonomisinin canlandığını göstermeye başlamıştır. Piyasa ekonomisine geçerken Sovyetler zamanından kalma ticaret ortakları ile olan dış ticaretini devam ettirmek ve ekonomik işbirliğini arttırma girişimleri ŞİÖ aracılığı ile devam etmiştir (İtkip Genel Sekreterliği 2011).

Rusya, Sovyetler zamanından kalma merkezi planlama ve ülkenin sahip olduğu doğal kaynaklar sayesinde ağır sanayi yönünde gelişmiştir. Rusya'da doğal kaynaklar, insanların yaşadıkları yerler ve şirketlerin birbirlerine olan uzaklığı ülkedeki taşımacılık maliyetini arttırmaktadır. Bu da ülkede üretilen malın daha pahalıya çıkmasına neden olmaktadır. Ülke içerisindeki nehirlerin doğu batı yönünde değil, kuzey güney yönünde akması gemi taşımacılığının kullanılamamasına sebep olmaktadır. Rusya'da KOBİ'lerin GSYH'den aldıkları pay yaklaşık %15'dir. Gelişmiş ülkelerde %50 civarında iken Rusya'da bu kadar düşük olmasının sebepleri, vergi ve hukuk politikalarıdır (Rusya Ülke Raporu 2015).

Tablo 2 incelendiğinde Rusya'nın 2001 yılından 2016 yılına kadar her yıl dış ticaret fazlası verdiği görülmektedir. Rusya'nın 2001'den 2014 yılına kadar 2009 yılı hariç düzenli olarak artan ihracat rakamları vardır. 2008 Küresel Ekonomik Krizinden dolayı Rus ekonomisinde düşüş yaşanmıştır. Ticaret ortaklarının özellikle Amerika'nın krize girmesi ve ülke ekonomisinin küçülmesi sonucunda Rusya'da dış ticarete gerileme yaşanmıştır. 2015 yılından sonra petrol fiyatlarının düşmesi ve

siyasi nedenlerden dolayı Rublenin değer kaybetmesi ile Rus ekonomisi krize girmiştir. Rusya Merkez Bankası Rublenin değerini savunmak yerine yabancı yatırımları arttırmak için faiz oranlarını yükseltme programını uygulamanın daha anlamlı olacağını düşünmüştür. Bu da Rusya para birimi Rublenin aşırı değer kaybetmesine neden olmuştur. Tablo 2'de görüldüğü üzere 2014 yılında 2 Trilyon dolar olan GSYH 2015 yılında 1,4 Trilyon dolara kadar gerilemiştir (Aksöz 2015, 10).

Tablo 2 Rusya Dış Ticaret İstatistikleri (2001-2017 Milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi*	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı**	GSYH
2001	99.868	41.865	58.003	238.5	306.603
2002	106.691	46.176	60.515	231.1	345.110
2003	133.655	57.345	76.310	233.1	430.348
2004	181.600	75.569	106.031	240.3	591.017
2005	241.451	98.707	142.744	244.6	764.017
2006	301.550	137.811	163.739	218.8	989.931
2007	352.266	199.725	152.541	176.4	1.299.705
2008	467.994	267.251	200.743	175.1	1,660.844
2009	301.796	170.826	130.970	176.7	1.222.643
2010	397.067	228.911	168.156	173.5	1.524.916
2011	516.992	306.091	210.901	168.9	2.051.661
2012	524.766	316.192	208.574	166.0	2.210.256
2013	572.265	314.945	257.320	181.7	2.297.128
2014	497.833	286.648	211.185	173.7	2.063.662
2015	343.907	182.781	161.126	188.2	1.368.400
2016	285.491	182.257	103.234	156.6	1.284.727
2017	359.151	228.212	130.939	157.4	1.577.524

Kaynak: (Trademap 2018) Notlar: *ihracat-ithalat. **(ihracat/ithalat)*100 ihracatın ithalatı karşılama oranı(%) 100 den büyük ise ülke ekonomisi dış ticaret fazlası, küçük ise dış ticaret açığı vermektedir.

Rusya'nın en iyi ticaret ortakları; Çin, Almanya, Hollanda, Belarus, İtalya ve ABD'dir. İhraç ettiği kalemler başlıca; petrol, doğalgaz, kimyasal ürünler, metaller ve yakıttır. Rusya'nın en çok ithalat yaptığı kalemler; ilaç, gıda ve tarım ürünleri, telefon ve telgraf için elektrikli cihazlar, otomobil, makine ve ekipmanlar ve kimyasal ürünlerdir. Moskova, St. Petersburg, Yekaterinburg ve NizhnyNovgorod şehirleri Rusya'nın gelişmiş şehirleridir. Sibiry ve ülkenin daha doğusundaki şehirler ve

Tomsk, Novosibirsk gibi şehirler gelişmişlik açısından geride kalmıştır (T. C. Ekonomi Bakanlığı 2018).

SSCB'nin dağılması ile bağımsızlığını ilan eden devletler ve Rusya sosyalist piyasa ekonomisinden, serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecini hızlandırmak, siyasi ve iktisadi birlikler kurmak amacıyla çeşitli örgütler kurmuşlardır. Kurulan bu örgüt ve üyelerine Tablo 3'de yer verilmiştir.

Tablo 3 Rusya'nın Üye Olduğu Uluslar arası Örgütler

Bağımsız Devler Topluluğu (BDT)	Azerbaycan (1993), Beyaz Rusya (1991), Ermenistan (1992), Kazakistan (1991), Kırgızistan (1992), Moldova (1994), Özbekistan (1992), Rusya (1991), Tacikistan (1993)
Avrasya Ekonomik Topluluğu (AET)	Beyaz Rusya (1997), Kazakistan (1997), Kırgızistan (1997), Rusya (1997), Tacikistan (1997), Moldova (2003), Ukrayna (2003), Özbekistan (1997)
Ortak Ekonomik Antlaşma (OEA)	Beyaz Rusya (2003), Kazakistan (2003), Rusya (2003), Ukrayna (2003)
Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)	Çin (1996), Rusya (1996), Kazakistan (1996), Kırgızistan (1996), Özbekistan (2001), Hindistan (2017), Pakistan (2017)
Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ)	Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, Rusya Federasyonu, Sırbistan, Türkiye, Ukrayna ve Yunanistan
Avrasya Ekonomi Birliği (AEB)	Rusya (2015), Beyaz Rusya (2015), Kazakistan (2015), Ermenistan (2015), Kırgızistan (2015)

Kaynak: (Vikipedi 2018)

Rusya bölgesel ekonomik güçlenmeyi sağlama ve küreselleşen dünyada piyasa ekonomisine birleşme sağlamak için çeşitli iktisadi örgütlere katılmıştır. Rusya, 1996 yılında Kazakistan, Kırgızistan, Çin ve Tacikistan ile beraber Şanghay İşbirliği Örgütünü (ŞİÖ) kurmuştur. ŞİÖ'nün kurulma amacı; bölge güvenliği, kaçakçılıkla mücadele ve en önemli sebebi ekonomik birlikteliği sağlamadır. Rusya, Kazakistan, Beyaz Rusya, Kırgızistan ve Tacikistan 2000 yılında Avrasya Ekonomik Topluluğu (AET) kurmuşlardır. Birliğe 2002 yılında Moldova ve Ukrayna, 2006 yılında ise Özbekistan katılmıştır. AET'nin amacı; serbest ticaret ve gümrük birliği oluşturmak, ülkeler arasında sermaye dolaşımını serbestleştirmek, ortak mali piyasa kurmak, ortak para birimi oluşturma konusunda adımlar atmak, üretim ve girişimcilik için teşviklerin sağlanması, ortak ulaşım ve piyasa sisteminin kurulması ve ortak enerji piyasası kurulmak istenmesi gibi amaçlar doğrultusunda hareket etmektir. BDT ülkelerinden, Rusya, Beyaz Rusya (Belarus), Kazakistan ve Ukrayna

arasındaki ticareti arttırmak için 2003 yılında Ortak Ekonomik Alan Antlaşması (OEA) imzalamışlardır (Pirimbayev ve Ganiyev 2010, 82).

Tablo 4. Rusya Ortak Ekonomik Alan Antlaşması (OEA) Yaptığı Ülkeler İle Dış Ticaret (2001-2017 Milyon \$)

Yıllar	Rusya-Kazakistan ToplamDış Ticareti	Rusya-Beyaz Rusya Toplam Dış Ticareti	Rusya-Ukrayna Toplam Dış Ticareti	Toplam*
2001	4.795	9.19	9.128	23.113
2002	4.348	9.899	9.115	23.362
2003	5.754	12.481	12.035	30.27
2004	8.092	17.704	16.87	42.666
2005	9.758	15.833	20.22	45.811
2006	12.821	19.933	24.222	56.976
2007	16.149	26.074	29.239	71.462
2008	19.671	34.296	39.814	93.781
2009	12.832	23.431	22.901	59.164
2010	15.139	28.034	27.611	70.784
2011	21.086	39.448	38.064	98.598
2012	24.301	34.372	32.771	91.444
2013	22.883	30.829	31.006	84.718
2014	21.034	28.856	22.06	71.95
2015	14.574	20.417	12.805	47.796
2016	13.039	23.456	10.231	46.726
2017	16.523	26.228	12.876	55.627

Kaynak: (Trademap 2018,) Notlar: *Rusya'nın Kazakistan, Beyaz Rusya ve Ukrayna ile yaptığı toplam dış ticaret.

Tablo 4'teki verilerden 2001'den 2003 yılına kadar çok az değişiklik ile giden dış ticaretin 2003 yılından 2008 yılına kadar artarak devam ettiği gözlemlenmektedir. 2009 yılında yaşanan ekonomik kriz sonucunda tabloda görüldüğü üzere Rusya 3 ülke ile de ticaretini azaltmak durumunda kalmıştır. 2008 Küresel Ekonomik Krizinin atlatılması sonucunda dış ticarete tekrardan artış yaşandığı görülmektedir. 2010 yılında Rusya, Kazakistan ve Beyaz Rusya arasında Gümrük Birliği kurulmuş ve ülkeler arasındaki mallar serbestçe dolaşmaya başlamıştır. 2012 yılında resmen kabul edilmiş ve bu 3 ülke Avrasya Ekonomik Birliği'ni kurmuşlardır. Bu antlaşma ile ülkelerin vatandaşları dolaşım serbestliği ve serbest çalışma hakkı olan mal, hizmet, sermaye ve emek serbest dolaşım hakkı kazanmıştır. Ülkelerin mesafe olarak yakın olmalarıda ticaretin artmasında önemli sebeptir. 2012 yılından sonra Petrol

fiyatlarının düşmesi, Rus para birimi Rublenin değer kaybetmesi ve Kırım ilhaki sonucunda Ukrayna'nın Rusya ile siyasi ve ekonomik bağları kopartması sonucunda ticaret hacmi düşmüştür

Tablo 5. Rusya'nın Tarife Oranları (1992-2016)

Yıllar	Tarife Ticaret Ortalama(%)*	Oranı Ağırlıklı	Tarife uygulanmış, basit ortalama, tüm ürünler (%)	Tarife oranı, uygulanan, basit ortalama, imal edilen ürünler (%)	Tarife oranı, uygulanan, ağırlıklı ortalama, imal edilen ürünler (%)	Tarife uygulanmış, ağırlıklı ortalama, tüm ürünler (%)
1992			..	..	..	..
1993			8,34	9,5	7,52	6,25
1994			11,11	11,86	9,97	9,21
1995			..	..	..	..
1996			11,18	11,55	9,09	8,9
1997			13,99	14,59	11,85	11,28
1998			..	..	..	..
1999			12,87	13,56	10,96	12,68
2000			12,59	12,66	10,54	11,27
2001			11,93	12,09	10,04	10,89
2002			11,67	11,78	10,15	10,92
2003			11,56	11,69	10,16	10,83
2004			11,49	11,61	10,27	10,77
2005	12,9		11,46	11,53	10,28	10,71
2006	11,4		10,57	10,95	9,59	8,62
2007			10,03	10,14	6,86	7,4
2008	10,3		10	10,12	8,55	8,73
2009	10		10,03	10,14	7,01	7,89
2010	9,5		7,13	6,99	4,27	4,95
2011	9,9		8,61	8,45	5,94	6,67
2012	9,1		8,31	8,16	5,68	6,36
2013	9,1		8,12	8,02	5,76	6,25
2014	9,9		6,84	6,87	4,61	4,91
2015	5,9		4,85	4,95	2,9	2,8
2016			5,36	5,4	3,29	3,43

Kaynak: (The World Bank 2018), *(World Trade Organization 2018)

Tablo 5'te görülen Rusya tarife oranları verileri Dünya Ticaret Örgütü ve Dünya Bankasından elde edilmiştir. Tablo 1.4 incelendiğinde Rusya'nın 2001 yılında %11 civarında seyreden tarife oranlarını 2016 yılına geldiğinde %4 civarında seyrettiği görülmektedir. Özellikle 2008 Küresel Ekonomik Krizinden sonra tarife oranlarında hızlı düşüş görülmektedir.

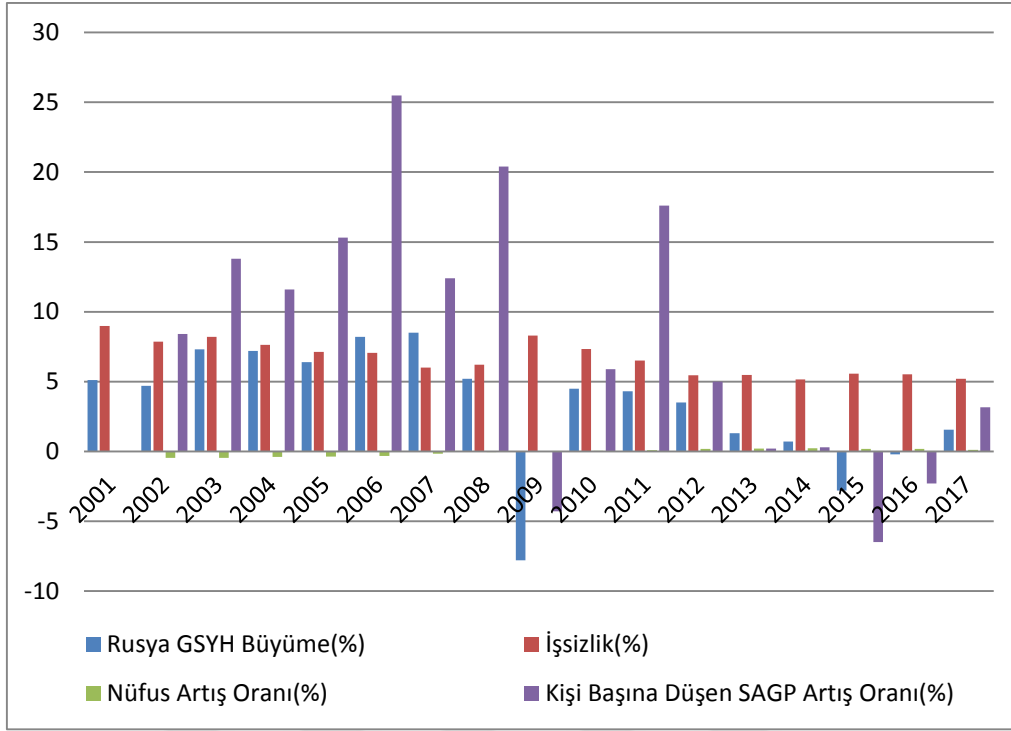
Tablo 6. Rusya Vergi Oranları (2001-2016)

Yıllar	Uluslararası ticarette alınan vergiler (gelirin %)	İthalat malİYeti (konteynır başına \$)	Gümrük ve diğer ithalat vergileri (vergi gelirinin %)	İhracat maliyeti (konteynır başına \$)	İhracat vergileri (vergi gelirinin yüzdesi)
2001	13,7082	..	7,38112	..	16,0981
2002	9,47446	..	8,71483	..	13,1827
2003	12,4242	..	8,98481	..	16,7631
2004	18,6586	..	9,05975	..	29,0934
2005	24,1863	1179,5	7,5424	1207,5	37,6349
2006	29,1757	1179,5	7,65971	1207,5	42,5096
2007	22,5242	1179,5	..	1120	..
2008	25,1662	1515,5	9,80212	1456	43,1324
2009	25,5307	1515,5	9,4829	1456	40,9865
2010	25,5837	1781,5	9,25776	1722	41,837
2011	25,6132	1746,5	9,438	1687	44,6079
2012	26,485	1946	9,71988	1816,5	43,3749
2013	25,4059	2484,5	8,87538	2337,5	43,3122
2014	25,1074	2594,5	7,54579	2400,5	43,7296
2015	12,9672	..	6,5222	..	31,5856
2016	10,110	..	7,2728	..	26,0214

Kaynak: (The World Bank 2018)

Tablo 6'da Rusya'nın vergi oranları verilmiştir. Veriler Dünya Bankasından alınmıştır. Çalışmamızın son bölümünde sıklık ile bahsettiğimiz Ticaret Özgürlüğü(TO) değişkeni tarife oranları ile hesap edilmektedir. Ülkelerin uyguladıkları vergi oranları ve tarife oranları sonuç kısmında modele eklenerek ülkelerin kendi aralarında yaptıkları ticaret hacmi incelenmiştir.

Şekil 1'e baktığımızda Rusya'nın 2001 yılından 2009 yılına kadar gelişmekte olan bir ekonomisi görülmektedir. 2008 krizi sonucunda 2009 yılında büyüme oranında küçülme olsa da tekrardan ekonomisini düzeltmiştir. 2014 Kırım sorunu ile Batılı devletlerin yaptırımını sonucu Rusya ekonomisi krize girmiştir. Şekil 1'de görüldüğü üzere son yıllarda Rusya ekonomisinin büyüme verileri negatif ya da çok azdır. Bunun başlıca sebebi "Hollanda Sendromu" dur. Yapılan bilimsel araştırmalara göre uzun vadeli büyüme ile ülke ekonomisinin doğal kaynaklara bağlı bir şekilde büyümesi arasında negatif yönlü bir korelasyon olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yüksek oranda değerlendirilen döviz kuru doğal kaynak dışı sektörlerde büyümeyi negatif yönde etkiler bu olaya "Hollanda Sendromu" denir (Rusya Ülke Raporu 2015).

Şekil 1. Rusya Federasyonu Büyüme Verileri (2001-2017 GSYH, İşsizlik Kişi Başına Düşen Satın Alma Gücü Paritesi (SAGP) artış oranı, Nüfus)
Kaynak: (The World Bank 2018)

2.1.2. Çin Halk Cumhuriyeti

1949 yılında Mao Zedong önderliğinde Çin Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. Çin kapitalizm yerine dışa açık olamayan kapalı bir ekonomi izlemektedir. Benzer şekilde kapalı ekonomi olan Rusya ve Orta Asya devletleri ile yakın ekonomik ilişkiler kurmuştur. Çin'in başkenti Pekin, yönetim şekli tek partili üniter sosyalist sistem, resmi para birimi Yuan ve resmi dili Çince'dir (Köse 2011).

Kapalı ekonomi uygulanmasından dolayı Doğu Bloğunda çıkan kriz sonucunda Çin 1978 yılında Deng Xiaoping öncülüğünde ekonomide yeniliğe gitmiştir. Nitelikli insan gücünde artış yaşandığında ve bölgelerin gelişmesi sonucunda ekonominin rahatlayacağı düşünülmüştür. Fakat bu politika 20 yıl sonra ancak uygulanabilmiştir. Çin ekonomisinin liberalleşme sürecine başlaması ile sosyalist piyasa ekonomisi geliştirilmek istenmiştir. Çin dünya ekonomisine ilk önemli adımı 11 Kasım 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üye olarak

atmıştır. Çin 1996 yılında Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'la beraber Şanghay İşbirliği Örgütünü (ŞİÖ) kurmuştur. ŞİÖ ile bölge ülkeleri arasındaki güvenlik ve ekonomi ilişkilerini güçlendirmek istemiştir. 2001 yılında Asya Pasifik Ticaret Anlaşması (APTA) üyesi olmuştur (Narin 2010, 224).

Tablo7. Çin Dış Ticaret İstatistikleri (2001-2017 Milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi*	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı**	GSYH
2001	266.098	243.552	22.546	109.3	1.339.395
2002	325.595	295.170	30.425	110.3	1.470.550
2003	438.227	412.759	25.468	106.2	1.660.287
2004	593.325	561.228	32.097	105.7	1.955.347
2005	761.953	659.952	102.001	115.5	2.285.965
2006	968.935	791.460	177.475	122.4	2.752.131
2007	1.220.059	956.115	263.944	127.6	3.552.182
2008	1.430.693	1.132.562	298.131	126.3	6.598.206
2009	1.201.646	1.005.555	196.091	119.5	5.109.953
2010	1.577.763	1.396.001	181.762	113.0	6.100.621
2011	1.898.388	1.743.394	154.994	108.9	7.572.553
2012	2.048.782	1.818.199	230.583	112.7	8.560.547
2013	2.209.007	1.949.992	259.015	113.3	9.607.224
2014	2.342.292	1.959.234	383.058	119.6	10.482.372
2015	2.273.468	1.679.564	593.904	135.4	11.064.666
2016	2.097.637	1.587.920	509.717	132.1	11.190.992
2017	2.263.370	1.843.792	419.578	122.8	12.237.700

Kaynak: (The World Bank 2018), Notlar: *ihracat-ithalat. **(ihracat/ithalat)*100 ihracatın ithalatı karşılama oranı(%) 100 den büyük ise dış ticaret fazlası, küçük ise dış ticaret açığı vermekte.

Tablo 7'de görüldüğü üzere Çin 2001 yılından 2016 yılına kadar hızlı bir büyüme yaşamıştır. Çin ekonomisinin çok hızlı büyümesinin 2 sebebi bulunmaktadır. Bunlardan ilki, ülkenin kara yolları, demir yolları ve limanlara ağırlık vererek ülkenin altyapısını geliştirmesi ve ikincisi ise ülkedeki ucuz iş gücüdür. Altyapının gelişmesi ve ucuz iş gücü ile Çin ekonomik olarak gelişimi hızlandırmıştır. Çin halkının tasarruf özelliğinin olması ülke içerisindeki yatırımları artırmaktadır. Ucuz iş gücü, büyüyen altyapı yüksek teknoloji ve sermaye ile Çin büyüyen bir ekonomi haline gelmiştir. Çin ekonomisi, emek gücünün fazla olması nedeniyle ticareti artırıcı yönlü büyüme teorisini kullanarak, büyüme gerçekleştirmiştir (Gündal 2015, 61).

Tablo 7'de görüldüğü üzere Çin'in 2014 yılından sonra ihracat ve ithalat rakamlarında düşüşler meydana gelmiş ve ekonomik büyüme yavaşlamıştır. Bunun başlıca sebepleri arasında; Çin'deki yerli kredi sorunları ve dünya piyasasının küçülmesi sonucunda Çin ürünlerine olan talebin azalması gibi nedenler vardır. Çin üyesi olduğu ŞİÖ aracılığı ile bölgesel ekonomik kalkınmayı sağlamak, üretim verimini artırmak ve üye ülkeler karşılıklı ticari kolaylıklar sağlamayı amaçlamıştır (Gündal 2015, 62).

Çin kapalı ekonomik sistemden kurtularak dünya piyasasına birleşme sağlamak için serbest ticaret bölgeleri kurmaya başlamıştır. Kurulan serbest ticaret bölgelerinden ilki 1980 yılında Shenzhen kentinde kurulmuştur. Çin'in toplamda 15 tane serbest ticaret bölgesi bulunmaktadır. Çin'in serbest ticaret bölgelerinde ülkelere sağladığı çeşitli kolaylıklar mevcuttur. Bunlar; lojistik avantajı, gümrük işlemlerinde kolaylık, şirketlerden alınan vergilerde indirim, bölgeye yatırım yapacak şirkete kolaylık sağlanması, bölgede yatırım yapan firmalara verilecek olan faizde iyileştirme, ülke dışına çıkan ürünlerden vergi almama, tarife oranlarının %0 olması ve depo fiyatlarında indirim şeklinde sıralanmaktadır. Çin uyguladığı bu sistem ile başarılı bir ekonomi politikası izlemiştir.

Çin ekonomik gelişme için, ucuz tarım ürünleri ihracatı yerine teknoloji ve sanayi ürünlerine yönelmiştir. 2001 yılında Çin ekonomisinin %15 tarım, %45 sanayi ve inşaat, %40'ı hizmet sektörüne ait iken, 2007 yılında %11 tarım, %49 sanayi ve inşaat %40 hizmet olmuştur. Çin'in ihraç ettiği başlıca ürünler; telefon cihazları, elektronik entegre devreler, optik cihaz ve aletler, bilgi işlem makineleri, sıvı kristalli tertibat, yazı, hesap, büro için diğer makine ve cihaz aksamı ve lazerler. İthalat ettiği ürünlerin başında; elektronik entegre devreler, demir cevherleri ve konsantreleri, lazerler, ham petrol, otomobil, yarış arabaları, steysin vagonlar, optik cihaz ve aletler ve sıvı kristalli tertibattır. Çin'in ihracat yaptığı ülkelerin başında; Hong Kong, Güney Kore, ABD ve Japonya gelmektedir. İthalat yaptığı ülkelerin başında ise Avustralya, ABD, Japonya, Almanya, Güney Kore ve Tayvan gelmektedir. En büyük ticaret ortağı ABD, Japonya ve Güney Kore'dir (Toprak 2016, 2).

Tablo 8. Çin'in Tarife Oranları (1992-2016)

Yıllar	Tarife Oranları Ticaret Ortalama (%)	Tarife Oranları Ağırlıklı (%)	Tarife oranı, uygulanmış, basit ortalama, tüm ürünler (%)	Tarife oranı, uygulanan, basit ortalama, imal edilen ürünler (%)	Tarife oranı, uygulanmış, ağırlıklı imal edilen ürünler (%)	Tarife oranı, uygulanmış, ağırlıklı tüm ürünler (%)
1992			39,71	40,75	36,41	32,17
1993			37,1	38,27	33,28	30,29
1994			33,32	34,13	30,72	27,93
1995			..	..	..	..
1996			22,02	21,7	18,43	19,76
1997			16,66	16,59	14,85	15,82
1998			16,64	16,64	14,8	15,58
1999			16,34	16,29	14,03	14,46
2000			16,4	16,23	13,74	14,67
2001			15,39	15,29	13,04	14,11
2002			11,81	11,76	7,92	7,56
2003			10,69	10,68	6,67	6,48
2004			9,81	9,82	5,88	5,96
2005	6,7		9,24	9,31	5,34	4,87
2006			8,88	8,88	4,5	4,24
2007	4,5		8,79	8,78	4,65	4,18
2008	4,3		8,57	8,56	4,6	3,71
2009	4,1		8,07	8,08	4,5	3,58
2010	4,6		7,92	7,87	4,69	3,69
2011	4,1		7,82	7,8	4,83	3,57
2012	4,7		7,66	7,72	4,61	3,51
2013	4,6		7,61	7,63	4,2	3,36
2014	4,5		7,57	7,58	4,2	3,21
2015	4,4		7,55	7,51	4,05	3,41
2016			7,76	7,7	4,33	3,54

Kaynaklar: (The World Bank 2018), *(World Trade Organization 2018).

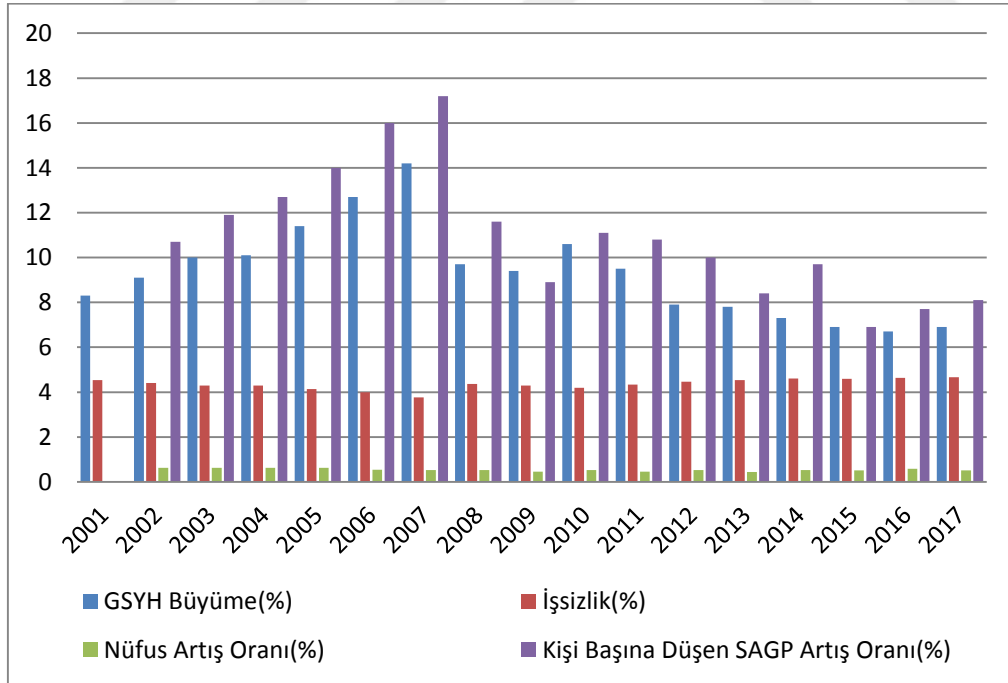
Tablo 8'de görüldüğü üzere 1992 yılında % 40 civarında olan tarife oranları 2016 yılında %6'lara kadar inmiştir. Çin'in Dünya Ticaret Örgütüne katılması ile ithalat tarifeleri azalmış bu da Çin'in ihracatının artması ve dünya piyasasına birleşmesine yardımcı olmuştur. Tarife oranlarının azalması ile Çin ürettiği malları dünya pazarına satarken, maliyetleri azaldığı için daha ucuza verebilmektedir. Böylelikle ucuz iş gücüne sahip olması, alt yapı yeterliliği ve tarife oranlarının düşmesi ile de Çin dünya ekonomisinin büyüyen gücü haline gelmiştir.

Tablo 9. Çin Vergi Oranları(2005-2016)

Yıllar	Uluslararası ticarette alınan vergiler (gelirin %)	İthalat maliyeti (konteynır başına \$)	İhracat maliyeti (konteynır başına \$)	İhracat vergileri (vergi gelirinin %)
2005	5,841695	214,5	236,5	6,728091
2006	5,03134	214,5	236,5	5,82387
2007	3,149642	214,5	236,5	5,49704
2008	4,835614	253	299,8	5,550997
2009	3,708439	275	299,8	4,195903
2010	4,438674	275	299,8	4,881597
2011	4,720938	275	299,8	5,144805
2012	4,708795	319	338,3	5,113802
2013	4,116215	823	800	4,551821
2014	2,837564	823	800	4,637552
2015	..	..	..	..
2016	..	..	..	..

Kaynak: (The World Bank 2018)

Tablo 9'da Çin'in 2005 yılından 2014 yılına vergi oranları incelenmektedir. Son bölümde uyguladığımız Çekim modelinde tarife oranları ve tarife dışı veriler ile hesap edilen ticaret özgürlüğü(TO) endeksi bu veriler ışığında hesaplanmıştır.

Şekil 2. Çin Halk Cumhuriyeti Büyüme Verileri (2001-2017 GSYH, İşsizlik Kişi Başına Düşen Satın Alma Gücü Paritesi (SAGP) artış oranı, Nüfus)

Kaynak: (The World Bank 2018)

Şekil 2'de görüldüğü gibi Çin ekonomisinde istikrarlı bir büyüme söz konusudur. 2004 yılı verilerine göre Çin'de sanayide çalışan bir kişinin saatlik ücreti 0,69 ABD dolarıdır. Aynı yıl ABD 'de saatlik 22,87, Japonya'da 22, Brezilya'da ise 2,97 ABD dolarıdır. İş gücünün ucuzluğu ve alt yapı yeterliliği nedeniyle uluslararası firmalar Çin'de yatırım yapmak istemişlerdir. Yatırım yapan uluslararası firmaların Çin'in 1,3 milyarı aşkın nüfusundan dolayı sadece orada üretip ithalat yapmaya değil aynı zamanda Çin'in iç pazarınada hakim olma düşüncesi vardır (Narin 2010, 236).

2.1.3. Kazakistan Cumhuriyeti

1980'li yılların sonlarına doğru SSCB'nin zayıflayıp dağılması sonucunda 1991 yılında N. Nazarbayev başkanlığında bağımsızlığını ilan etmiştir. Kazakistan'ın başkenti Astana, yönetim şekli Cumhuriyet, resmi para birimi Kazakistan Somu (1993) ve resmi dili Kazakça ve Rusçadır (Kara ve Yeşilot 2010, 42).

Kazakistan petrol ve doğalgaz rezervlerinin fazla olmasından dolayı dünyada enerji pazarında önemli bir yere sahiptir. 1992 yılından sonra ülkede özelleştirmelere başlamış ve kapalı ekonomi sisteminden serbest piyasa ekonomisine geçmeye başlamıştır. Diğer Türk Cumhuriyetlerine oranla daha hızlı bir şekilde kendi ekonomilerini dünyaya açmayı başarmıştır. Kazakistan'ın ekonomisi tarım için elverişli toprakları ve enerji alanındaki petrol ve doğalgaz rezervleri diğer Türki Cumhuriyetlere oranla daha hızlı ve etkin bir şekilde ekonomisini güçlendirmesini sağlamıştır (Kara ve Yeşilot 2010, 116).

Tablo 10'da görüldüğü üzere Kazakistan ekonomisi 2009 yılına kadar istikrarlı olarak gelişmektedir. 2008 krizi ile düşüşe geçen ihracat ve ithalat krizden sonra tekrardan artışa devam etmiştir. Kazakistan'ın 2015 ve 2016 yılındaki ihracat ve ithalat oranındaki azalmanın en büyük sebebi petrol fiyatlarındaki düşüşten kaynaklanmaktadır.

Tablo 10. Kazakistan Dış Ticaret İstatistikleri (2001-2017 Milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi*	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı(%)**	GSYH
2001	8.485	6.280	2.205	135.1	22.153
2002	9.642	6.581	3.061	146.5	24.637
2003	12.915	8.402	4.513	153.7	30.834
2004	20.079	12.773	7.306	157.2	43.152
2005	27.846	17.333	10.513	160.7	57.124
2006	38.244	23.660	14.584	161.6	81.004
2007	47.747	32.686	15.061	146.1	10.485
2008	71.171	37.815	33.356	188.2	133.442
2009	43.195	28.408	14.787	152.1	115.309
2010	57.244	24.023	33.221	238.3	148.047
2011	88.107	38.010	50.097	231.8	192.627
2012	92.281	44.538	47.743	207.2	207.999
2013	84.698	48.804	35.894	173.5	236.635
2014	79.458	41.295	38.163	192.4	221.416
2015	45.954	30.567	15.387	150.3	184.388
2016	36.775	25.174	11.601	146.1	133.657
2017	48.342	29.345	18.997	164.7	157.409

Kaynak: (The World Bank 2018), Notlar: *ihracat-ithalat. **(ihracat/ithalat)*100 ihracatın ithalatı karşılama oranı(%) 100 den büyük ise dış ticaret fazlası, küçük ise dış ticaret açığı vermekte.

Kazakistan'ın ihracat ürünlerinin başında; ham petrol ve türev ürünleri, demir çelik, gıda, maden ve radyoaktif elementlerdir. İthal ürünlerin başında ise; otomotiv, ilaç, hava taşıtları, petrol yağları, makine, iletişim cihazları gelmektedir. Kazakistan uranyum üretiminde dünyada 1. sıradadır. Kazakistan'ın en çok ihracat yaptığı ülkeler; Rusya, Almanya ve Çin. İthalat yaptığı ülkelerin başında ise Rusya, İtalya, Romanya, Almanya, ABD, Fransa ve Çin gelmektedir. Dış ticaret hacminin en yüksek olduğu ülkeler Rusya, Almanya ve Çin'dir (Kazakistan Ülke ve İhracat Raporu 2011, 1).

SSCB'nin dağılması ile bağımsızlığını kazanan ülkelerin ve Rusya'nın kapalı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci başlamıştır. Kazakistan piyasa ekonomisine daha hızlı adapte olabilme ve ekonomisini dünya piyasasıyla birleştirebilmek için Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT) kurucuları arasında yer almıştır. Kazakistan bağımsızlığını ilan eden diğer Türki Cumhuriyetler ile 1992 yılında Türkiye, Hindistan ve Pakistan'ın kurduğu Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT)

üyeyi olmuştur. 1996 yılında bölge güvenliğini sağlamak, ekonomik iş birliğini, toplum refahını artırmak amacı ile Şanghay İşbirliği Örgütüne (ŞİÖ) katılmıştır

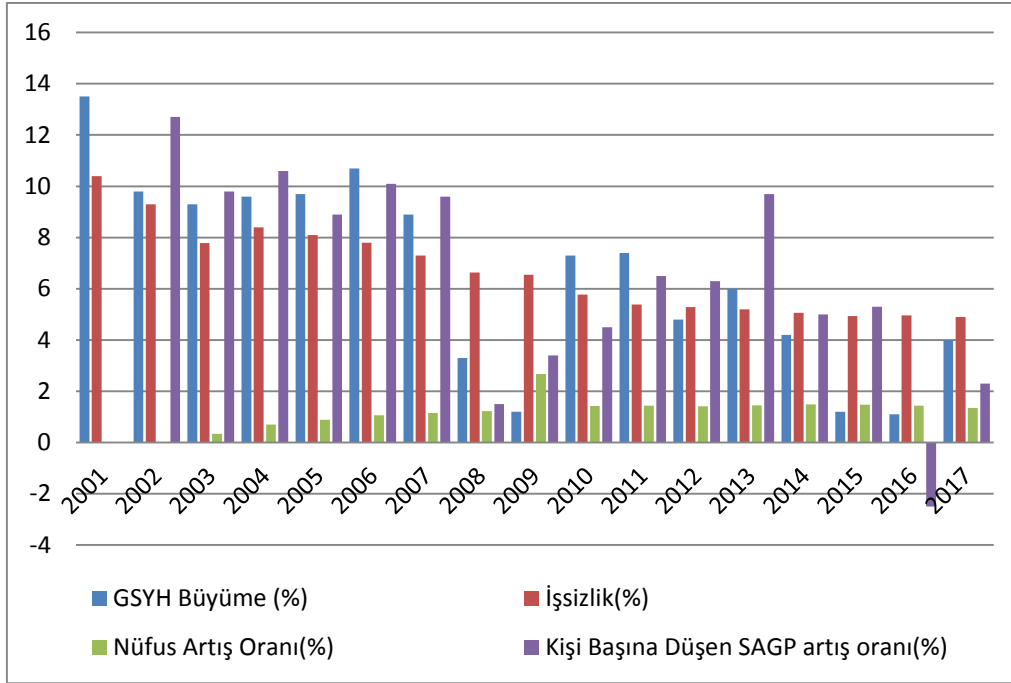
2000 yılında Rusya, Beyaz Rusya, Kırgızistan ve Tacikistan ile Avrasya Ekonomi Topluluğu'nu kurmuşlardır. AET'nin amacı ülkeler arasındaki ekonomik birliği güçlendirmektir. Kazakistan ekonomik birliktelik sağlama, ticarette engelleri kaldırma düşüncesi ile Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna ile 2003 yılında Ortak Ekonomik Alan (OEA) Antlaşması'nı imzalamış ve 2010 yılında gümrük birliği kurulmuştur. OEA aracılığı ile ülkeler kendi aralarındaki mal ve hizmet dolaşımını kontrollü şekilde serbest bırakmışlardır

Tablo 11'de Kazakistan'ın uyguladığı tarife oranları incelenmektedir. Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütünden veriler alınmıştır. Tarife oranları Türkiye ile Kazakistan arasındaki dış ticareti Çekim modeli üzerine inceler iken bize yardımcı olacaktır.

Tablo 11. Kazakistan Tarife Oranları (2005-2016)

Yıllar	Tarife Oranı Ticaret Ağırlıklı Ortalama(%)*	Tarife oranı, uygulanmış, basit ortalama, tüm ürünler (%)	Tarife oranı, uygulanan, basit ortalama, imal edilen ürünler (%)	Tarife oranı, uygulanan, ağırlıklı ortalama, imal edilen ürünler (%)	Tarife oranı, uygulanmış, ağırlıklı ortalama, tüm ürünler (%)
2005		..	..	..	..
2006		..	..	..	..
2007	5,2	..	..	..	..
2008	5	4,49	4,18	2,41	2,23
2009	9,3	..	..	..	..
2010	9,4	7,6	7,54	4,83	4,46
2011	9,4	7,46	7,45	3,67	3,23
2012	9,2	7,52	7,53	4,17	3,7
2013	9,5	7,68	7,7	4,31	3,8
2014	8,5	6,45	6,56	3,46	3,26
2015	7,3	6,42	6,44	4,64	4,72
2016		5,13	5,19	2,74	2,51

Kaynaklar: (The World Bank 2018), *(World Trade Organization 2018).

Şekil 3. Kazakistan Cumhuriyeti Büyüme Verileri (2001-2017 GSYH, İşsizlik Kişi Başına Düşen Satın Alma Gücü Paritesi (SAGP) artış oranı, Nüfus)
Kaynak: (The World Bank 2018)

Şekil 3'te analiz edildiğinde Kazakistan ekonomisinin 2008 krizi hariç (2008-2009) 2015 yılına kadar istikrarlı büyüdüğü gözlemlenmektedir. 2015 yılından sonra petrol fiyatlarının düşmesi ile bu büyüme gerilemiştir. Kazakistan ekonomisinin petrole bağlı olması, ülke ekonomisinin dünya ekonomisine aşırı duyarlı olduğunu göstermektedir. 2003-2015 dönemini kapsayan "Endüstriyel Yenilenme ve Kalkınma Programı" adı altında bir program ile ülkenin sadece yer altı kaynaklarına bağlı kalınmayıp ülke ekonomisini çeşitlendirerek başka alanlardada gelişmesini sağlamak istemişlerdir. Fakat 2015'teki petrol fiyatlarındaki düşüş ile ekonominin gerilemesi sonucunda çok fazla başarılı olunmadığı görülmüştür. 2008 ekonomik krizi sonucunda 2009 yılında ülkedeki fiyatlar artmış tüketimin azalması sonucunda iş yerleri kapatılmış ve bu da işsizliği tetiklemiştir. 2009 yılında Kazakistan başarılı bir politika izleyerek işsizliğe müdahalede bulunduğu görülmektedir (Kara ve Yeşilot 2010).

2.1.4. Kırgızistan Cumhuriyeti

Kırgızistan Sovyetlerin dağılması sonucunda 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Kırgızistan'ın başkenti Bişkek, yönetim şekli parlamenter Cumhuriyet, resmi para birimi Kırgızistan Somu (1993) resmi dili Kırgızca, ve Rusçadır. Kırgızistan bağımsızlığını ilan eden, bölge devletler içerisinde ilk milli parasını basan ve Dünya Ticaret Örgütüne (DTO) ilk üye olan devlettir. Ülkenin demokratik atılımı ve milli mücadelesi diğer devletler için örnek teşkil etmeye başlamıştır. Kırgızistan yeterli doğal kaynağa sahip olmadığından dolayı diğer bölge ülkelere oranla daha dışa açık bir politika izlemek durumunda kalmıştır (Pehlivanoglu ve Güneş 2009, 788).

Tablo 12'de görüldüğü üzere Kırgızistan'ın 2001 yılından 2008 yılına kadar istikrarlı şekilde ihracat, ithalat ve GSYH'nin arttığı, 2008 Küresel Ekonomi Krizinden sonra ise düşüşe geçtiği görülmektedir. Kırgızistan'ın ilk ticari açığını 2002 yılında verdiğini görmektedir. Bunun başlıca sebepleri arasında Kırgızistan ekonomisinin dış ekonomiye aşırı duyarlı olması vardır. 2007-2008 yılı incelendiğinde ihracatta yüksek artış görülmektedir. Bunun en önemli nedeni ise Kırgızistan ekonomisinin genel olarak tarıma dayalı bir ülke olmasıdır. 2007 yılında

gıda fiyatlarındaki artış ile ülke ekonomisi canlanmıştır. 2015 yılındaki ihracat ve ithalat oranındaki düşüşün temel sebebi ise ülkede bulunan altın madenindeki rezervin tükenmesidir. Altın rezervinin azalması sonucunda ülke ekonomisinin gelişiminde gerileme olduğu gözlemlenmiştir. Ülkenin GSYH'deki payı incelendiğinde yaklaşık %35 tarım, %20 ticaret, %17 madencilik ve sanayi oluşturmaktadır (Pehlivanoglu ve Güneş 2009, 792).

Tablo 12. Kırgızistan Dış Ticaret İstatistikleri (2001-2017 Milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi*	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı(%)**	GSYH
2001	476	467	9	101.9	1.525
2002	460	579	-119	79.4	1.606
2003	581	717	-136	81.0	1.919
2004	718	941	-223	76.3	2.212
2005	672	1.107	671	60.704	2.460
2006	794	1.718	792	46.216	2.834
2007	1.134	2.417	-1.283	46.9	3.803
2008	1.417	4.072	-2.655	34.8	5.140
2009	1.178	2.973	-1.795	39.6	4.690
2010	1.488	3.222	-1.734	46.2	4.794
2011	1.978	4.261	-2.283	46.4	6.198
2012	1.683	5.374	-3.691	31.3	6.605
2013	1.773	5.984	-4.211	29.6	7.335
2014	1.883	5.734	-3.851	32.8	7.468
2015	1.441	4.068	-2.627	35.4	6.678
2016	1.423	3.844	-2.421	37.0	6.551
2017	1.790	4.481	-2.691	39.9	7.465

Kaynak: (The World Bank 2018), Notlar: *ihracat-ithalat. **(ihracat/ithalat)*100 ihracatın ithalatı karşılama oranı(%) 100 den büyük ise dış ticaret fazlası, küçük ise dış ticaret açığı vermekte.

Kırgızistan'ın ihraç ettiği başlıca ürünler; radyoaktif elementler, mineral ürünler, bakır, tekstil, taze sebze ve meyve, makine ve ekipman ve pamuktur. İthalat ürünlerinin başında ise; petrol yağları, kimyasallar tekstil ürünleri, gıda ve otomotiv şeklindedir. Kırgızistan'ın en çok ihracat yaptığı ülkeler; Rusya, İsviçre, Çin, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Kazakistan'dır. İthalat yaptığı ülkelerin başında; Kazakistan, Çin, Hollanda, Rusya ve Özbekistan gelmektedir. En önemli ticaret ortakları; Rusya, Çin ve Kazakistan'dır. Kırgızistan'ın dış ticaret ortaklarına baktığımızda mesafe olarak yakın olduklarını ve aynı iktisadi birliklerde oldukları görülmektedir (Somoncuoğlu 2011, 15).

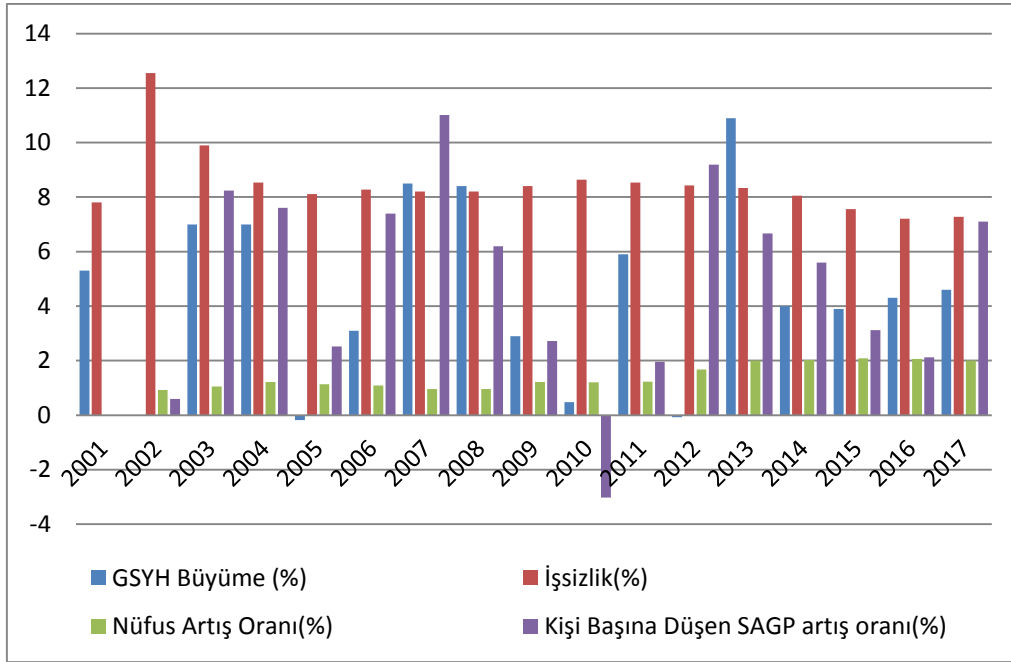
Sovyetlerin dağılması ile kurulan Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT) kurucu üyelerindendir. Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazanması ile piyasa ekonomisine geçiş sürecini daha rahat kontrol etmek ve ekonomik sıkıntılar yaşamama amacı ile üye olmuştur. 1992 yılında üye ülkelerin kalkınmasına destek olmak için kurulan Ekonomi İşbirliği Teşkilatı'nın üyesi olmuştur. 2000 yılında Rusya, Kazakistan, Beyaz Rusya ve Tacikistan ile Avrasya Ekonomik Topluluğu'nu kurmuştur. Avrasya Ekonomik Topluluğu (AET); mal ve hizmet dolaşımını kontrollü şekilde serbest bırakmak, ortak piyasa oluşturmak, gümrük birliği oluşturmak ve sermayenin ülkeler arasında rahat dolaşmasını sağlamak gibi düşünceler ile ülkeler arasındaki ekonomik işbirliğini arttırmaktır. 2015 yılında Avrasya Ekonomik Birliği Kırgızistan, bölgesel iktisadi birlikler ile dış ticaretini artırma ve piyasa ekonomisi ile birleşme sağlamak istemiştir. Kırgızistan, bölge güvenliği ve ekonomik işbirliğini artırmak ve piyasa ekonomisine geçişi hızlandırmak için kurulan Şanghay İşbirliği Örgütü'nün (ŞİÖ) kurucuları arasındadır (Bulut 2014, 57).

Tablo 13. Kırgızistan Tarife Oranları (2000-2016)

Yıllar	Tarife Ticaret Ortalama(%)*	Oranı Ağırlıklı tüm ürünler (%)	Tarife oranı, uygulanmış, basit ortalama, tüm ürünler (%)	Tarife oranı, uygulanan, basit ortalama, imal edilen ürünler (%)	Tarife oranı, uygulanan, ağırlıklı ortalama, imal edilen ürünler (%)	Tarife oranı, uygulanmış, ağırlıklı tüm ürünler (%)
2000		4,64	4,43	2,94	4,64	
2001		4,52	4,28	3,58	4,52	
2002		8,18	8,16	7,17	8,18	
2003		4,28	3,87	2,9	4,28	
2004		3,82	3,02	2,17	3,7	
2005		3,12	2,82	1,38	3,2	
2006		3	2,76	1,41	3	
2007	4	2,9	2,65	1,43	2,9	
2008	3,8	3,16	2,94	2,81	3,16	
2009	4,8	3,06	2,87	2,68	3,06	
2010	3,9	3,26	3,07	3,43	3,26	
2011	3,8	3,31	3,15	3,58	3,31	
2012	4,1	3,31	3,11	3,62	3,31	
2013	3,9	3,31	3,11	3,62	3,31	
2014	3,9	3,26	3,1	3,38	3,26	
2015	7,7	5,02	5,12	3,72	5,02	
2016		4,54	4,64	4,15	3,15	

Kaynaklar: (The World Bank 2018), *(World Trade Organization 2018)

Tablo 13 incelendiğinde Kırgızistan'ın 2000-2016 yılları arası uyguladığı tarife oranlarını görmekteyiz. Tarife oranlarının 2002 yılında ve 2015 yılında arttığını görmekteyiz. Bunun başlıca sebebi, Kırgızistan'ın ekonomik durgunluğa girmesi ile tarifeden ek gelir elde etmek istemesidir. Tarife oranlarının artması sonucunda ülkenin dış ticaretinde düşüşler yaşanmıştır.

Şekil 4. Kırgızistan Cumhuriyeti Büyüme Verileri (2001-2017 GSYH, İşsizlik Kişi Başına Düşen Satın Alma Gücü Paritesi (SAGP) artış oranı, Nüfus)

Kaynak: (The World Bank 2018)

Şekil 4. incelendiğinde istikrarlı bir büyümenin olmadığı görülmektedir. Bunun başlıca sebepleri arasında ülke ekonomisinin dışa bağımlı oluşu, yer altı kaynaklarının azlığı ve ekonominin çoğunun tarıma dayalı olmasıdır. Ülkedeki istihdamın yaklaşık %50 si tarımdan sağlanmaktadır. Kırgızistan yüz ölçümü olarak küçük bir ülke olması ve nüfusun azlığı nedeniyle başka ülkelerden yatırım çekme konusundada sıkıntı yaşamaktadır (Aşçı 2017, 33).

2.1.5. Özbekistan Cumhuriyeti

Özbekistan, Sovyetlerin dağılması sonucunda 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Özbekistan'ın başkenti Taşkent, yönetim şekli Cumhuriyet, resmi para birimi Özbekistan Somu (1995) ve resmi dili Özbekçe ve Karakalpakçıdır. Özbekistan Sovyetler zamanında Rusya için önemli bir yere sahipti. Ülkenin elverişli toprakları, arazi alanları sayesinde tarım ürünlerinin çoğunu karşılayabiliyordu. Özbekistan'da ülkenin elverişli toprakları sayesinde özellikle pamuk üretiminde en ön sıralarda yer almaktadır ve altın rezervinde dünyada 4. sırada yer almaktadır. Asya'daki Türki Cumhuriyetler arasında Özbekistan, Kazakistan'dan sonra Orta Asya'nın en büyük 2. ekonomisidir (Erol 2016, 1002).

Tablo 14. Özbekistan Dış Ticaret İstatistikleri (2001-2016 Milyon \$)

Yıllar	Özbekistan'ın İhracatı	Özbekistan'ın İthalatı	Dış Ticaret Dengesi*	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı(%)**	GSYH
2001	2.324	2.109	215	109.5	11.401
2002	2.338	1.913	425	121.1	9.688
2003	2.668	2.260	406	122.7	10.128
2004	3.629	2.838	791	128.6	10.030
2005	3.944	3.298	646	121.9	14.308
2006	5.536	4.113	1.423	134.1	17.331
2007	6.622	6.440	182	103.1	22.311
2008	8.679	9.200	-521	93.5	29.549
2009	5.821	8.166	-2.345	70.7	33.689
2010	6.714	8.296	-1.582	80.7	39.333
2011	6.948	9.764	-2.816	70.4	45.915
2012	6.598	11.052	-4.454	59.1	51.822
2013	8.632	12.984	-4.352	66.2	57.690
2014	7.297	13.686	-6.389	52.6	63.067
2015	6.407	10.488	-4.081	61.0	66.904
2016	7.627	9.812	-2.185	77.6	67.220
2017	8.631	11.980	-3.349	72	48.718

Kaynak: (The World Bank 2018), Notlar: *ihracat-ithalat. **(ihracat/ithalat)*100 ihracatın ithalatı karşılama oranı(%) 100 den büyük ise dış ticaret fazlası, küçük ise dış ticaret açığı vermekte.

Tablo 14. Dünya Bankası verileri eşliğinde incelendiğinde Özbekistan'ın 2008 krizi hariç ülke ekonomisi gelişim göstermektedir. Kriz sonrasında ihracat oranları düşse de ülkenin GSYH'nin arttığı görülmektedir. Bunun başlıca sebepleri

arasında ÷lkedeki son yıllarda bulunan petrol, doğalgaz rezervleri ve en önemlisi altın madenleridir. Bulunan yer altı kaynakları sayesinde ÷lke ekonomisi istikrarlı şekilde büyümektedir. Aynı zamanda toprak zenginliği sayesinde tarım alanında yüksek miktarda ihracat yapmaktadır. ÷lke ekonomisinin en büyük problemi teknoloji yetersizliğidir AR-GE çalışmaları yetersiz olduğundan dolayı teknoloji odaklı yapılan ithalatların maliyeti yüksek, ÷lkenin ihraç ettiği malların fiyatları ise düşük olduğu için dış ticaret açığı meydana gelmektedir. Tablo 14 incelendiğinde Özbekistan'ın 2008'den sonra dış ticaret açığı verdiği gör÷lmektedir (Erol 2016, 1005).

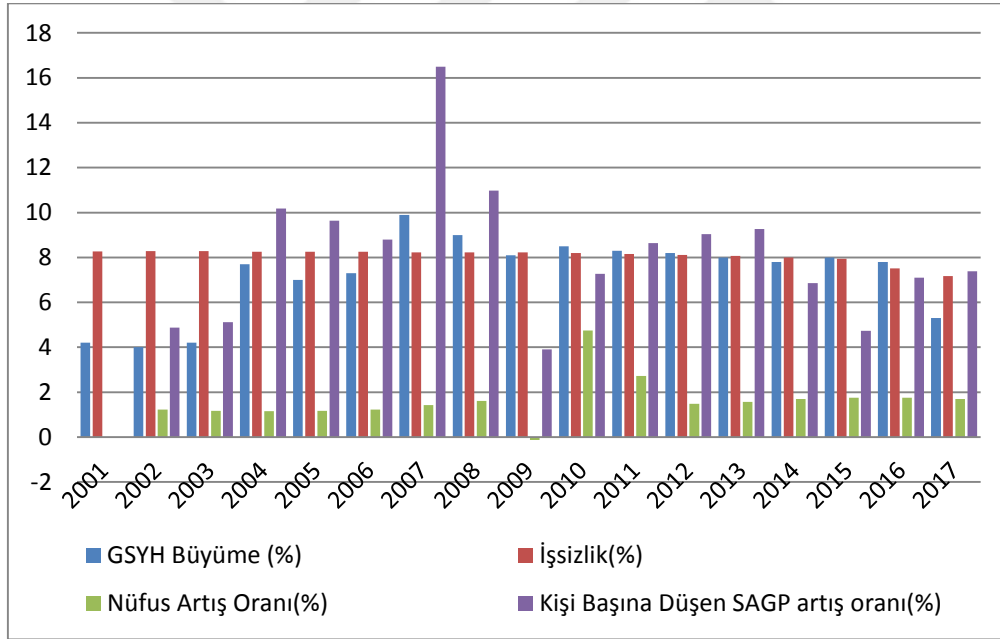
Özbekistan bağımsızlığını ilan etmesi ile dünya piyasa ekonomisine katılmak ve birleşme sağlayabilmek için kurulan Bağımsız Devletler Topluluğuna (BDT) 1992 yılında katılmıştır. 1985 yılında kurulan Ekonomik İşbirliği Teşkilatına (EİT) 1992 yılında üye olmuştur. Kurulan örgütün amacı üye ÷lkeler arasındaki dış ticaret engellerini kaldırmak, üye ÷lkelerin kendi arasındaki ticareti genişletmek ve dünya piyasasına birleşme sağlamaktır. 2001 yılında bölgesel güvenliği ve ekonomik işbirliğini öngören Şanghay İşbirliği Örgütüne (ŞİÖ) katılmıştır. Bunun sonucunda 2006 yılında, 2000 yılında kurulan Avrasya Ekonomi Teşkilatına (AET) katılmıştır. Özbekistan'ın ihraç ettiği başlıca ürünler; petrol gazları, bakır, meyve otomotiv, radyoaktif elementler, çinko, pamuk ve altındır. İthal ettiği ürünlerin başında; otomotiv aksamaları, petrol yağları, otomotiv, ilaç ve ahşap ürünleri gelmektedir. Ticaret ortakları; Çin, Türkiye, Kazakistan, Güney Kore ve Rusya'dır (T. C. Dışışleri Bakanlığı 2018)

Tablo 15'te ise Özbekistan'ın tarife oranları gör÷lmektedir. Özbekistan'ın tarife oranlarında fazla bir değişim yapmadığı gör÷lmektedir. Özbekistan'ın Kazakistan ve Kırgızistan'a oranla yüksek tarife oranına sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Tablo 15. Özbekistan Tarife Oranları (2006-2016)

Yıllar	Tarife uygulanmış, ortalama, ürünler (%)	orani, basit tüm	Tarife uygulanan, ortalama, edilen ürünler (%)	orani, basit imal	Tarife uygulanan, ortalama, ürünler (%)	orani, ağırlıklı imal edilen	Tarife uygulanmış, ağırlıklı ortalama, ürünler (%)	orani, tüm
2006	11,99		11,98		8,11		7,54	
2007	12,22		12,24		8,14		6,91	
2008	12,77		12,77		9,23		8,58	
2009	12,02		12,01		8,28		7,04	
2010	..		..		..		..	
2011	..		..		..		..	
2012	12,25		12,26		8,73		7,21	
2013	..		..		..		..	
2014	11,71		11,62		7,8		6,6	
2015	13,66		13,52		8,43		8,73	
2016	..		..		..		..	

Kaynak: (The World Bank 2018)

Şekil 5. Özbekistan Cumhuriyeti Büyüme Verileri (2001-2017 GSYH, İşsizlik Kişi Başına Düşen Satın Alma Gücü Paritesi (SAGP) artış oranı, Nüfus)

Kaynak: (The World Bank 2018)

Şekil 5. gözlemlendiğinde Özbekistan'ın 2001 yılından 2016 yılına kadar istikrarlı şekilde büyümektedir. Özbekistan topraklarından çıkan değerli madenler ve yer altı zenginlikleri ülkenin ekonomik olarak gelişimini hızlandırmaktadır. Madenler ve yer altı kaynaklarının yanında tarımda elverişli

toprakları bulunmaktadır. 2007 yılındaki büyümenin başlıca sebebi tarım mallarındaki fiyatlarındaki artıştır. Böylelikle ülke ekonomisine girdiler çoğalmıştır. Ülkede kaynakların işletilmesindeki yetersizlik, teknoloji yetersizliği ve ülke içindeki gelir dağılımının orantısız olması ülke gelişimini engellemektedir. Özbekistan ekonomisi emek yoğun bir ekonomi olduğu için ticareti arttırıcı yönlü büyüme teorisi ile büyüdüğü görülmektedir (Bulut 2014, 60).

2.1.6. Tacikistan Cumhuriyeti

Tacikistan SSCB'nin dağılması sonucunda 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Tacikistan'ın Asya devletlerinden farkı, nüfus olarak az olması ve halkın kendi içinde koordine olamamasıdır. 1991 yılında bağımsızlığını kazansada uzun süre iç savaşlar ile mücadele etmek zorunda kalmış ve 2000 yılına kadar kendi para birimini dahi basamamıştır. Tacikistan'ın başkenti Duşanbe, yönetim şekli yarı başkanlık, resmi para birimi Somoni (2000) ve resmi dilleri Tacikçe ve Rusçadır. Tacikistan 1992'lerden 1997'li yıllara kadar çok ağır bir şekilde iç çatışma yaşamış, bu da ülke refahı ve ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Elverişsiz topraklar, yetersiz doğal kaynak ve iç savaş nedeniyle yabancı yatırım yapılmaması ülke ekonomisinin çökmesine neden olmuştur (Kafkasyalı ve Tacibayev 2012, 239).

Tablo 16.'da Tacikistan ekonomisi 2008 krizine kadar istikrarlı şekilde ilerlediği görülmektedir. 2010 yılında ihracattaki düşüşün temel sebebi Tacikistan ile Özbekistan arasındaki siyasi gerilimden kaynaklanmaktadır. Önemli ticaret ortakları Rusya, Çin, Kazakistan ve Türkiye'dir. Ülke ekonomisinin en önemli gelir kaynağı tarımdır. Tacikistan yüksek oranda pamuk ihracatı yapmaktadır. Ülkedeki teknoloji sorunu ve coğrafi elverişsizlik sebebi ile enerji kaynaklarının çok az bir kısmı kullanılmaktadır (Hisarcıklıoğlu 2006, 5).

Tablo 16. Tacikistan Dış Ticaret İstatistikleri (2001-2017 Milyon \$)

Yıllar	Tacikistan'ın İhracatı	Tacikistan'ın İthalatı	Dış Ticaret Dengesi*	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı(%)**	GSYH
2001					1.081
2002	768	927	-159	82.8	1.221
2003	994	1,147	-153	86.7	1.554
2004	1,220	1,445	-225	84.4	2.076
2005	1,254	1,682	-428	74.6	2.312
2006	1,646	2,349	-703	70.1	2.830
2007	1,706	3,707	-2.001	46.0	3.719
2008	1,756	4,155	-2.399	42.3	5.161
2009	1,218	3,062	-1.844	39.8	4.979
2010	842	3,304	-2.462	25.5	5.642
2011	1,073	4,131	-3.058	26.0	6.523
2012	1,312	5,004	-3.692	26.2	7.633
2013	936	5,125	-4.189	18.3	8.507
2014	836	4,143	-3.307	20.2	9.236
2015	824	3,319	-2.495	24.8	7.853
2016	923	2,974	-2.051	31.0	6.952
2017	1.122	2.921	-1.799	38.4	7.146

Kaynak: (The World Bank 2018), Notlar: *ihracat-ithalat. **(ihracat/ithalat)*100 ihracatın ithalatı karşılama oranı(%) 100 den büyük ise dış ticaret fazlası, küçük ise dış ticaret açığı vermektedir.

Tacikistan'ın GSYH'deki 2015 ve 2016 yılındaki düşüşün temel sebebi ABD dolarının tüm dünyadaki para birimleri karşısında değer kazanmasından kaynaklanmaktadır. 2007 ve 2008 yılında gıda fiyatlarındaki artış nedeniyle tarım ekonomisine dayalı olan Tacikistan'ın ihracatının en yüksek seviyesine ulaştığı görülmektedir (Hisarcıklıoğlu 2006, 6).

Tacikistan'ın ihraç ettiği başlıca ürünler; işlenmemiş alüminyum, kurşun, pamuk, kurutulmuş meyve, pamuk, metal cevherleri, tekstil ürünleri ve taze ve soğutulmuş meyvelerdir. İthalat ettiği ürünlerin başında; petrol yağları ve gazları, cam eşyalar, tekstil ürünleri, ahşap ürünler, buğday ve otomotiv gelmektedir. En çok ticaret yaptığı ülkeler; Rusya, Çin, Türkiye, Kazakistan ve İsviçre'dir. 1991 yılında kurulan SSCB'nin dağılması ile bağımsızlığını kazanan devletler ile piyasa ekonomisine adapte olabilmek için kurulan BDT'ye 1993 yılında katılmıştır. Tacikistan bölgesel birleşmeyi sağlamak ve kendi pazarını küresel pazara daha iyi adapte edebilmek için 1992 yılında Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) üyesi

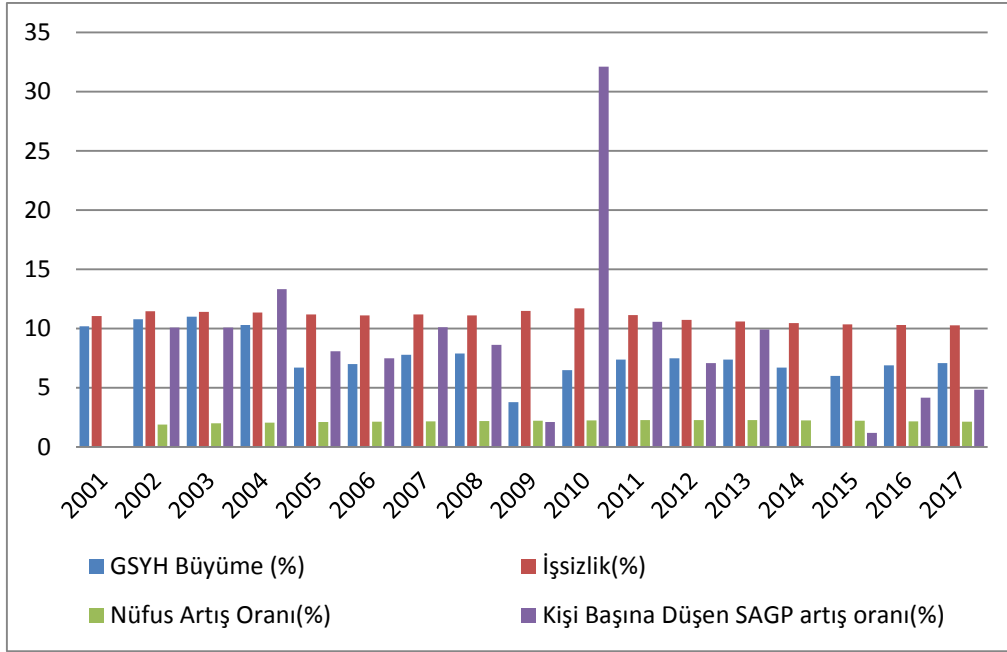
olmuştur. Aynı şekilde 1996 yılında bölgesel güvenliği sağlama ve ekonomik işbirliğini arttırmak için kurulan Şanghay İşbirliği Örgütünü (ŞİÖ) kurucu üyelerindendir. Rusya, Kazakistan, Beyaz Rusya ve Kırgızistan ile 1997 yılında ekonomik serbestleşmeyi ve bütünleşmeyi sağlamak için Avrasya Ekonomi Teşkilatını (AET) kurmuşlardır. Tacikistan'ın bölge ülkeleri ile ekonomik işbirliği sağlamak ve dünya piyasasına adapte olabilme düşüncesi ile ŞİÖ'ye üye olmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı 2018).

Tablo 17. Tacikistan Tarife Oranları (2006-2016)

Yıllar	Tarife uygulanmış, ortalama, ürünler (%)	Tarife oranı, basit tüm edilen (%)	Tarife oranı, basit imal ürünler (%)	Tarife uygulanmış, ortalama, ürünler (%)	Tarife oranı, basit imal tüm edilen ürünler (%)
2006	4,78	4,73	5,53	3,96	
2007	..	..	..	..	
2008	..	..	..	..	
2009	..	..	..	..	
2010	4,61	4,64	7,84	5,94	
2011	..	..	..	..	
2012	4,83	4,89	7,11	5,22	
2013	5,2	5,22	7,36	5,69	
2014	4,94	4,97	7,22	5,56	
2015	6,14	5,87	4,72	7,18	
2016	5,16	5,17	7,37	5,7	

Kaynak: (The World Bank 2018)

Tablo 17'de Tacikistan'ın tarife oranları görülmektedir. Verilerin tamamı Dünya Bankasından alınmıştır. Tacikistan'ın uyguladığı tarife oranlarının Kazakistan'a benzerlik gösterdiği görülmektedir.

Şekil 6. Tacikistan Cumhuriyeti Büyüme Verileri (2001-2017 GSYH, İşsizlik Kişi Başına Düşen Satın Alma Gücü Paritesi (SAGP) artış oranı, Nüfus)

Kaynak: (The World Bank 2018)

Şekil 6.'da görüldüğü üzere Tacikistan'ın nüfus oranı her yıl istikrarlı bir şekilde artmaktadır. Aynı şekilde büyüme oranındada yıllara baktığımızda artış görülmektedir. Ülkedeki yoksulluğu azaltmak ve gelir dağılımını daha fazla dengelemek için 2007-2009 Yoksulluğu Azaltma Stratejisi uygulanmıştır. Uygulanan politika sonucunda 2003 yılında yoksulluk düzeyi %63 iken 2009 yılında %53 civarına kadar indirilmiştir. Tacikistan'ın ihracatında alüminyum önemli bir paya sahiptir fakat enerjisi yeterli olmadığı için alüminyum çıkartımında sıkıntı yaşamaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi ülkenin gelişimi şuan bulunduğu durumun kat ve kat üstünde olabilecek iken yeterli teknolojiye ulaşamaması ve coğrafi koşulların elverişsizliği yüzünden kaynaklarını yeteri kadar kullanamaması sebebiyle sınırlı seviyede kalmıştır (Tacikistan Ülke Bülteni 2012, 3).

2.1.7. Hindistan Cumhuriyeti

Hindistan İngiliz sömürgesinden kurtularak 1947 yılında bağımsızlığını ilan etmiş ve 1947'den önce İngiliz sömürgesi olan Hindistan toprakları Hindistan, Pakistan ve Bangladeş olarak 3'e ayrılmıştır. Hindistan'ın Başkenti Yeni Delhi,

yönetim şekli Federal Cumhuriyet, resmi dili Hintçe ve İngilizce ve resmi para birimi Hint Rupisidir (Hindistan Ülke Raporu 2012).

Tablo 18. Hindistan Dış Ticaret İstatistikleri (2001-2017 Milyon \$)

Yıllar	Hindistan'ın İhracatı	Hindistan'ın İthalatı	Dış Ticaret Dengesi*	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı(%)**	GSYH
2001	43.878	50.671	-6.793	86.6	478.965
2002	50.097	57.453	-7.356	87.2	508.069
2003	59.360	72.430	-13.070	82.0	599.593
2004	75.904	98.981	-23.077	76.7	699.689
2005	100.352	140.861	-40.509	71.2	808.901
2006	121.200	178.221	-57.021	68.0	920.317
2007	145.900	218.645	-72.745	66.7	1.201.111
2008	181.860	315.712	-133.852	57.6	1.186.952
2009	176.765	266.401	-89.636	66.4	1.323.940
2010	220.408	350.029	-129.621	63.0	1.656.617
2011	301.483	462.402	-160.919	65.2	1.823.049
2012	290.000	488.976	-198.976	59.3	1.827.637
2013	336.611	466.045	-129.434	72.2	1.856.722
2014	317.544	459.369	-141.825	69.1	2.039.127
2015	264.381	390.744	-126.363	67.7	2.102.390
2016	260.326	356.704	-96.378	73.0	2.274.229
2017	295.847	444.052	-148.205	66.6	2.597.491

Kaynak: (The World Bank 2018), Notlar: *ihracat-ithalat. **(ihracat/ithalat)*100 ihracatın ithalatı karşılama oranı(%) 100 den büyük ise dış ticaret fazlası, küçük ise dış ticaret açığı vermekte.

Tablo 18'de Hindistan'ın dış ticaret istatistikleri incelenmektedir. Hindistan 1962'de Çin ve 1965'te Pakistan ile yaptığı savaşlar sonucunda ekonomik olarak aşırı yıpranmıştır. 1960'ların başında 4 yıl boyunca kuraklık meydana gelmiş ve savaş ile kuraklığında olması sonucunda ülkede kıtlık olmuştur. Hindistan yönetimi bir daha böyle bir şey ile karşılaşmamak için 1967 yılında tarımsal alanları arttırmak ve sulama kanalı altyapısı oluşturmak için harekete geçmiştir. Bir program uygulanmış ve programa "Yeşil Devrim" denmiştir. Uygulanan plan sonucunda Hindistan tarım alanında yüksek miktarda verim almış ve ekonomisine katkı sağlamıştır.

Hindistan'da 1990'lardan sonra aşırı nüfus artışı sonucunda ucuz iş gücü oluşmuş bu da uluslararası firmaların ülkeye yatırım yapmasını sağlamıştır. Ülkede gelir dağılımı konusunda yüksek oranda adaletsizlik mevcuttur. Ülkenin belli bir

kesimi bilgiye dayalı hizmet sektöründe çalışır iken diğer bir kesimi tarımda ve ucuz iş gücünde çalışmaktadır. Teknoloji odaklı çalışan kesim refah içinde yaşarken ülkenin çoğunu oluşturan ve geçimini tarım ve niteliksiz işçilikle sağlayan kesimi kıtlık ile mücadele etmektedir (Hindistan Ülke Raporu 2012).

Hindistan'ın ihraç ettiği başlıca kaynaklar petrol yağları, canlı hayvan, pamuk, ilaç ve pirinç gibi ürünler bulunmaktadır. İthal ettiği ürünlerin başında ise ham petrol, petrol gazları, taş kömür ve altın gibi ürünler bulunmaktadır. En iyi ticaret ortağı Suudi Arabistan ve Çin'dir. Tablo 18'de Hindistan'ın ihracat ve ithalat rakamları incelendiğinde 2015 yılına kadar 2009 yılı hariç düzenli şekilde arttığı gözlemlenmektedir. 2008 krizi nedeniyle tüm dünya ekonomik buhrana girmesi sonucunda ihracat ve ithalat rakamları düşmüştür. Hindistan iktisadi ekonomik birlik ve dış ticareti geliştirmek için 2017 yılında Şanghay İşbirliği Örgütüne (ŞİÖ) üye olmuştur. Hindistan'ın ihracat ve ithalatının düşmesi AB ve ABD pazarı ile mücadele etmede zorlanması ve ŞİÖ örgütü içerisindeki ülkelerle ticaretini arttırmak istemesi sonucunda ŞİÖ'ye üye olmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı 2018).

Tablo 19. Hindistan Tarife Oranları (1999-2016)

Yıllar	Tarife Ticaret Ortalama(%)*	Oranı Ağırlıklı	Tarife oranı, uygulanmış, basit ortalama, tüm ürünler (%)	Tarife oranı, uygulanan, basit ortalama, imale edilen ürünler (%)	Tarife oranı, uygulanan, ağırlıklı ortalama, imal edilen ürünler (%)	Tarife oranı, uygulanmış, ağırlıklı ortalama, tüm ürünler (%)
1999			32,47	32,75	31,48	28,55
2000			32,32	32,34	29,13	23,28
2001			31,03	30,76	27,93	26,4
2002			28,18	27,91	24,84	23,04
2003			25,37	24,83	22,24	21,41
2004			28,39	28,06	25,4	22,94
2005			16,05	14,7	12,63	13,87
2006			13,71	12,76	9,08	8,99
2007	9,3		14,09	12,65	10,96	11,97
2008	6		9,44	8,3	5,45	5,96
2009	6,9		9,74	8,61	7,1	6,81
2010	4,6		8,31	7,11	4,68	6,07
2011	7,7		9,91	8,59	5,86	7,29
2012	7		10,12	8,72	7,26	6,28
2013	9,2		10,1	8,7	7,24	6,3
2014	7		9,96	8,6	7,23	6,8
2015	7,6		9,8	8,5	7,02	7,3
2016			8,55	7,41	6,22	6,32

Kaynak: (The World Bank 2018)

Tablo 19'da Hindistan'ın uyguladığı tarife oranları incelenmektedir. 1992 yıllarında %50 civarında olan tarife oranları 2016 yılına gelindiğinde %8 civarında olduğu görülmektedir. Tarife oranlarının düşürülmesi sonucunda Hindistan'ın dış ticaretinde yüksek oranda gelişme gerçekleştiği görülmüştür.

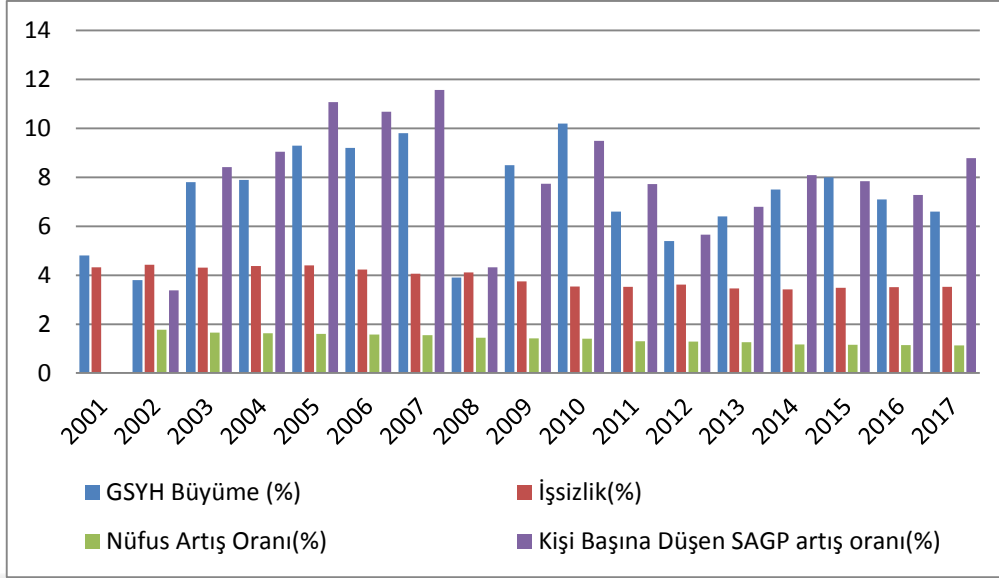
Tablo 20. Hindistan'ın Uyguladığı Vergi oranları (1999-2016)

Yıllar	Uluslararası ticarete alınan vergiler (gelirin%)	İthalat maliyeti (konteynır başına \$)	Gümrük ve diğer vergileri (gelirinin %)	İthalat (vergi başına \$)	İhracat maliyeti (vergi gelirinin %)
1999	20,7	..	0,18	..	28,0
2000	18,9	..	0,20	..	25,0
2001	15,6	..	0,13	..	21,4
2002	15,4	..	..	..	20,7
2003	14,6	..	..	..	19,1
2004	14,9	..	0,06	..	18,8
2005	14,4	382,6	0,05	622,3	17,7
2006	15,2	382,6	0,05	622,3	18,2
2007	14,7	361,9	0,22	465,3	17,3
2008	14,1	420,7	0,29	488,8	16,2
2009	11,4	420,7	0,01	488,8	13,3
2010	13,5	472,4	0,02	519,4	17,1
2011	14,8	491,2	0,01	540,5	16,8
2012	14,9	502,9	0,01	564	17,3
2013	13,2	1.332	0,00	1.462	15,2
2014	..	1.332	..	1.462	..
2015	..	..	..	..	..
2016	..	..	..	..	..

Kaynak: (The World Bank 2018)

Tablo 20'de 1992'den 2016 yılına Hindistan'ın uyguladığı vergi oranları ve miktarı incelenmiştir. Veriler Dünya Bankasından alınmıştır. Hindistan'ın uyguladığı tarife oranları Özbekistan'a benzerlik gösterirken Kazakistan'dan daha yüksek olduğu görülmektedir.

Şekil 7'de incelediğimiz gibi, Hindistan'ın ekonomik olarak büyümesinin en önemli sebebi, yazılımda etkin bir güç haline gelmesidir. Hindistan'ın yazılım alanındaki çalışmaları 1950'lere dayanmakta ve ilk olarak Batı Bengal'de kurulan Hindistan Teknoloji Enstitüsü ile yazılım için gerekli eğitim çalışmaları başlamıştır. Günümüzde önemli bir yere sahip olan AR-GE çalışmaları Hindistan ekonomisinin de başını çekmektedir. Hindistanlı yazılım şirketleri, uluslararası şirketlerin veri tabanı üretimini, çağrı merkezi yönetimini ve finansal muhasebe yönetimini yapmaktadır. Günümüzde AR-GE ve yazılımın önemi gitgide artmakta ve Hindistan yaptığı çalışmalar ile ekonomisini geliştirmektedir. Hindistan ekonomisinin kalkınmasındaki en önemli pay eğitim ve AR-GE çalışmalarına verdiği önemden kaynaklanmaktadır.

Şekil 7. Hindistan Cumhuriyeti Büyüme Verileri (2001-2016 GSYH, İşsizlik Kişi Başına Düşen Satın Alma Gücü Paritesi (SAGP) artış oranı, Nüfus)
Kaynak: (The World Bank 2018).

2.1.8. Pakistan İslam Cumhuriyeti

Pakistan Hindistan'ın bölünmesi sonucunda 1947 yılında kurulmuştur. Başkenti İslamabad, yönetim şekli federal parlamento anayasa Cumhuriyeti, resmi dili Urduca ve İngilizce, resmi para birimi Pakistan Rupisidir. Pakistan ekonomisinin %20'den fazlasını tarım oluşturmaktadır. Başlıca tarım ürünleri buğday, pamuk, şeker kamışı ve mısırdır. Zaman zaman bölgede mevsimsel değişkenliğin, sellerin ve kurakların yaşanması ülkenin ekonomik olarak beklenmedik şekilde gerilemesine yol açmaktadır. Bir diğer önemli ekonomik gelirini ise endüstriyel olarak tekstilden sağlamaktadır. Pakistan dünyanın büyük pamuk üreticilerinden olduğu gibi kumaş ve iplik alanında kendini ileriletmiştir (Öztürk 2007, 1).

Tablo 21'de görüldüğü üzere Pakistan'ın yüksek oranda dış ticaret açığı verdiği görülmektedir. Borçlarını karşılayamadığı için resmi olarak borçlanma yoluna girmektedir. Pakistan'ın ihraç ettiği ürünler pamuk, tekstil ve tahıl gibi kar oranları ucuz ürünlerdir. İthal ettiği başlıca ürünler ise mineral yakıtlar, elektronik aletler ve makine gibi ürünler ise pahalı ürünlerdir. Başlıca ticaret ortakları; ABD, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Çin ve Afganistan'dır. Ekonominin bu kadar açık vermesindeki en önemli sebeplerden biri emeğe dayalı iş gücüdür. Ülkenin eğitim,

AR-GE gibi alanlarda yeterli çalışma yapmaması ekonomisini olumsuz etkilemiştir. AR-GE alanında çalışma yapılmaması sonucunda teknoloji gelişemediğinden cari açık artmaktadır. Tablo 29'da görüldüğü üzere işsizlik oranı %6'larda iken ihrac ettiğinin iki katı kadar ithalat yapmaktadır. Bu da ülkenin iş gücünün ucuz emek iş gücü olduğunu göstermektedir (T. C. Dışişleri Bakanlığı 2018).

Tablo 21. Pakistan Dış Ticaret İstatistikleri (2001-2017 Milyon \$)

Yıllar	Pakistan'ın İhracatı	Pakistan'ın İthalatı	Dış Ticaret Dengesi*	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı(%)**	GSYH
2001	9.238	10.191	-953	90.6	72.310
2002	9.913	11.233	-1.320	88.2	72.307
2003	11.930	13.048	-1.118	91.4	83.245
2004	13.379	17.948	-4.569	74.5	97.978
2005	16.050	25.096	-9.046	64.0	109.502
2006	16.932	29.825	-12.893	56.8	137.264
2007	17.838	32.594	-14.756	54.7	152.386
2008	20.279	42.326	-22.047	47.9	170.078
2009	17.554	31.583	-14.029	55.6	168.153
2010	21.413	37.537	-16.124	57.0	177.407
2011	25.343	43.578	-18.235	58.2	213.587
2012	24.613	43.813	-19.200	56.2	224.384
2013	25.120	43.775	-18.655	57.4	231.219
2014	24.722	47.545	-22.823	52.0	244.361
2015	22.089	43.989	-21.900	50.2	271.050
2016	20.533	46.998	-26.465	43.7	283.660
2017	21.877	46.998	-25.121	46.5	304.952

Kaynak: (The World Bank 2018), Notlar: *ihracat-ithalat. **(ihracat/ithalat)*100 ihracatın ithalatı karşılama oranı(%) 100 den büyük ise dış ticaret fazlası, küçük ise dış ticaret açığı vermekte.

Pakistan yüksek nüfus oranına rağmen Çin ve Hindistan'dan farklı olarak ülkesine yeteri kadar yatırım alamamaktadır. Bunu başlıca sebebi ülkedeki iç karışıklıklar, hukuki düzensizlik ve alt yapıdaki yetersizlikten kaynaklanmaktadır. Pakistan'a yatırım yapan ülkelerin başında ABD, Japonya ve İngiltere gelmektedir. Yatırım yapılan alanların başında ise enerji, petrol ve doğalgaz araştırmaları gelmektedir. Bölge ülkelerine kıyasla Pakistan petrol fakiri bir ülkedir. Bölgede petrol bulmak için araştırma yapan şirketlere teşvik primi verse de istediğine ulaşamamıştır. Petrol fiyatlarındaki artış Pakistan'ın ithalatında artışa sebebiyet vermiş ve petrol yerine kömür alımını da artırmıştır. Tablo 30'da görüldüğü üzere

Pakistan'ın ihracatında yüksek oranda düşüşler yaşanmaktadır. Pakistan ihracat pazarını artırmak ve coğrafi olarak kendine yakın ülkeler ile olan ticaretini artırmak için 2017 yılında Şanghay İşbirliği Örgütü'ne (ŞİÖ) üye olmuştur (Öztürk 2007, 4).

Tablo 22. Pakistan Tarife Oranları (2000-2016)

Yıllar	Tarife Ağırlıklı Ortalama(%)*	Ticaret	Tarife oranı, uygulanmış, basit ortalama, tüm ürünler (%)	Tarife oranı, uygulanan, basit ortalama, imal edilen ürünler (%)	Tarife oranı, uygulanan, ağırlıklı ortalama, imal edilen ürünler (%)	Tarife oranı, uygulanmış, ağırlıklı ortalama, tüm ürünler (%)
2000			23,65	24,15	26,03	22,29
2001			20,19	20,62	22,45	18,91
2002			17,21	17,48	19,01	15,62
2003			16,84	17,11	18,55	15,25
2004			16,17	16,36	15,9	13,02
2005	13,1		14,61	14,73	14,66	12,22
2006			14,79	14,89	14,57	12,06
2007	10,6		14,9	14,98	13,26	11,36
2008	9,5		14,04	14,21	11,81	8,99
2009	9,8		14,71	14,78	12,19	9,55
2010	10,1		14,8	14,86	13,01	10
2011	9,7		14,39	14,46	11,88	8,92
2012	10		14,14	14,29	11,93	8,98
2013	9,2		14,64	14,75	12,78	9,41
2014	9,9		13,62	13,9	11,13	8,88
2015	10,7		12,71	13,02	11,52	9,53
2016			12,49	12,72	11,77	9,99

Kaynak: (The World Bank 2018), *(World Trade Organization).

Tablo 22'de 1995-2016 yılları arası Pakistan'ın uyguladığı tarife oranları incelenmiştir. 1995 yılında %50'lere varan tarife oranları, 2016 yılına gelindiğinde %12'lere kadar düşmüştür. Pakistan'ın tarife oranlarını düşürmesi ile ihracat ve ithalattaki artışları görülmektedir.

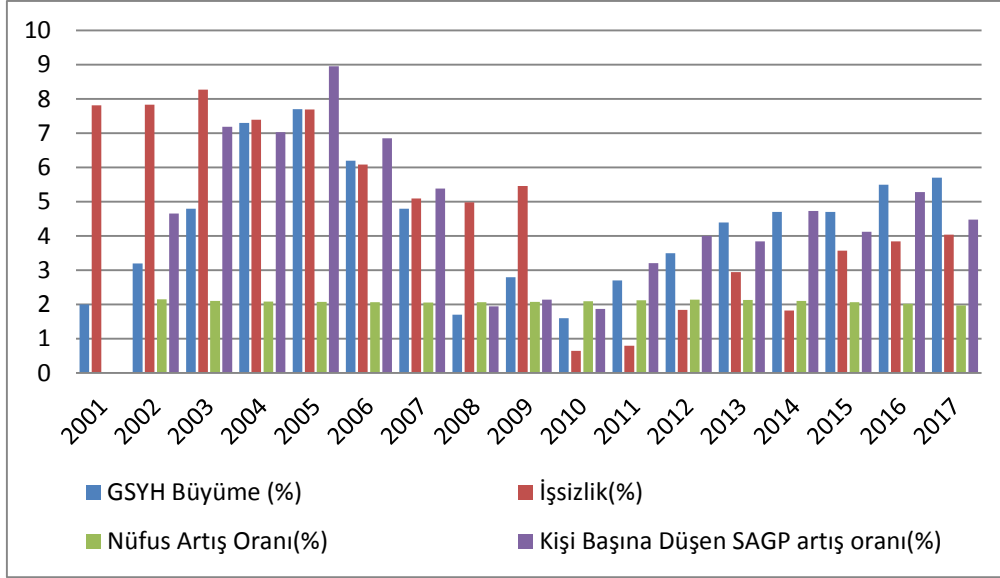
Tablo 23. Pakistan Vergi Oranları (2004-2016)

Yıllar	Uluslararası ticarete vergiler (gelirin %)	alınan İthalat (konteynır başına \$)	maliyeti (konteynır başına \$)	İhracat maliyeti (konteynır başına \$)	İhracat vergileri (vergi gelirinin %)
2004	10,9	..	..		14,9
2005	13,6	647,4	206,1		18,8
2006	10,3	334,8	421,2		..
2007	10,3	334,8	421,2		..
2008	10,7	397,2	442		..
2009	8,0	397,2	442		..
2010	7,6	397,2	442		..
2011	7,6	429	458,3		..
2012	8,3	429	458,3		..
2013	7,4	765	1005		..
2014	6,6	765	1005		..
2015	..	..	..		..
2016	..	..	..		..

Kaynak: (The World Bank 2018)

Tablo 23'te Pakistan'ın diğer ülkelere uyguladığı vergiler görülmektedir. Tabloda incelendiği üzere vergilerde alınan yüzdelerde azalma meydana gelirken tarife dışı engeller olarak adlandırılan konteynır başına alınan vergilerde artış meydana gelmektedir. Pakistan, Hindistan'ın uyguladığı vergi oranlarından daha az bir uygulama yaptığı gözükmemektedir.

Şekil 8'de Pakistan'ın büyüme verileri incelenmiştir. Pakistan ihracatının büyük kısmını tekstil oluşturmaktadır. 2005 yılında Dünya Ticaret Örgütünün tekstil kotalarını kaldırması ile ülke ekonomisinin gelişimi hız kazanmıştır. Şekil 8'de görüldüğü üzere ülkenin kişi başına düşen SAGP artış oranı ve GSYH büyüme oranı büyümede rekor kırmıştır. 2008 krizinden dolayı büyümede azalma olsa da krizden sonra tekrardan ülkenin ekonomik büyümesi hızlanmıştır. Pakistan hükümetinin uyguladığı teşvik, döviz kuru gibi politikalar kısmi olarak başarılı olmuş ve gelişim sağlanmıştır. Fakat eğitim, AR-GE ve vasıfsız iş gücü gibi problemlerden dolayı büyüme gerçekleşse de Tablo 29'da görüldüğü üzere ihracatta yeterli artış sağlanamamıştır (Öztürk 2007, 6).

Şekil 8. Pakistan İslam Cumhuriyeti Büyüme Verileri (2001-2017 GSYH, İşsizlik Kişi Başına Düşen Satın Alma Gücü Paritesi (SAGP) artış oranı, Nüfus)

Kaynak: (The World Bank 2018)

2.2. ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ (ŞİÖ) ÜYE ÜLKELERİNİN İÇ PAZAR İLE TİCARETİNİN GELİŞİMİ

Bu alt başlıkta ŞİÖ'ye üye ülkelerin üyelik tarihinden itibaren ŞİÖ üyesi ülkelerle olan dış ticareti incelenmiştir. Yapılan incelemede ŞİÖ üyesi ülkeler tek bir pazar gibi ele alınarak üyelere yapılan ticaretin değişimi incelenmiştir. Aynı zamanda toplam rakamlardan hareketle söz konusu iç pazara yapılan ihracatın toplam büyüklüğündeki değişim de değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sırasında kullanılan veriler, ülkelere ait dış ticaret verilerinden derlenmiştir. Hazırlanan tablolar yoluyla ŞİÖ'nün Avrupa Birliği (AB) örneğinde olduğu gibi ekonomik birleşmelere özgü etkileri yaratıp yaratmadığı konusunda fikir verici bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır.

2.2.1. Üye Ülkelerin ŞİÖ İç Pazarına İhracatları

ŞİÖ ülkelerini AB örneğinde olduğu gibi tek bir pazar olarak değerlendirdiğimizde üye ülkelerin iç pazara ihracat profillerinde önemli farklılıkların olduğu gözlemlenmiştir. Çin ve Rusya'nın ihracat artışının diğer ülkelere göre belirgin bir şekilde yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 24. Üye Ülkelerin ŞİÖ Pazarına İhracatı (1995-2017 Milyon \$)

Yıllar	Rusya	Çin	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Tacikistan	Hindistan	Pakistan	TOPLAM İHRACAT
1995	7,317	3,463	2,917	312	814	208	0	0	15,031
1996	8,298	3,211	3,327	402	1,606	228	0	0	17,072
1997	8,515	3,898	3,025	349	1,710	229	0	0	17,726
1998	4,577	3,825	2,198	241	1,374	256	0	0	12,471
1999	6,356	3,866	1,821	223	1,269	361	1,631	0	15,527
2000	9,070	5,219	2,657	286	1,004	434	1,822	0	20,492
2001	10,112	5,881	2,685	226	941	270	2,000	368	22,483
2002	11,106	8,291	2,776	247	626	225	2,530	311	26,112
2003	15,144	13,212	3,996	298	1,084	114	3,549	376	37,773
2004	18,715	20,430	5,369	422	1,660	123	5,417	507	52,643
2005	25,703	30,710	5,989	434	2,173	166	8,636	837	74,648
2006	29,988	42,228	8,193	532	2,417	214	10,069	912	94,553
2007	33,201	70,802	11,861	869	3,073	237	12,174	1,003	133,220
2008	44,311	92,506	16,070	1,272	2,867	288	13,172	1,218	171,704
2009	35,173	68,449	11,076	1,057	3,267	490	13,015	1,330	133,857
2010	39,293	93,469	15,046	817	41,426	405	21,312	1,865	213,633
2011	57,516	115,680	25,902	1,128	6,261	415	20,664	2,154	229,720
2012	63,070	120,616	26,040	1,102	6,328	478	18,941	3,166	239,741
2013	66,579	131,146	22,901	895	6,331	354	21,492	3,280	252,978
2014	61,556	144,237	19,581	694	6,355	348	18,323	2,851	253,945
2015	47,551	126,174	12,127	548	4,108	349	13,489	2,427	206,773
2016	46,544	130,600	9,811	738	4,145	339	12,584	2,117	206,878
2017	59,825	151,072	13,243	830	3,503	457	15,113	2,051	246,094
Değişim (1995- 2017)(%)	717.62	4,262.46	353.99	166.03	330.34	119.71	826.61	457.34	1,537.24

Kaynak: (Trademap)

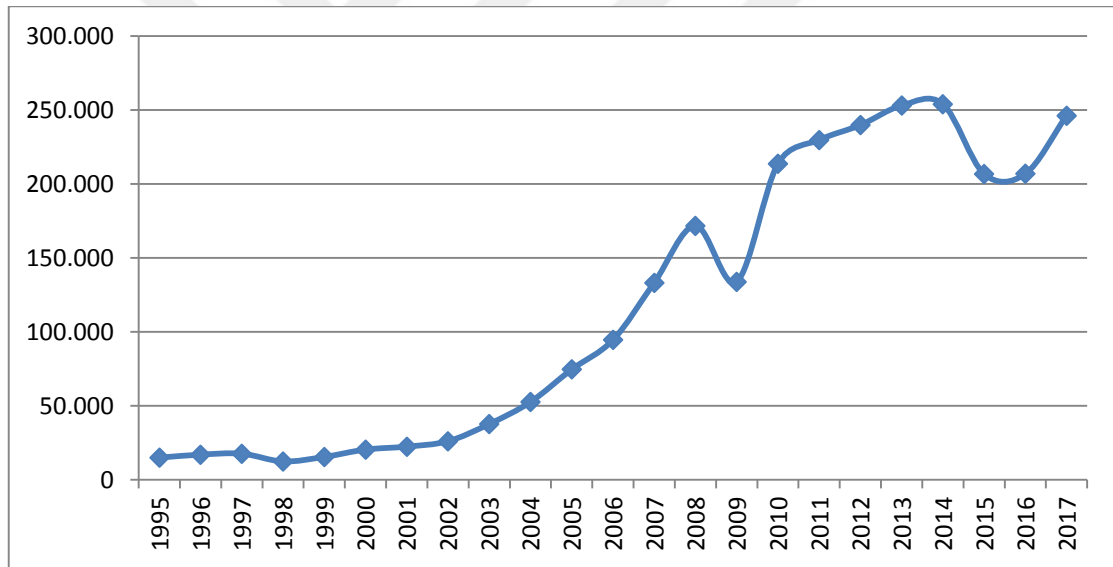
Tablo 24'e analiz edildiğinde sayısal değerler bakımından Çin'in 1995 yılında 3,46 milyar \$ olan ihracatının aradan geçen zaman içerisinde diğer ülkelere göre daha hızlı bir artış gösterdiği görülmektedir. Çin 1995 yılına oranla, ŞİÖ pazarına ihracatta 2017 yılında 151 milyar \$ seviyesine çıkarak neredeyse 44 katına çıktığı görülmektedir. 2017 yılında pazar içinde gerçekleştirilen 246 milyar dolarlık ihracatın yarısından fazlasını Çin'in gerçekleştirdiği görülmektedir. Çin'in başlangıç yılındaki pazar içi ihracat payının % 23 civarında olduğu hesaba katılınca Çin'in piyasa içi dış ticareti zaman içerisinde belirgin bir şekilde ele geçirdiğini söylemek mümkündür.

ŞİÖ iç pazarında en fazla ihracat yapan ikinci ülke olarak Rusya'nın örgütün ilk kurulduğu yıllarda ki pazar hakimiyetini kaybettiği görülmektedir. Rusya'nın

toplam ihracatının 1995 yılından 2017 yılına 8,2 katına çıkarak 7,3 milyar \$’dan 59.825 milyar \$’a yükseldiği görülmektedir.

Gelinen süreçte örgütün ilk üç üyesi Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan’ın örgüte yaptıkları ihracatın önemli düzeyde arttığı ancak diğer ülkelerin ihracat rakamlarının oldukça gerisinde kaldığı görülmektedir.

2017 yılında örgüte üye olan Hindistan ve Pakistan’ın ihracat verileri eski yıllarda bulunamadığından bulunduğu yıldan itibaren hesaba eklenmiştir. Yeni üyelerden Hindistan’ın ihracat rakamlarının 1999’dan 2017 yılına kadar 9,5 katına çıktığı görülmektedir. Diğer yeni üye Pakistan’ın ŞİÖ iç pazarına ihracatı ise 2001 yılından 2017 yılına kadar 4,62 katına çıkarak 368 milyon \$’dan 2,051 milyar \$’a yükseldiği görülmektedir.

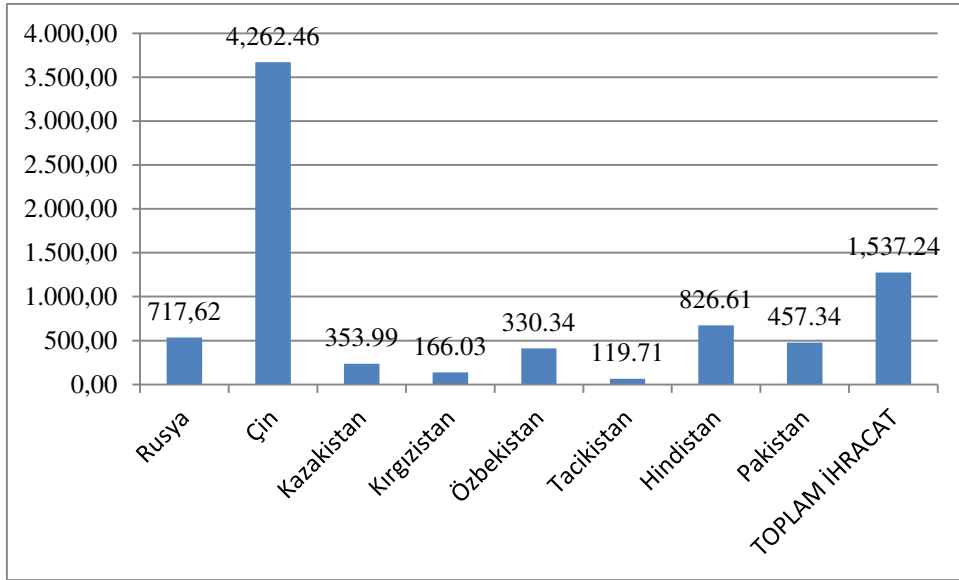

Şekil 9. ŞİÖ Üyelerinin ŞİÖ Pazarına Toplam İhracatının Değişimi (1995-2017 Milyon \$)

Kaynak: (UNCTADSTAT 2018)

Şekil 9 incelendiğinde ŞİÖ ülkelerinin birbirlerine yaptığı ihracat rakamlarının 1995 yılındaki toplamı 15 milyar \$ seviyesinde olduğu görülmektedir.. Devam eden yıllarda bu rakamın hızlı bir artış göstererek 2013 yılında en yüksek seviye olan 296 milyar \$’a kadar yükseldiği görülmektedir. Daha sonraki yıllarda bir düşme söz konusu olup bu rakam 2017 yılı itibarıyla 246.094 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir.

Genel olarak bakıldığında 1995 yılından 2017 yılına kadar Hindistan ve Pakistan’ında örgüte dahil olmasıyla 12 kat büyüyen bir pazar ile karşı karşıya olduğumuz görülmektedir. Dolayısı ile başlangıçta siyasi nitelikli bir örgütlenme olan ŞİÖ’nün ekonomik ilişkileri güçlendiren bir yapıya dönüştüğünü söylemek mümkündür.

Şekil 10. Üye Ülkelerin ŞİÖ Pazarına İhracatlarının Değişimi (1995-2017, %)

Kaynak: (UNCTADSTAT 2018), Notlar: 1995'den 2017 yapılan ihracat artışını % ile göstermektedir. 1995 yılından 2017 yılına gelindiğinde % kaç arttığı ya da azaldığı gösterilmektedir.

Şekil 10'a incelendiğinde tüm ülkelerin 1995 yılından 2017'ye kadar olan süreçte birlik içerisindeki ülkelere olan ihracatını arttırdığını görmekteyiz. En yüksek artış oranını %4,262.46 gibi bir oranla Çin'in sağladığı gözlemlenmektedir. En düşük artış oranını ise %119.71 gibi bir değer ile Tacikistan'ın yaptığı görülmektedir.

Üye ülkelerin ŞİÖ ülkelerine yaptıkları ihracatın örgüt içi toplam ihracat rakamlarına oranı, örgütün aradan geçen sürede hangi ülkenin ihracatına olumlu ettiğini ortaya koyması bakımından önemli bir göstergedir. Çünkü bu oran, üye ülkelerden hangisinin örgüt içi pazardan daha fazla yararlandığını ortaya koymaktadır.

Tablo 25. Üye Ülkelerin ŞİÖ Pazarından Aldıkları İhracat Payları (1995-2017%)

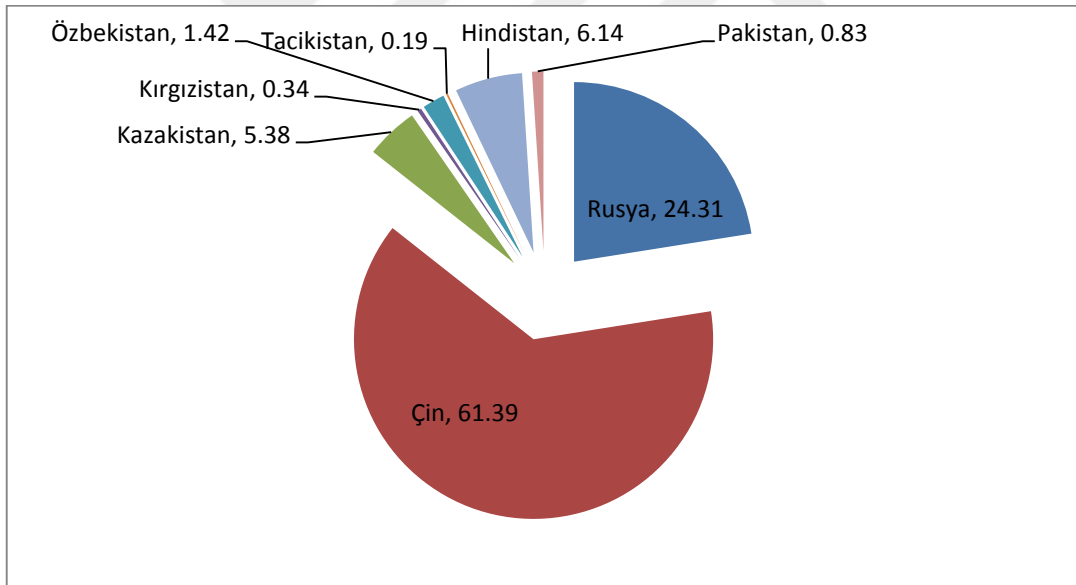
Yıllar	Rusya	Çin	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Tacikistan	Hindistan	Pakistan
1995	48.68	23.04	19.41	2.08	5.42	1.38		
1996	48.61	18.81	19.49	2.35	9.41	1.34		
1997	48.04	21.99	17.07	1.97	9.65	1.29		
1998	36.70	30.67	17.62	1.93	11.02	2.05		
1999	40.94	24.90	11.73	1.44	8.17	2.32	10.50	
2000	44.26	25.47	12.97	1.40	4.90	2.12	8.89	
2001	44.98	26.16	11.94	1.01	4.19	1.20	8.90	1.64
2002	42.53	31.75	10.63	0.95	2.40	0.86	9.69	1.19
2003	40.09	34.98	10.58	0.79	2.87	0.30	9.40	1.00
2004	35.55	38.81	10.20	0.80	3.15	0.23	10.29	0.96
2005	34.43	41.14	8.02	0.58	2.91	0.22	11.57	1.12
2006	31.72	44.66	8.66	0.56	2.56	0.23	10.65	0.96
2007	24.92	53.15	8.90	0.65	2.31	0.18	9.14	0.75
2008	25.81	53.88	9.36	0.74	1.67	0.17	7.67	0.71
2009	26.28	51.14	8.27	0.79	2.44	0.37	9.72	0.99
2010	18.39	43.75	7.04	0.38	19.39	0.19	9.98	0.87
2011	25.04	50.36	11.28	0.49	2.73	0.18	9.00	0.94
2012	26.31	50.31	10.86	0.46	2.64	0.20	7.90	1.32
2013	26.32	51.84	9.05	0.35	2.50	0.14	8.50	1.30
2014	24.24	56.80	7.71	0.27	2.50	0.14	7.22	1.12
2015	23.00	61.02	5.86	0.27	1.99	0.17	6.52	1.17
2016	22.50	63.13	4.74	0.36	2.00	0.16	6.08	1.02
2017	24.31	61.39	5.38	0.34	1.42	0.19	6.14	0.83

Kaynak: (UNCTADSTAT 2018) Notlar: (ülkenin ŞİÖ Pazarına ihracatı/ ŞİÖ Pazarının toplam ihracatı)*100

Tablo 25'de ŞİÖ üye ülkelerin örgüt içindeki pazar payları incelenmiştir. Üye ülkelerin örgüt içi ihracat paylarına bakıldığı zaman örgütün kuruluş yıllarında Rusya'nın örgüt içi ihracatın % 48'den fazlasını tek başına gerçekleştiren hakim ülke konumunda olduğu görülmektedir. Ancak devam eden yıllarda Rusya'nın bu konumunu Çin'e kaptırdığı görülmektedir. Kazakistan gibi ilk yıllarda pazar içi ihracatta önemli paya sahip diğer ülkelerin ise pazar içi hakimiyetlerini tamamen kaybettiği görülmektedir.

1995-2017 döneminde;

- ✓ Rusya'nın pazar içi ihracat payı % 48,68'den % 24'e düşmüştür.
- ✓ Çin'in pazar içi ihracat payı 22,04'ten % 61 seviyesine yükselmiştir.
- ✓ Kazakistan'ın pazar içi ihracat payı % 19,41'den % 5,38'e düşmüştür.
- ✓ Özbekistan ve Tacikistan, pazar içinde ihracat bakımından oldukça önemsiz ülkeler konumuna düşmüştür.
- ✓ Bunların yanında yeni üyelerden Hindistan'ın pazar içi payı % 10,5'ten % 6'ya düşerken Pakistan'ın ise pazar içi ihracat payı % 1,64'ten % 0,83 seviyesine düşmüştür.
- ✓ Rusya'nın hala pazarın önemli ihracatçılarından birisi olmasına karşın Çin'in pazar içi ihracatın % 61'den fazlasını tek başına gerçekleştiren baskın ülke konumuna yükseldiği görülmektedir.

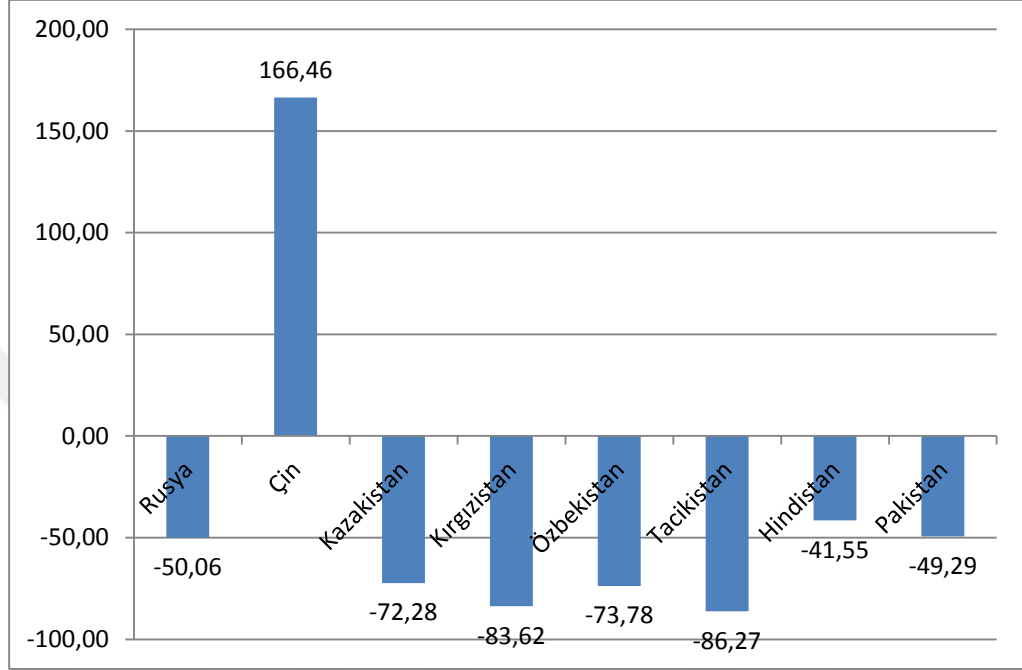

Şekil 11. Üye Ülkelerin ŞİÖ Pazar Payları (2017, %)

Kaynak: (UNCTADSTAT 2018), Notlar: (ülkenin ŞİÖ Pazarına ihracatı/ ŞİÖ Pazarının toplam ihracatı)*100

Şekil 11 incelendiğinde 2017 yılına gelindiğinde Çin'in ŞİÖ pazarına neredeyse hakim olduğu görülmektedir. Üye ülkelerin pazara ihracat açısından konumuna bakıldığında Çin hariç diğer ülkelerin hepsinin pozisyonunu kaybettiği açık bir şekilde görülmektedir. En büyük pay kaybı Türk Cumhuriyetleri'nde

olurken, Rusya'nın yanında yeni üyeler olan Hindistan ve Pakistan'ında pazardaki ihracat gücünü Çin karşısında önemli ölçüde kaybettiği görülmektedir. Buradan hareketle ŞİÖ'nün Çin'in gittikçe ekonomik hakimiyeti ele geçirdiği bir pazar olduğunu söylemek mümkündür.

Şekil 12. Üye Ülkelerin ŞİÖ Pazar Payının Değişimi (1995-2017%)

Kaynak: (UNCTADSTAT 2018), Notlar: Üye ülkelere ait dış ticaret verilerinden derlenerek yazar tarafından hazırlanmıştır 1995-2017 yılı hesap edilmiştir. (ülkenin ŞİÖ Pazarına ihracatı/ ŞİÖ Pazarının toplam ihracatı)*100

Şekil 12'de ŞİÖ üye ülkelerin 1995 yılından 2017 yılına gelindiğinde pazar paylarında nasıl bir değişim olduğu incelenmiştir. Çin'in pazar içinde ihracat payını %166 oranında arttırdığı diğer tüm ülkelerin ise 1995 yılına oranla örgüt içindeki ihracat paylarını düşürdüğü gözlemlenmektedir. Bu şekilden çıkarılan sonuca göre Şanghay İşbirliği Örgütü Çin'in ekonomik gelişimi için önemli bir yere sahiptir.

ŞİÖ'nün üye ülkelerin ihracatları için ne derece önemli olduğunu anlamak için, bu ülkelerin örgüt içi pazara gerçekleştirdikleri ihracatın ülkenin toplam ihracatı içerisindeki payına bakmamız gerekmektedir. Ülkelerin bir pazara gerçekleştirdiği ihracatın ülkenin toplam ihracatına oranı aynı zamanda ülkenin o pazara bağımlılık düzeyini de ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır.

Tablo 26. Üye Ülkelerin ŞİÖ Pazarına İhracatının Ülke İhracatına Oranı (%)

Yıllar	Rusya	Çin	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Tacikistan	Hindistan	Pakistan
1995	9.40	2.30	55.80	75.80	23.70	27.80		
1996	9.40	2.10	56.40	79.30	38.10	29.70		
1997	9.90	2.10	46.60	57.80	42.50	30.80		
1998	6.30	2.10	42.20	47.00	38.90	43.00		
1999	8.70	2.00	31.00	49.10	39.30	52.50	4.40	
2000	8.80	2.10	30.60	56.80	35.70	55.30	4.30	
2001	10.10	2.20	31.60	47.50	34.80	41.50	4.60	4.00
2002	10.40	2.50	28.80	53.80	24.90	30.60	5.10	3.10
2003	11.30	3.00	30.90	51.30	34.00	14.80	6.00	3.20
2004	10.30	3.40	26.70	58.70	38.80	13.70	7.10	3.80
2005	10.60	4.00	21.50	64.60	45.80	18.70	8.60	5.20
2006	9.90	4.40	21.40	67.10	43.00	15.60	8.30	5.40
2007	9.40	5.80	24.80	65.80	38.30	16.50	8.30	5.60
2008	9.50	6.50	22.60	68.60	27.80	20.80	7.20	6.00
2009	11.70	5.70	25.60	63.20	30.40	49.50	7.40	7.60
2010	9.90	5.90	26.30	46.60	52.40	34.60	9.70	8.70
2011	11.10	6.10	29.40	57.00	47.20	33.60	6.90	8.50
2012	12.00	5.90	28.20	58.20	56.50	35.80	6.50	12.90
2013	12.60	5.90	27.00	43.50	52.80	31.10	6.40	13.10
2014	12.40	6.20	24.60	36.60	55.30	36.30	5.80	11.50
2015	13.80	5.50	26.40	38.10	41.10	40.00	5.10	11.00
2016	16.30	6.20	26.70	51.90	41.50	35.40	4.80	10.30
2017	16.66	6.67	27.39	46.37	40.59	45.88	5.11	9.38
Değişim (1995- 2017)(%)	77.23	190.00	-50.91	-38.83	71.27	65.04	16.14	134.50

Kaynak: (UNCTADSTAT 2018), Notlar: Üye ülkelere ait dış ticaret verilerinden derlenerek yazar tarafından hazırlanmıştır (üye ülkenin ŞİÖ'ye yaptığı ihracat/toplam ihracat)*100

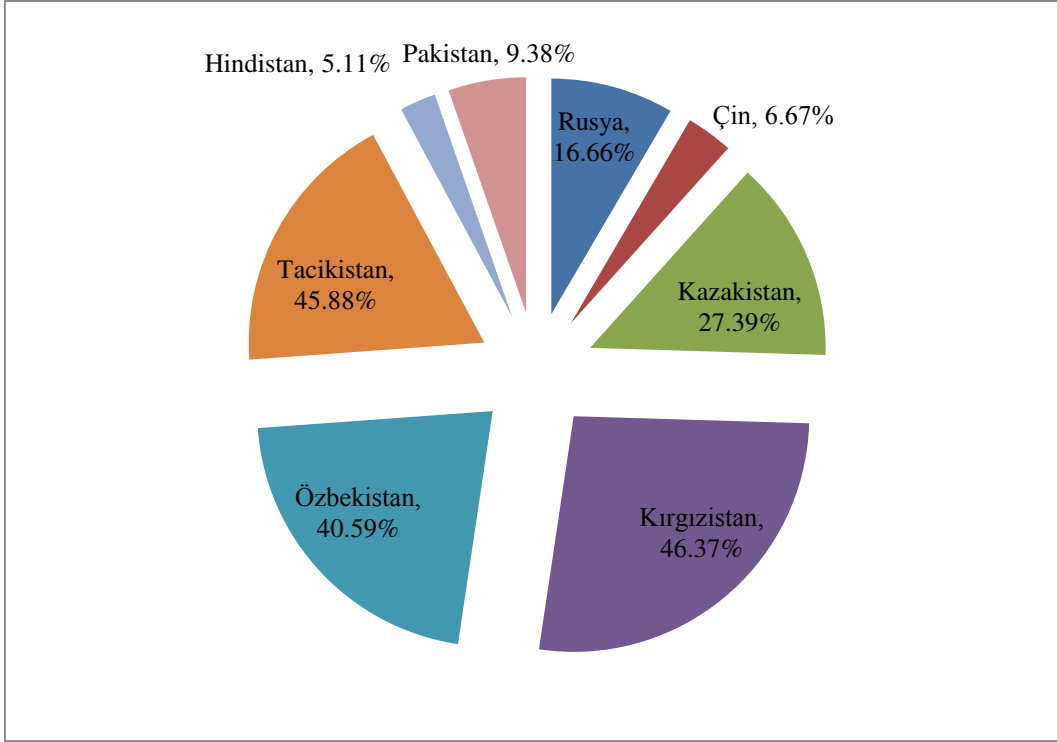
Tablo 26'da ŞİÖ üye ülkelerin toplamda yaptığı ihracatta ŞİÖ pazarının ne kadar olduğu incelenmiştir. ŞİÖ üyesi ülkelerin ŞİÖ pazarına yaptıkları ihracatın ülkenin yaptığı toplam ihracata oranına bakıldığı zaman, örgütün başlangıç yıllarında özellikle Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan ve Özbekistan için çok önemli pazarlar olduğu ancak bu durumun zaman içerisinde değiştiği görülmektedir. Ülkelerin ihracatının ŞİÖ pazarına bağımlılık düzeyini de ortaya koyan bu değerler incelendiğinde Kazakistan, Kırgızistan ŞİÖ pazarına bağımlılığının kısmen azaldığı ancak Özbekistan'ın Tacikistan'ın bağımlılığının ise arttığı görülmektedir. Buna rağmen halen Kazakistan'ın toplam ihracatının % 27,39'unu, Kırgızistan'ın toplam ihracatının % 46,37'sini, Özbekistan'ın toplam ihracatının % 40,5'ini, Tacikistan'ın ise toplam ihracatının % 45,88'ini ŞİÖ pazarına gerçekleştirdiği görülmektedir.

Öte yandan örgütün büyük ekonomilere sahip ülkeleri Çin, Rusya ve Hindistan'ın ŞİÖ pazarına ihracat bağımlılıkları düşük seviyelerdedir. Bu ülkelerin pazara gerçekleştirdikleri ihracatın artış göstermesine karşın toplam ihracatlarına nazaran diğer ülkelerinkinden daha düşük seviyelerde olduğu görülmektedir. Bu durum bu ülkelerin ŞİÖ pazarından önemli ölçüde yararlandıklarını ancak pazar çeşitliliklerinin diğer ülkelere göre daha fazla olduğunu göstermektedir.

Dikkat çeken bir diğer husus ise ŞİÖ'nün yeni üyesi Pakistan'ın örgüt içi pazara olan bağımlılığının ciddi bir artış eğiliminde olmasıdır. Pakistan'ın 2017 yılı itibarıyla ŞİÖ pazarına gerçekleştirdiği ihracat 2001 yılına göre Pazar bağımlılık oranında % 4'ten 9'a çıkmış olduğu görülmektedir.

Üye ülkelerin ŞİÖ pazarı ile ihracat ilişkileri değerlendirildiğinde Kazakistan ve Kırgızistan'ın hem pazardaki gücünü kaybettiği hem de pazara olan bağımlılıklarının azaldığı görülmektedir. Buna karşın Çin hariç diğer ülkelerin hepsi pazardaki ihracat gücünü kaybederken pazara olan bağımlılıklarının belirgin bir şekilde arttığı görülmektedir.

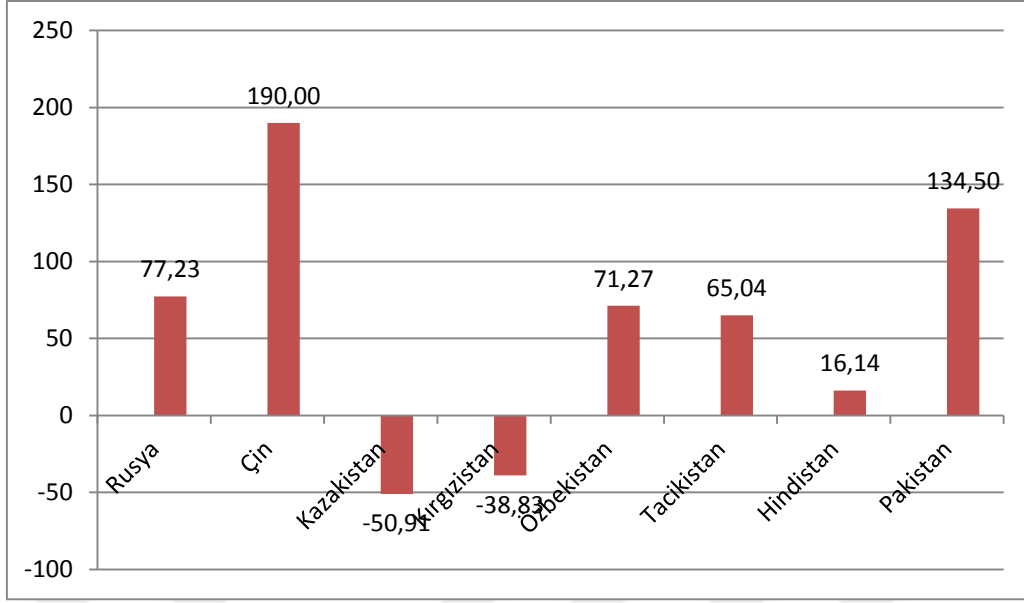
Çin'in durumu ise diğer üyelerin hepsinden farklı bir görünüm arz etmektedir. Çünkü hem pazara bağımlılığı artmakta hem pazardaki gücü baskın bir konum elde edecek şekilde artmaktadır. Dolayısı ile ŞİÖ pazarının diğer ülkelere farklı olarak Çin açısından sağlam bir iç pazar haline geldiği, bağımlılığın bir karşılıklılık içerdiği görülmektedir. Fakat ülkelerin pazar payları ve pazara bağımlılıkları daha kapsamlı analizleri gerektiren daha karmaşık bir konudur. Genel görünüme bakılarak ŞİÖ'nün en çok Çin'in lehine işleyen ve gittikçe Çin için iç pazarına dönüşen bir pazar haline geldiğini söylemek mümkündür.

Şekil 13. Üye Ülkelerinin ŞİÖ Pazarına Bağımlılık Oranları (2017, %)

Kaynaklar: (UNCTADSTAT 2018), Notlar: Üye ülkelere ait dış ticaret verilerinden derlenerek yazar tarafından hazırlanmıştır (üye ülkenin ŞİÖ'ye yaptığı ihracat/toplam ihracat)*100

Şekil 13'te 2017 yılında üye ülkelerin ŞİÖ pazar bağımlılık oranları incelenmiştir. 2017 yılına gelindiğinde en yüksek bağımlılık oranının %46 ile Kırğızistan olduğu ve onu %45 ile Tacikistan'ın takip ettiği görülmektedir.

Şekil 14. Üye Ülkelerin ŞİÖ Pazarına Bağımlılıklarının Değişimi (%)

Kaynaklar: (UNCTADSTAT 2018), Notlar: Hesaplamalar üye ülkelerin üye olduğu tarihin verileri baz yıl alınarak yapılmıştır. 1995 yılından 2017 yılı baz alınmıştır.

Şekil 14'te ŞİÖ'ye üye ülkelerin pazar bağımlılıklarına değişimi incelenmiştir. İncelemede 1995 yılından 2017 yılına olan süreç baz alınmıştır. Bu süreçte Çin'in pazara olan bağımlılığını 3 katına çıkarttığı, Kazakistan'ın ise yarıya indirdiği görülmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİ VE TÜRKİYE İLE ŞİÖ ÜYELERİ ARASINDAKİ DİŞ TİCARET

3.1. TÜRKİYE'NİN KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE DÜNYA TİCARETİNE UYUMU

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu günden, günümüze kadar birçok ülke ve uluslararası ekonomik örgütler ile anlaşmalar imzalamıştır. Türkiye uluslararası ekonomi örgütlerine katılmak ile beraber ülkeler ile ikili ticari ve ekonomik işbirliği anlaşmaları imzalamaktadır. Aşağıda ticaret ortakları ve örgütler hakkında bilgi verilmiştir. İmzaladığı karşılıklı anlaşmalar sonucunda iki ülke arasındaki dış ticaretin her alanda geliştirilmesi amaçlanmakta ve yapılan anlaşma ile uluslararası ticaret düzeyinin çok kayrılan ülke statüsünden faydalanmak istemektedirler.

Türkiye İsveç, Norveç, İsviçre, İsrail, Makedonya, Bosna-Hersek, Filistin, Tunus, Fas, Suriye, Mısır, Arnavutluk, Gürcistan, Karadağ, Sırbistan, Şili, Ürdün, Güney Kore, Malezya ve Moldova ile Serbest ticaret anlaşması (STA) imzalamıştır. STA birinci bölümde ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Anlaşma gereği ülkelerin birbirlerine uyguladıkları ekonomik ayrıcalıkları ve kolaylıkları incelemek için Karma Ekonomik Komisyonlar kurulmaktadır. Bu komisyon iki ülke arasındaki ticarete bir sorun yaşandığında müdahale etmekte ve ticaretin gelişmesi için önerilerde bulunmaktadır. Türkiye dış ticareti geliştirmek için birçok ülke ile karşılıklı ticaret anlaşması yapmıştır (T. C. Ekonomi Bakanlığı 2018).

Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Rusya, Ukrayna, Bulgaristan ve Romanya kendi aralarında 1992 yılında Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) örgütünü kurmuştur. İleriki yıllarda Arnavutluk, Sırbistan ve Yunanistan'da katılmıştır. Böylelikle Türkiye Sovyetlerden ayrılan ülkeler ile ilk ekonomik birliğini oluşturmuştur. KEİ'nin kuruluş amacı mesafe olarak birbirlerine yakın olan ülkelerin ekonomilerinin birbirlerini tamamlayıcı özelliklerinden yararlanarak, teknoloji, sermaye, emek ve sosyal ilişkiler ile bir birliktelik kurmak istemeleridir. Aynı şekilde Türkiye bölgesel ekonomik birliği arttırmak ve ticaret ortaklığını geliştirmek için

1963 yılında imzalanan Ankara anlaşması ile Avrupa Birliği müzakerelerine başladı ve 1995 yılında Gümrük Birliğini imzaladı. Gümrük Birliği resmi olarak 1996 yılında başlamış oldu (Ardıl 2012, 454).

Tablo 27. Türkiye'nin Üye Olduğu Uluslararası Ekonomik Örgütler

Örgüt	Kuruluş Tarihi	Üye olduğu Tarih
Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)	Üye 1.1.1995	26-Mart-1995
G-20	Kurucu Üye	1976
D-8	Kurucu Üye	1997
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT)	Kurucu Üye	1985
Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD)	Kurucu Üye	1960
Karadeniz Ülkeleri Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİ)	Kurucu Üye	1992
Uluslar arası Para fonu (IMF)	Üye (1945)	1947
Dünya Bankası (DB)	Üye (1944)	1947
İslam Kalkınma Bankası (İKB)	Kurucu Üye	1974
Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)	Diyalog Ortağı (1996)	1996
Avrupa Birliği (AB)	Aday	1993

Kaynak: (T. C. Ekonomi Bakanlığı 2018)

Tablo 27'de Türkiye'nin uluslararası örgütlere üye olduğu tarihler verilmiştir.

3.1.1. Türkiye Ekonomisi ve Dış Ticareti

Türkiye dış ticaretini 1992-2017 döneminde gerçekleşen veriler ışığında inceleyeceğiz.

Tablo 28 incelendiğinde 2001 krizinden sonra dünyada büyüyen ekonomi, AB ile üyelik müzakereleri ve ekonomideki düzenlemeler sonucunda Türkiye ekonomisinin %20 civarında büyüdüğü görülmektedir. Türkiye 2003-2008 yılları verilerine göre, dünya ticaret hacminde ilk 30'da yer almıştır. Bu artışın başlıca sebepleri, dışa açılma, dış ticareti arttırmak için teşvikler, ihracatı arttırmak için izlenen başarılı politikalar, devalüasyon politikası ve iç talep kontrolü gelmektedir (Şahin 2016, 412).

2005 yılından 2009 yılına ihracat ortalama % 24 civarında büyümüştür. Bunun başlıca sebepleri, ithalatın serbestleşmesi ve büyümesi, imalat sanayi kapasitesinin gelişmesi ve çeşitlenmesi, kapasite kullanımının yükseltilmesi, verim artışı ve dünya piyasasındaki yükselmelerdir. Türkiye, UNCTAD'ın Handbook of

Statistics 2015 yılı verilerine göre 2014 yılında ihracatta dünya 31.si olmuştur (Başol 2012, 382).

Tablo 28. Türkiye Cumhuriyeti Dış Ticaret İstatistikleri (1992-2017 Milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi*	İhracatın İthalata Karşılama Oranı**
1992	14 714	22 871	- 8 157	64,3
1993	13 345	29 428	- 16 083	52,1
1994	18 105	23 270	- 5 165	77,8
1995	21 637	35 709	- 14 072	60,6
1996	23 224	43 626	- 20 402	53,2
1997	26 261	48 558	- 22 297	54,1
1998	26 974	45 951	- 18 977	58,7
1999	26 587	40 971	- 14 384	65,4
2000	27 775	54 502	- 26 727	51,0
2001	31 334	41 399	- 10 065	75,7
2002	36 059	51 533	- 15 474	69,9
2003	47 252	69 339	- 22 087	68,1
2004	63 167	97 539	- 34 372	64,8
2005	73 467	116 774	- 43 307	62,9
2006	85 534	139 576	- 54 042	61,3
2007	107 271	170 062	- 62 791	63,1
2008	132 027	201 963	- 69 936	65,4
2009	102 142	140 928	- 38 786	72,5
2010	113 883	185 544	- 71 661	61,4
2011	134 906	240 841	- 105 935	56,0
2012	152 461	236 545	- 84 084	64,5
2013	151 802	251 661	- 99 859	60,3
2014	157 610	242 177	- 84 567	65,1
2015	143 838	207 234	- 63 396	69,4
2016	142 529	198 618	- 56 089	71,8
2017	157 055	233 791	-76 736	67,2

Kaynak: (TÜİK 2018), Notlar: *ihracat-ithalat, **(ihracat/ithalat)*100

Türkiye'nin 2008 yılında yaptığı ihracat 132 milyar dolar iken, 2009 yılında 102 milyar dolar, 2010 yılında ise 113 milyar dolar olmuştur (TÜİK, 2018). Düşüşün başlıca sebebi dünyada yaşanan ekonomik krizdir. 2012, 2013, 2014 yıllarında ihracatta yüksek artışlar yaşanmıştır. 2014 yılından sonra ise, AB ülkelerinin borç krizi, petrol fiyatlarının düşmesi ile Rusya, Azerbaycan, Irak gibi komşu ülkelerin ekonomik kriz yaşaması, Orta Doğudaki iç savaş Türkiye'nin ihracatının düşmesine neden olmuştur (Şahin 2016, 116).

Türkiye'nin 1990'lı yıllarda ihracatının başında tekstil-giyim ve gıda sanayi ürünleri gelmektedir. 2000 yılından 2005 yılına kadar tekstil ve giyim eşyası ihracatta 1. sıradadır. 2002-2008 yılları arasında makine ve taşıt araçları ihracatı hızla artmıştır. 2006 yılında 1. sırada giyim ve tekstil ürünleri, 2. sırada makine ve taşıma araçları 3. sırada ise metal eşya sanayi ürünleri yer almıştır. Avrupa Birliği (AB) ile Gümrük Birliği (GB) anlaşmasının imzalanması ile otomotiv ve madeni eşya sanayilerinde yüksek oranda artış yaşanmıştır (Başol 2012, 380).

Pazarlara açılmanın faydasını açıklamak ve Türkiye'nin ihracatındaki değişimi görmek için Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) verileri kullanılmıştır. 2005 yılında yeni ürünlerin ihracat getirisi, 1995 toplam ihracatının %17,2'si kadardır. 2005'te yeni pazarlara yapılan ihracat 1995 yılındaki toplam ihracatın %73,1'ine yaklaşmıştır. Türkiye'nin en önemli ticaret ortağı olan AB üyelerinin, 20 sanayi ürününde talebi artmıştır. Türkiye'nin ihracatında, talebi artan sanayi ürünlerin 1995 yılındaki payı %2,1 iken 2004'te %6,2'ye yükselmiştir. UNCTAD verilerine göre 2005-2014 yılları arasında Türkiye 260 ürün grubu ihraç etmiştir (UNCTAD 2018). Ürün çeşitliliği yüksek olsa da 2011-2015 yılları arasındaki veriler incelendiğinde, Türkiye'nin ihraç ettiği ilk 10 ürün grubu toplam ihracatın %76,5'ine, ilk 15 ürünün ise %92,5 sahiptir (Kepenek 2011, 318).

UNCTAD verilerine göre Türkiye'nin ürün yoğunlaşma ve farklılaşma endeksi 2014 yılında 0,069'dur. 2014 yılında gelişmiş ülkeler ortalaması 0,065 iken Almanya 0,097, İngiltere 0,111, Japonya 0,128'dir. Bunun sonucunda Türkiye'de ihracatta yoğunlaşma olmadığı görülmektedir. UNCTAD 2005 yılı verilerine göre Türkiye'nin ürün farklılaştırma endeksi 0,529, Almanya'da 0,292, İngiltere'de 0,261, İtalya'da 0,368'dir. 2014 yılı verilerine göre ise Türkiye'de 0,423, Almanya'da 0,337, İngiltere'de 0,324, İtalya'da 0,376'dır. Orta gelirli ülkeler için ürün farklılaştırma endeksi 2005 yılında 0,417, 2014 yılında ise 0,354 olduğu gözlemlenmiştir. Endeks rakamları incelendiğinde görmekteyiz ki, Türkiye'nin ürün farklılaştırma endeksi gelişmiş ülkelere ve orta gelirli ülkelere daha fazladır, fakat farklılaştırma endeksinin gittikçe azaldığı görülmektedir. UNCTAD verilerini incelediğimizde Türkiye'nin ürün çeşidinde ve pazar alanlarında çeşitlilik gösterdiği görülmektedir (UNCTAD 2018). Ürün yoğunlaşma (toplulaşma) endeksi, ülkenin piyasa

toplulaşma derecesini, ürün farklılaştırma endeksi, ülkenin ihracat ürün birleşiminin dünya ortalamasından mutlak sapmasını göstermektedir (şahin 2016, 420).

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasının (TCMB) yayınladığı çalışmada Türkiye'nin 2003-2014 yılları arasında emek yoğun ve düşük ve orta teknoloji tüketim malı sanayi ürünlerinde uzmanlaştığını ve ihracatını arttırdığını görmektedir (TCMB 2018). Türkiye ihracatta, tekstil, ana metal sanayi nihai ürünleri ve ulaştırma araçları nihai ürünlerinde uzmanlaşmıştır. Böylelikle dünya piyasasında avantaj sahibi olduğu görölmektedir (Başol 2012, 382).

2005 yılından 2009 yılına kadar Türkiye ithalatının yaklaşık %25,6 oranında büyüdüğü gözlemlenmiştir. Türkiye dış ticaretine bakıldığında her yıl dış ticaret açığı verdiği görölmektedir. Bunun başlıca sebebi yatırım ve ara malları ithal ikamesinde istenilen sonuca ulaşılamamış ve üretmek yerine ithal etmenin daha ucuz olmasıdır (TÜİK 2018).

Türkiye gibi ülkelerde ithalat ile yatırım ve büyüme oranları arasında ilişki vardır. İthalat ne kadar çok artar ise büyüme oranı o kadar artar. Türkiye'de ekonomik büyümenin başında ithalatın geldiği ampirik araştırmalar ile TEPAV tarafından test edilmiştir. İthalatın önemli oranı yatırım ve ara mallardan yapıldığı için ithalatın artması ile yatırımlarda artmaktadır. Türkiye'de büyüme endeksinin artması, döviz kurundan çok ithalata bağlıdır. Tüketim mallarının ithalatı ise döviz kuruna duyarlıdır (şahin 2016, 417).

1997-2013 yılları arasında Türkiye ithalatının yaklaşık %16,5'i yatırım malları, %10'u tüketim malları ve geri kalan pay ise ara mallar ve enerji ürünleridir. Bu dönemde yatırım mallarının payı %5 azalmış, ara mallar %5 artmıştır. Ara malların ve enerjinin yükselmesinin en önemli sebebi enerji fiyatları ve döviz kurudur. Enerjinin ithal talep esnekliğinin düşük olması, enerji alımında bir azalmaya sebep olmamıştır. 2007 yılındaki kısa süreli yükselme hariç döviz kurunda önemli bir artış olmamıştır. Reel Döviz Kuru (REDK) Endeksi 2004 yılında 202,5, 2005'de 199,6, 2007'de 127,7 ve 2015'de 100'den küçüktür. REDK endeksinin yükselmesi ile fiyat rekabet gücü kaybedilir ve Türkiye'nin dış ticareti olumsuz etkilenebilmektedir (şahin 2016, 422).

Türkiye'de cari açığın büyümesindeki en büyük sebep enerji fiyatlarındaki artıştır. Enerji fiyatları 2003 düzeyinde olsa idi 2006 yılında cari açık %6,1 yerine %3,0 2008'de %5,6 yerine %1,3 2014'de %5,8 yerine %0,3 olacaktı. 2014 yılından sonra petrol fiyatlarının düşmesi sonucunda dış ticaret açığının azaldığı görülmüştür. Türkiye'nin ithalatında enerjinin payı yaklaşık %23 civarındadır. Türkiye 2000-2009 yılları arasında yılda ortalama 23,4 milyon ton ham petrol, 2009-2015 yılları arasında yılda ortalama 17,5 milyon ton petrol 2015 yılında ise 25,1 milyon ton olarak gerçekleşmiştir (Kepenek 2011, 316).

Türkiye ithalatının %90'nını ham petrol, petrol ürünleri ve gaz oluşturmaktadır. Türkiye ihracattan aldığı gelirin yaklaşık %40'nı enerji ürünleri ithalatı için kullanmaktadır. Türkiye'nin ithalatındaki ürün çeşitlemesi ihracata oranla daha azdır. Türkiye'nin ithalatı ürün farklılaştırma endeksi UNCTAD 2014 yılı verilerine göre, 0,306, pazar toplulaştırma endeksi ise 0,130'dur (UNCTAD 2018). Aynı yılda ürün farklılaştırma endeksi Almanya'da 0,180, İtalya'da 0,218, pazar toplulaştırma endeksi ise Almanya'da 0,070, İtalya'da 0,075'tir (Başol 2012, 386).

Tablo 29'da görüldüğü üzere Türkiye ekonomisi 1994, 1999, 2001 ve 2009 yıllarında küçülmüştür. 1994 yılında Türkiye'de kamu borçlarının ve maaşlarının açık vermesi ve bu giderlerin Merkez Bankasından karşılanması ile ülkede kriz meydana gelmiştir. Merkez Bankasının gerekenden fazla para basması sonucunda ülkede hiper enflasyon yaşanmıştır. Bununla beraber 1998 yılında Asya ülkelerinde çıkan kriz Rusya'yı da etkilemiş ve sonucunda dünya ticaretinde küçülme yaşanmıştır. Türkiye'de yaşanan 1999 depremi ve dünyada yaşanan ticari daralma Türkiye'yi ekonomik krize sokmuştur. Depremin sanayi bölgesinde yaşanması Türkiye'nin ihracat ve ithalatını olumsuz etkilemiştir. 2001 yılında Kara Çarşamba olarak adlandırılan ekonomik kriz Türkiye tarihinin en büyük krizidir. 2001 yılında, bankaların kaynak sıkıntısı, döviz kıtlığı, ülkeye yabancı yatırım gelmemesi, Türk Lirasının değerinin düşmesi gibi nedenler ile kriz yaşanmıştır. 2009 yılında dünyada kriz yaşanması ile dünya ticaret hacmi düşmüş ve Türkiye bu krizden etkilenmiştir (Akpınar 2009).

Tablo 29. Türkiye Cumhuriyeti Büyüme Verileri (2001-2016 GSYH, İşsizlik Kişi Başına Düşen Satın Alma Gücü Paritesi (SAGP) artış oranı, Nüfus)

Yıllar	GSYH (%)	Büyüme İşsizlik(%)	Nüfus Oranı(%)	Artış Kişi Başına Düşen SAGP artış oranı(%)
1992	5,04	8,5	1,66	6,79
1993	7,65	9	1,62	8,93
1994	-4,67	8,6	1,61	-5,97
1995	7,88	7,6	1,60	8,42
1996	7,38	6,6	1,60	7,49
1997	7,58	6,8	1,60	7,48
1998	2,31	6,9	1,59	6,01
1999	-3,39	7,7	1,56	-3,89
2000	6,64	6,5	1,53	9,26
2001	-5,96	8,4	1,50	-4,56
2002	6,43	10,4	1,48	1,55
2003	5,61	10,5	1,45	3,06
2004	9,64	10,8	1,40	13,68
2005	9,01	10,6	1,34	9,70
2006	7,11	8,7	1,27	14,63
2007	5,03	8,9	1,21	9,05
2008	0,85	9,7	1,21	8,10
2009	-4,70	12,6	1,28	-3,59
2010	8,49	10,7	1,38	12,99
2011	11,11	8,8	1,50	12,59
2012	4,79	8,1	1,58	5,08
2013	8,49	8,7	1,63	7,96
2014	5,17	9,9	1,64	3,62
2015	6,09	10,2	1,61	3,80
2016	3,18	10,8	1,59	0,88

Kaynak: (The World Bank 2018)

Tablo 30. Türkiye'nin Uyguladığı Tarife Oranları(1992-2016)

Yıllar	Tarife Ağırlıklı Ortalama (%)	Ticaret (%)	Tarife oranı, uygulanmış, basit tüm ürünler (%)	Tarife oranı, uygulanan, basit imal edilen ürünler (%)	Tarife oranı, uygulanan, ağırlıklı imal edilen ürünler (%)	Tarife oranı, uygulanmış, ağırlıklı tüm ürünler (%)
1992			..	..	..	..
1993			7,35	7,47	5,37	6,1
1994			..	..	..	..
1995			8,68	8,57	7,3	6,74
1996			..	..	..	..
1997			6,74	5,76	5,81	5,65
1998			..	..	..	..
1999			7,2	6,17	5,32	5,35
2000			3,56	2,34	1,82	2,39
2001			3,02	2,1	1,56	1,95
2002			2,87	2,04	1,57	1,85
2003			2,63	1,74	1,48	1,93
2004			3,2	2,28	1,84	2,17
2005	3,8		2,42	1,39	1,17	1,5
2006			2,3	1,27	1,2	1,47
2007	3,9		2,49	1,4	1,39	2,06
2008	4		2,49	1,38	1,58	1,97
2009	4,3		2,36	1,21	1,35	2,21
2010	4,9		2,49	1,2	1,27	2,35
2011	4,8		2,42	1,18	1,2	2,65
2012	5,2		2,41	1,15	1,21	2,71
2013	5,2		2,4	1,1	1,22	2,78
2014	5,5		2,5	1,12	1,23	3,08
2015	5,9		2,7	1,2	1,25	3,2
2016			2,6	1,18	1,24	3,01

Kaynak: (The World Bank 2018)

Tablo 30'da görüldüğü üzere 1992 yılında %7'lerde gezen tarife oranları 2016 yılında %2'lere kadar düşmüştür. Tablo 36'yı incelediğimizde 1999 yılında yaşanan kriz sonrasında tarife oranlarında düşüşler başladığını görülmüştür. Tarife oran verileri Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütünden alınmıştır.

Tablo 31. Türkiye'nin Uyguladığı Vergi Oranları (1992-2016)

Yıllar	Uluslararası ticarette alınan vergiler (gelirin % 'si)	İç aktarma maliyeti (konteynır başına US \$)	İhracat maliyeti (konteynır başına US \$)	İhracat vergileri (vergi gelirinin % 'si)
1992	4,407476	..	..	5,50999
1993	4,284822	..	..	5,758671
1994	3,193798	..	..	4,051471
1995	3,698849	..	..	4,772886
1996	2,33457	..	..	2,818611
1997	2,328231	..	..	2,674414
1998	1,704017	..	..	2,000356
1999	..	..	..	..
2000	..	..	..	..
2001	..	..	..	..
2002	..	..	..	..
2003	..	..	..	..
2004	..	..	..	..
2005	..	713	935	..
2006	..	713	935	..
2007	..	865	1013	..
2008	0,969676	940	1063	1,632463
2009	0,817223	990	1063	1,400421
2010	0,911486	990	1063	1,491172
2011	1,117364	990	1063	1,844427
2012	1,088484	990	1235	1,859301
2013	1,20459	990	1235	2,041044
2014	1,086943	990	1235	1,875712
2015	1,146926	..	..	2,043451
2016	..	..	..	..

Kaynak: (The World Bank 2018)

Tablo 31'de 1992 yılından 2016 yılına Türkiye'nin uyguladığı vergi oranları incelenmiştir. Veriler Dünya Bankasından alınmıştır. Türkiye'nin bölüm 2'de görüldüğü üzere ŞİÖ üyelerinin tarife oranlarına göre daha az tarife uyguladığı görülmektedir.

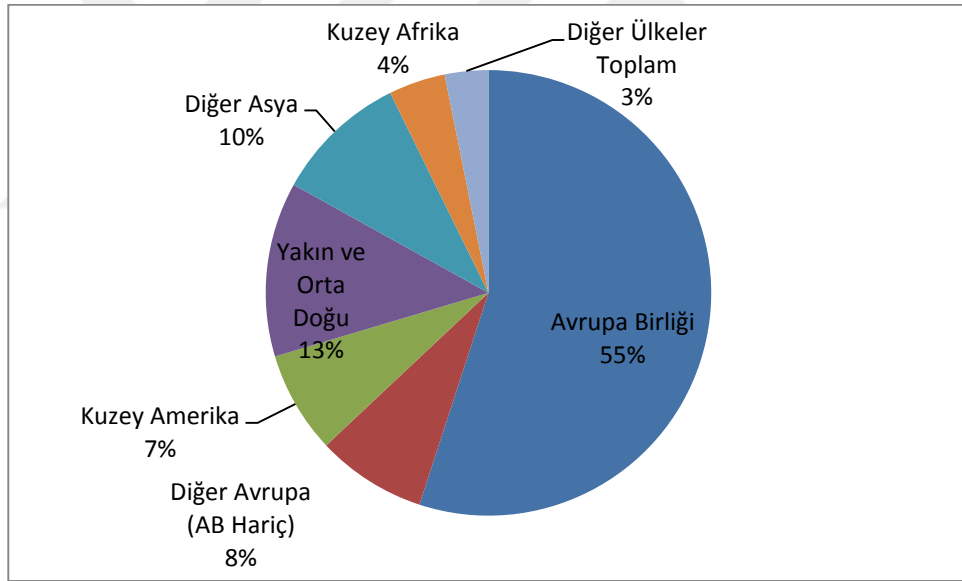
1992 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin(SSCB) dağılması sonucunda Orta Asya'da düzen değişmeye başlamış ve dengeler yeniden kurulmaya başlamıştır. SSCB'den ayrılıp bağımsızlığını ilan devletler ile Türkiye siyasi ve ekonomik işbirliğine başlamıştır. Kültürel, tarihsel ve dini yakınlık olması

işbirliğinin gelişimine katkıda bulunmuştur. Türkiye'nin SSCB'nin dağılmasından GB anlaşması imzalanana kadar dünya ile olan ticaretini inceleyeceğiz. Gümrük Birliği 1995 yılında imzalanmış fakat resmi olarak 1996 yılında tamamlanmıştır. Bundan dolayı hesaplamalarda 1996 yılı baz alınmıştır

Tablo 32. Ülke Grupları

Avrupa Birliği (AB): Fransa, Hollanda, Almanya, İtalya, İngiltere, İrlanda, Danimarka, Yunanistan, Portekiz, İspanya, Belçika, Lüksemburg, İsveç, Finlandiya, Avusturya, Malta, Estonya, Letonya, Litvanya, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Slovenya, Hırvatistan, Güney Kıbrıs
Diğer Avrupa (AB hariç): İzlanda, Norveç, Liechtenstein, İsviçre, Faroe Adaları, Andorra, Cebelitarık, Vatikan, San Marino, Arnavutluk, Ukrayna, Belarus, Moldova, Rusya Federasyonu, Bosna Hersek, Kosova, Makedonya, Karadağ, Sırbistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cum.
Kuzey Amerika: Amerika Birleşik Devletleri(ABD), Kanada, St Pierre ve Miquelon, Grönland
Kuzey Afrika: Ceuta, Melilla, Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Mısır
Yakın ve Orta Doğu: Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan,Suriye, Irak, Katar, Ürdün, İsrail, Lübnan, İran, Filistin, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman, Kuveyt, Bahreyn, Yemen

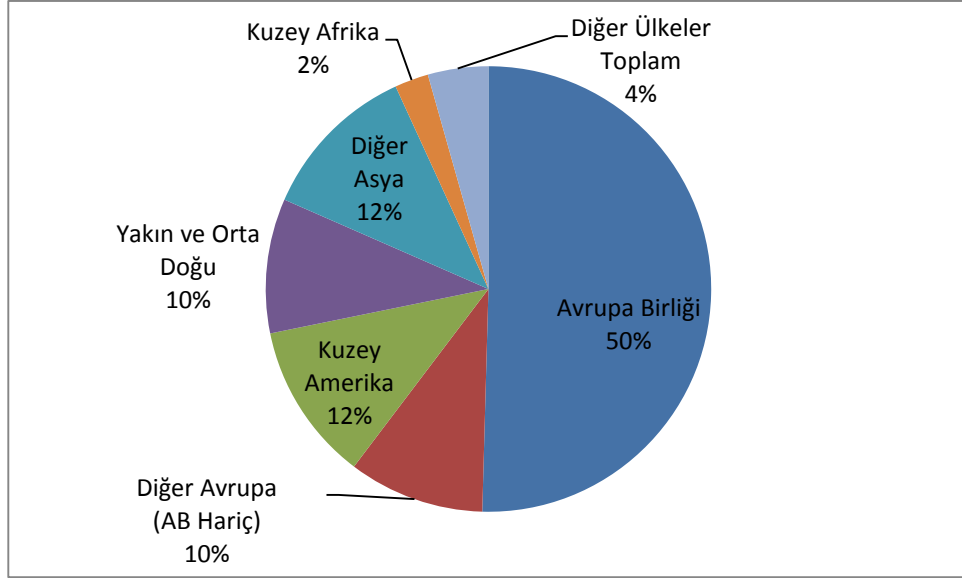
Kaynak: (TÜİK 2018)

Şekil 15. Türkiye'nin Toplam İhracatı(1992-1995 Yılları, % Pay)

Kaynak: (TÜİK 2018), Notlar: Türkiye'nin 1992 yılından 1995 yılına kadar yaptığı ihracatların toplamının yüzdesi

Şekil 15'te görüldüğü üzere GB antlaşması öncesi Türkiye'nin ihracatının yarısından fazlasının Avrupa Kıtasına olduğu gözükmemektedir.

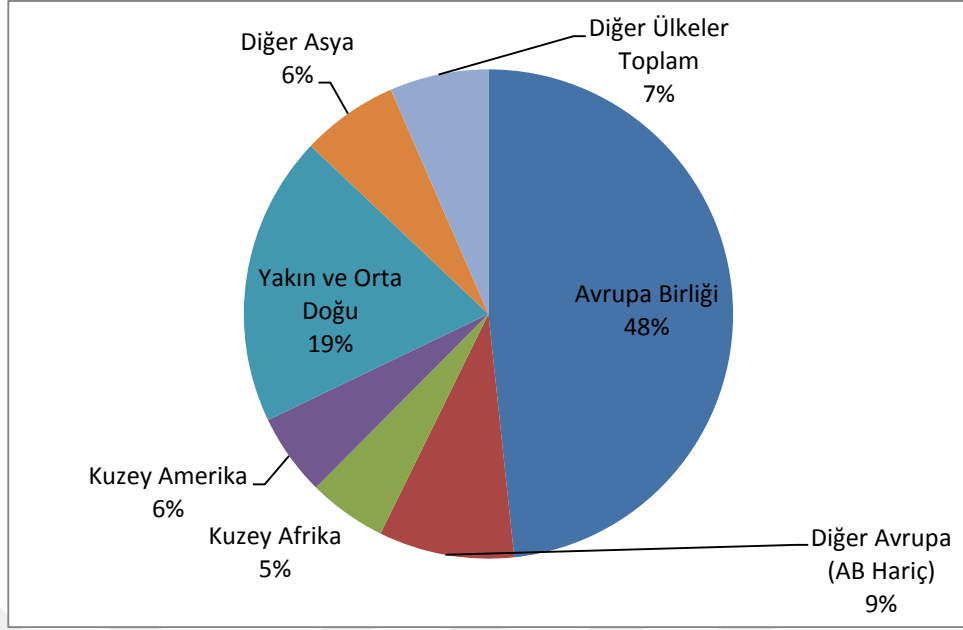

Şekil 16. Türkiye'nin Toplam İthalatı (1992-1995 Yılları arasının Toplam Payı)

Kaynak:(TÜİK 2018), Notlar: Türkiye'nin 1992 yılından 1995 yılına kadar yaptığı ithalatların toplamının yüzdesi

Şekil 16'yı incelediğimizde Türkiye'nin ithalatının %60'ını Avrupa kıtasından yaptığı görülmektedir. Türkiye'nin ticaret hacmine bakıldığında %60'ına yakını Avrupa Birliği ve AB'ye dahil olmayan, Avrupa ülkeleri ile yaptığı gözlemlenmektedir.

Türkiye'nin 6 Mart 1995'de imzalanan ve 1 Ocak 1996 yılında tamamlanan Gümrük Birliği Antlaşması ile Türkiye dış ticaretinde yeni bir dönem başlatmıştır. Doğu Bloğunun kapalı bir ekonomi izlemesi ve kominizim yönetimi uygulaması Türkiye'nin Batı Bloğu ile iyi ilişkiler kurmasını sağlamış ve Avrupa Birliğini benimsetmiştir. (Doğan ve Kaya 2011, 1)

Şekil 17. Türkiye'nin Toplam İhracatı (1996-2017 Yılları arasının Toplam Payı)

Kaynak: (TÜİK 2018), **Notlar:** Türkiye'nin 1996 yılından 2017 yılına kadar yaptığı ihracatların toplamının yüzdesi

Şekil 17'de Türkiye'nin 1996-2017 yılları arasında yaptığı ihracat incelenmiştir. Burada hangi ülke gruplarına ihracat yapıldığı gösterilmiştir. Şekil 17'de Türkiye ihracatının neredeyse yarısını Avrupa Birliği üye ülkelerine yaptığı görülmektedir.

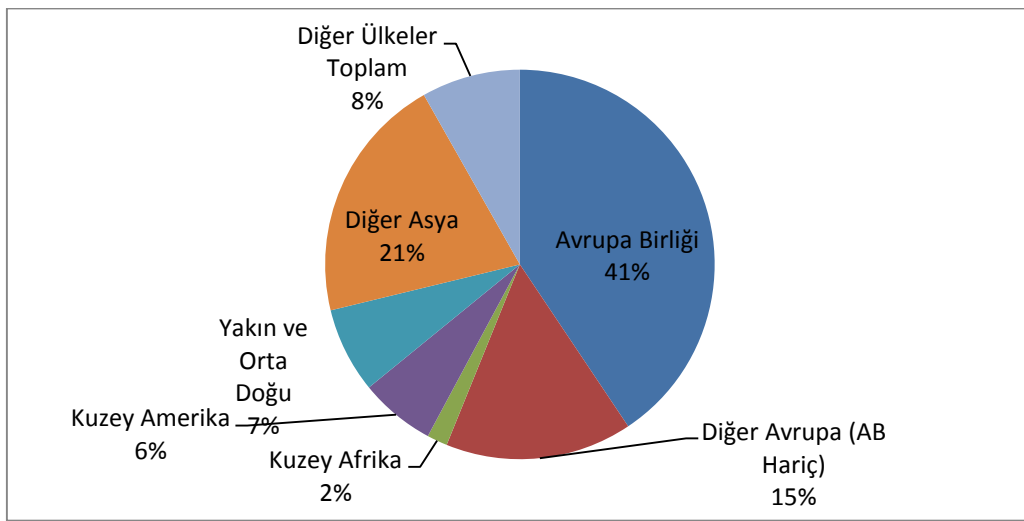
Aşağıda ihraç ve ithal edilen ürünleri inceleyeceğiz. İncelenen ürünlerin başlıkları bulunmaktadır. Bu başlıklara tıklayarak o ürünlerin hangi malları kapsadığını daha ayrıntılı şekilde incelenebilmektedir (Fasıl ürünlerinin kapsamı için bkz. Tük 2018 ve Gümrük 2018).

Türkiye'nin en çok ihraç ettiği fasıllar;

- Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosiklet ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça ve aksesuarlarıdır.
- Elektrikli makine ve ses cihazları, ses kaydetme-verme, televizyon görüntüsü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam, parça, aksesuarı,
- Kazanlar makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler bunların aksam ve parçaları

- Plastik ve mamulleri
- Yenilen meyve ve sert kabuklu meyveler
- Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, mineral mumlar.

TÜİK 2017 yılı verine göre Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı ilk dört ülke sırasıyla; Almanya, Irak, İngiltere, BAE'dir.

Şekil 18. Türkiye'nin Toplam İthalatı (1996-2017 Yılları arasının Toplam Payı)

Kaynak: (TÜİK 2018), **Notlar:** Türkiye'nin 1996 yılından 2017 yılına kadar yaptığı ithalatların toplamının yüzdesi

Şekil 18'de 1996 yılından 2017 yılına Türkiye'nin yaptığı ithalat oranları incelenmiştir.

Türkiye'nin en çok ithal ettiği fasıllar;

- Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mamuller.
- Organik kimyasal ürünler
- Eczacılık ürünleri
- Plastikler ve mamulleri
- Demir veya çelikten eşya

- Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosiklet ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça ve aksesuarlarıdır.
- Elektrikli makine ve ses cihazları, ses kaydetme-verme, televizyon görüntüsü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam, parça, aksesuarı,
- Kazanlar makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler bunların aksam ve parçaları

TÜİK 2017 yılı verilerine göre Türkiye'nin en çok ithalat yaptığı ülkeler sırasıyla; Çin, Rusya, Almanya ve ABD'dir

3.2. TÜRKİYE'NİN EKONOMİK BİRLİKLER İLE OLAN DIŞ TİCARET KARŞILAŞTIRMASI

Türkiye'nin küreselleşen dünya düzeninde bölgesel ekonomik topluluklar ile olan dış ticaretini inceleyeceğiz. Tablo 33'te ekonomik topluluklara üye olan ülkeleri görmekteyiz.

Tablo 33. Ekonomik Birliklere Üye Ülkeler

Avrupa Birliği (AB): Fransa, Hollanda, Almanya, İtalya, İngiltere, İrlanda, Danimarka, Yunanistan, Portekiz, İspanya, Belçika, Lüksemburg, İsveç, Finlandiya, Avusturya, Malta, Estonya, Letonya, Litvanya, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Slovenya, Hırvatistan, Güney Kıbrıs
Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması (NAFTA): Amerika Birleşik Devletleri(ABD), Kanada, Meksika
Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT): Azerbaycan, Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Moldova, Kırgızistan, Rusya, Türkmenistan, Özbekistan, Ukrayna
Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ): Rusya, Çin, Hindistan, Pakistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan
Kaynak: (TÜİK 2018)

Aşağıda Türkiye'nin 1996 yılından 2016 yılına kadar AB, NAFTA, BDT ve ŞİÖ üyeleri ile yaptığı dış ticareti inceleyeceğiz.

Tablo 34. Türkiye ile AB Dış Ticaret İlişkisi (1996-2017, Milyon \$)

Yıllar	İhracat	Türkiye'nin Toplam AB'nin Payı(%)*	Yaptığı İhracatta İthalat	Türkiye'nin Toplam AB'nin Payı(%)**	Yaptığı İthalatta Karşılama Oranı***
1996	12.590	54,2	24.349	55,8	51,7
1997	13.470	51,3	26.127	53,8	51,6
1998	14.837	55,0	25.297	55,1	58,7
1999	15.545	58,5	22.538	55,4	69,0
2000	15.688	56,5	28.552	52,4	54,9
2001	17.575	56,1	19.840	47,9	88,6
2002	20.458	56,7	25.698	49,8	79,6
2003	27.479	58,2	35.157	50,7	78,2
2004	36.699	58,1	48.131	49,3	76,2
2005	41.533	56,5	52.781	45,2	78,7
2006	48.148	56,3	59.447	42,7	81,0
2007	60.754	56,6	68.472	40,3	88,7
2008	63.719	48,3	74.513	36,9	85,5
2009	47.228	46,2	56.616	40,2	83,4
2010	52.934	46,5	72.391	39,0	73,1
2011	65.589	48,6	91.439	38,0	71,7
2012	59.398	39,0	87.657	37,1	67,8
2013	63.040	41,5	92.458	36,7	68,2
2014	68.514	43,5	88.783	36,7	77,2
2015	63.998	44,5	78.681	38,0	81,3
2016	68.344	48,0	77.501	39,0	88,2
2017	73 628	46,8	84 991	36,3	84,6

Kaynak: (TÜİK 2018), Notlar: *(AB'ye ihracatı/Türkiye'nin toplam ihracatı)*100,

** (Türkiye'nin AB'ye ithalatı/Türkiye'nin toplam ithalatı)*100, *** (ihracat/ithalat)*100

Tablo 34 incelendiğinde Türkiye'nin ihracatında AB'nin payı en yüksek %58'leri en düşük %39'ları görmüş, ithalatta ise en yüksek %56'ları en düşük %36'ları görmüştür. İhracat düşüşlerin sebebi Türkiye'nin Yakın Doğu ve Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerine ihracata yönelmesidir. İthalat oranlarının düşmesi ise dünya piyasasında büyüyen Çin ve Hindistan gibi ekonomilerden yapılan ithalatların artmasıdır. 2008 krizinden Avrupa ülkelerinin daha fazla etkilenmesi ve pazarlarını küçültmesi sonucunda Türkiye Yakın Doğu ve Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerine yönelmiştir.

Tablo 34'ü incelediğimizde dış ticaret dengesinin yaklaşık %20'lik açık verdiği görülmektedir. Türkiye'nin AB'ye yaptığı ihracat ve ithalatları fasıl bazlı inceleyeceğiz. Türkiye'nin AB üyelerine yaptığı başlıca ihracatlar;

- Yenilen meyveler ve yenilen sert kabuklu meyveler (Fasıl 8)
- Örme giyim eşyası ve aksesuarı (Fasıl 60)
- Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı (Fasıl 61)
- Motorlu kara taşıtları, traktör, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça ve aksesuarları (Fasıl 87)
- Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları (Fasıl 84)
- Elektrikli makine ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü- ses kaydetme-verme cihazları, aksam, parça ve aksesuarları (Fasıl 85)

Türkiye'nin AB'den ithal ettiği başlıca fasıllar;

- Plastik ve mamulleri (Fasıl 39)
- Demir ve çelik (Fasıl 72)
- Motorlu kara taşıtları, traktör, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça ve aksesuarları (Fasıl 87)
- Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları (Fasıl 84)
- Elektrikli makine ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü- ses kaydetme-verme cihazları, aksam, parça ve aksesuarları (Fasıl 85)

Türkiye'nin AB'ye ihraç ve ithal ettiği fasıllara baktığımızda 87, 84 ve 85 kodlu Fasılları hem ihraç hem de ithal etmektedir. Türkiye AB'den özellikle teknoloji olarak gelişmiş mallar almaktadır. Türkiye 2017 verilerine göre en çok ihracat yaptığı AB ülkeleri sırasıyla, Almanya (15.119 milyon ABD\$), İngiltere (9.603 milyon ABD\$), İtalya (8.473 milyon \$), Fransa (6 milyar \$), İspanya (4 milyon ABD\$). Türkiye'nin 2016 yılında ithalat yaptığı başlıca AB üyeleri sırasıyla, Almanya (21.301 milyon ABD\$), İtalya (11.307 milyon ABD\$), Fransa (8.070

milyon ABD\$), İspanya (6.373 milyon ABD\$), İngiltere (6.548 milyar \$). (TÜİK 2018)

TÜİK verilerine göre Türkiye ile AB üyeleri arasındaki dış ticaret incelendiğinde son 10 yıldır Almanya, İtalya, İngiltere, Fransa ve İspanya'nın en önemli ticaret ortağı olduğu görülmektedir. Türkiye, Almanya ile olan dış ticaretinde her yıl 1. olmuştur. Türkiye, AB ülkeleri ile dış ticaretinde dikkat çeken veriler, Hollanda ile dış ticaret dengesinin olması, Almanya ile dış ticaretinde yüksek oranda açık vermesi ve İngiltere ile dış ticaretinde yüksek oranda fazla vermesidir. (TÜİK 2018)

Tablo 35. Türkiye ile Kuzey Amerika Serbest Ticaret (NAFTA) Üyelerinin Dış Ticaret İlişkisi (1996-2017 Milyon \$)

Yıllar	İhracat	Türkiye'nin Toplam NAFTA'nın Payı(%)*	Yaptığı İhracatta İthalat	Türkiye'nin Toplam NAFTA'nın Payı(%)**	Yaptığı İthalatta Karşılama Oranı***	İthalatı
1996	1.758	7,6	3.990	9,1	44,1	
1997	2.171	8,3	4.689	9,7	46,3	
1998	2.424	9	4.292	9,3	56,5	
1999	2.627	9,9	3.304	8,1	79,5	
2000	3.350	12,1	4.219	7,7	79,4	
2001	3.349	10,7	3.421	8,3	97,9	
2002	3.672	10,2	3.472	6,7	105,8	
2003	4.013	8,5	3.840	5,5	104,5	
2004	5.357	8,5	5.234	5,4	102,4	
2005	5.439	7,4	6.019	5,2	90,4	
2006	5.580	6,5	7.197	5,2	77,5	
2007	4.737	4,4	9.385	5,5	50,5	
2008	4.953	3,8	13.786	6,8	35,9	
2009	3.672	3,6	9.848	7	37,3	
2010	4.388	3,9	13.728	7,4	32	
2011	5.604	4,2	18.048	7,5	31,1	
2012	6.868	4,5	15.951	6,7	43,1	
2013	6.818	4,5	14.953	5,9	45,6	
2014	7.604	4,8	14.779	6,1	51,5	
2015	7.410	5,2	12.931	6,2	57,3	
2016	7.769	5,5	12.751	6,4	60,9	
2017	10 142	6,5	14 886	6,4	68,1	

Kaynak: (TÜİK 2018), Notlar: * (Türkiye'nin NAFTA'ya ihracatı/Türkiye'nin toplam ihracatı)*100, ** (Türkiye'nin NAFTA'ya ithalatı/Türkiye'nin toplam ithalatı)*100, *** (ihracat/ithalat)*100

Tablo 35'e baktığımızda Türkiye'nin 2002 yılından 2005 yılına kadar NAFTA ile yaptığı dış ticarete ticaret fazlası verdiği görülmektedir. 2005 yılından sonra 2013 yılına kadar fazlasıyla dış ticaret açığı verdiği görülmektedir. Türkiye 2013 yılından sonra Çin ve Hindistan gibi pazarlarını genişleten ülkelerden daha fazla ithalat yapması sonucu NAFTA ülkelerinden ithalatı azaltmıştır. NAFTA üyesi olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Türkiye'nin önemli bir ticari ortağıdır. Tablo 42'de görüldüğü üzere 2009 yılında ihracatta ve ithalatta sert bir düşüş yaşanmıştır. Bunun sebebi NAFTA üyelerinden en önemli ticaret ortağımız olan ABD'nin ekonomik krize girmesidir. Türkiye'nin 2017 yılında NAFTA ülkelerinden yaptığı ihracat sırasıyla ABD (8.654 milyon \$), Kanada (1.045 milyon \$), Meksika (441 milyon \$). Türkiye'nin NAFTA ülkelerinden yaptığı ithalat sırasıyla, ABD (11.951 milyon \$), Kanada (2.167 milyon \$), Meksika (772 milyon \$).

Türkiye'nin NAFTA ülkelerine ihraç ettiği başlıca fasıllar;

- Taş, alçı, çimento, amyant, mika ve benzeri maddelerden eşya (Fasıl 69)
- Demir ve çelik (Fasıl 72)
- Demir ve çelikten eşya (Fasıl 73)
- Motorlu kara taşıtları, traktör, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça ve aksesuarları (Fasıl 87)
- Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları (Fasıl 84)

Tablo 35'e baktığımızda 2009 yılından sonra Türkiye'nin NAFTA ülkelerine ihracatında yüksek oranda artış görmekteyiz. Bu artış en çok, demir ve çelikte görülmektedir. Türkiye'nin 2011 yılında NAFTA'ya ihraç ettiği demir ve çelik 603 Milyon \$ iken 2016 yılında 984 Milyon \$ olmuştur.

Türkiye'nin NAFTA ülkelerinden ithal ettiği başlıca fasıllar;

- Demir ve çelik (Fasıl 72)
- Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları (Fasıl 84)

- Hava taşıtlar, uzay araçları ve bunların aksam ve parçaları (Fasıl 88)
- Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar, bunların aksam, parça ve aksesuarları.

Tablo 42'yi incelediğimizde Türkiye'nin NAFTA ülkelerinden yaptığı ithalatın 2011 yılından sonra hızla düştüğünü görmekteyiz. Türkiye, NAFTA'dan 2011 yılında mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mamullerden (Fasıl 27) 1.700 milyon dolar ithal ederken, 2016 yılında 677 milyon dolar ithal etmiştir. Eczacılık (Fasıl 30) ürünlerinden 2011 yılında 860 milyon dolar ithal ederken, 2016 yılında 615 milyon dolar ithal etmiştir. Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucatı (Fasıl 52) 2011 yılında 1.305 milyon dolar ithal ederken 2016 yılında, 525 milyon dolar ithal etmiştir. 2011 yılında demir ve çelikten 3.097 milyon dolar ithal ediyor iken 2016 yılında 845 milyon dolar ithal etmiştir. Türkiye'nin NAFTA'dan ithalatının azaldığı ürünlerin başında Fasıl 27, 30, 52, 72 gelmektedir.

Tablo 36'da görüldüğü üzere 1999 yılından 2009 yılına kadar Türkiye'nin BDT ülkelerine ihracat ve ithalatında artış söz konusudur. 2008 Dünya Krizi sonrasında ithalat ve ihracatta azalma olsa da 2009 yılından 2014 yılına kadar artışlar yaşanmıştır. 2014 yılında Orta Asya Devletlerinin ve Rusya'nın ekonomik krize girmesi ile ihracat ve ithalatlarda tekrardan azalma meydana gelmiştir. Tablo 36'ya baktığımızda Türkiye BDT ile yaptığı dış ticarete yüksek oranda açık vermektedir.

Türkiye'nin BDT ülkelerine ihraç ettiği başlıca fasıllar;

- Yenilen meyveler ve yenilen sert kabuklu meyveler (Fasıl 8)
- Plastik ve mamulleri (Fasıl 39)
- Demir ve çelikten eşya (Fasıl 73)
- Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörleri bunların aksam ve parçaları (Fasıl 84)
- Elektrikli makine ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü- ses kaydetme-verme cihazları, aksam, parça ve aksesuarları (Fasıl 85)

Tablo 36. Türkiye ile Bağımsız Devletler Topluluğu Dış Ticaret İlişkisi (1996-2017 Milyon \$)

Yıllar	İhracat	Türkiye'nin Toplam BDT'nin Payı(%)*	Yaptığı İhracatta İthalat	Türkiye'nin Toplam BDT'nin Payı(%)**	Yaptığı İthalatta İthalat	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı***
1996	2.553	11	3.041	7		84
1997	3.338	12,7	3.549	7,3		94,1
1998	2.502	9,3	3.633	7,9		68,9
1999	1.418	5,3	3.640	8,9		39
2000	1.517	5,5	5.537	10,2		27,4
2001	1.834	5,9	4.503	10,9		40,7
2002	2.175	6	5.416	10,5		40,2
2003	2.807	5,9	7.503	10,8		37,4
2004	3.762	6	12.620	12,9		29,8
2005	4.785	6,5	16.886	14,5		28,3
2006	6.584	7,7	22.984	16,5		28,6
2007	9.442	8,8	30.829	18,1		30,6
2008	12.940	9,8	41.052	20,3		31,5
2009	7.957	7,8	24.757	17,6		32,1
2010	10.228	9	28.908	15,6		35,4
2011	13.376	9,9	33.159	13,8		40,3
2012	15.074	9,9	35.248	14,9		42,8
2013	16.924	11,1	34.000	13,5		49,8
2014	15.616	9,9	33.085	13,7		47,2
2015	10.568	7,3	27.152	13,1		38,9
2016	7.249	5,1	20.729	10,4		35
2017	91 077	5,8	26 079	11,1		34,9

Kaynak: (TÜİK 2018), Notlar: *(Türkiye'nin BDT'ye ihracatı/Türkiye'nin toplam ihracatı)*100,**(Türkiye'nin BDT'ye ithalatı/Türkiye'nin toplam ithalatı)*100,***(İhracat/ithalat)*100

Tablo 36'da görüldüğü üzere Türkiye'nin BDT'ye ihracatı 2014 yılından sonra düşmeye başlamıştır. Bunun başlıca sebebi BDT'de en büyük ticaret ortağımız olan Rusya'nın ekonomik gerileme yaşamasıdır. Ekonomik gerileme sonucunda ihraç edilen tüm ürünlerde neredeyse 2 katı kadar düşme yaşanmıştır. Türkiye'nin yaptığı ihracatta en az etkilenen örme, giyim eşyası ve aksesuarıdır (Fasıl 61). 2014 yılında 493 milyon dolar ihraç eden Türkiye, 2016 yılında 447 milyon dolar ihraç etmiştir.

Türkiye'nin BDT ülkelerinden ithal ettiği başlıca fasıllar;

- Hububat (Fasıl 10)
- Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar (Fasıl 15)
- Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar (Fasıl 27)
- Demir ve çelik (Fasıl 72)
- Demir veya çelikten eşya (Fasıl 74)
- Alüminyum ve alüminyumdan eşya (Fasıl 76)

Tablo 36'da görüldüğü üzere 2014 yılından sonra ithalatta düşüş yaşanmıştır. Türkiye'nin BDT ülkelerine ithalatı düşüş yaşanmasına rağmen, hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlarda (Fasıl 15) artış yaşanmıştır. Türkiye 2011 yılında 570 Milyon \$ ithal etmişken 2016 yılında 931 Milyon \$ ithal etmiştir. Türkiye'nin ŞİÖ ile olan dış ticaretini daha ayrıntılı bir şekilde ayrı başlık altında aşağıda incelenmiştir.

3.3. TÜRKİYE İLE ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ ÜYELERİ ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİ

Türkiye Sovyetler Birliğinin dağılması sonucunda bağımsızlığını kazanan devletler ile ekonomik iş birliğine başlamıştır. Türkiye'nin Çin ve Hindistan gibi büyüyen ekonomi pazarlarından faydalanmak istemesi ve Rusya'nın sahip olduğu yer altı kaynaklarına olan ihtiyacı ŞİÖ üyelerine bağımlılığı arttırmaktadır (Akal, Doğruyol ve Bilişi 2011, 4). Aşağıda, Türkiye ile ŞİÖ üyelerinin dış ticaretinin gelişimine ilişkin istatistikler TÜİK ve T.C. Dışişleri Bakanlığı veritabanlarından hareketle incelenecektir (TÜİK 2018 ve T.C. Dışişleri Bakanlığı 2018).

Tablo 37'de görüldüğü üzere Türkiye ile ŞİÖ'ye üye devletleri arasındaki ticarete dengesizlik söz konusudur. Türkiye'nin dış ticaret hacmine baktığımızda son 10 yılda ŞİÖ'ye üye devletler dış ticaret payının yaklaşık %15'ni oluşturmaktadır. Bu ticaretin yüksek miktarda Türkiye'nin ithalatından kaynaklandığını görmekteyiz. Son 10 yıla dikkat ettiğimizde Türkiye ithalatının yaklaşık %25'lik ve ihracatının ise

yaklaşık %10'uk bir kısmını ŞİÖ üye devletlerinden karşılamaktadır. Türkiye, ŞİÖ üyelerine yaptığı ihracatta 1993 yılında %11,3 lük bir paya sahip iken bir daha o oranda bir pay yakalayamamıştır. (TÜİK 2018)

Tablo 37. Türkiye(TR) – ŞİÖ Dış Ticareti (Milyon \$) ve ŞİÖ' nün Türkiye Dış Ticaretindeki Payı (%) (1992-2017)

Yıllar	TR'nin ŞİÖ Üyelerine Toplam İhracatı	TR'nin Yaptığı Toplam İhracatta ŞİÖ Üyelerinin Payı*	TR'nin ŞİÖ Üyelerinden Toplam İthalatı	TR'nin Yaptığı Toplam İthalatta ŞİÖ Üyelerinin Payı**	TR ve ŞİÖ Üyelerinin Toplam Dış Ticaret Hacmi	TR'nin Yaptığı Toplam Dış Ticarette ŞİÖ Üyelerinin Payı***
1992	751	5,1	1.400	6,1	2.121	5,6
1993	1.736	11,3	2.124	10,9	3.860	11,1
1994	1.540	8,5	1.573	6,8	3.113	7,5
1995	1.771	8,2	3.201	9	4.972	8,7
1996	2.157	9,3	2.985	6,8	4.664	6,8
1997	2.195	8,4	3.587	7,4	5.306	7,1
1998	1.945	7,2	3.697	8,1	5.171	7,1
1999	1.095	4,1	3.862	9,5	4.441	6,6
2000	1.073	3,9	2.729	5	3.162	3,8
2001	1.542	4,9	4.961	12	5.942	8,2
2002	1.857	5,1	6.276	12,2	7.323	8,4
2003	2.454	5,2	9.412	13,6	10.810	9,3
2004	3.087	4,9	15.491	15,9	17.070	10,6
2005	4.080	5,6	22.266	19,1	24.344	12,8
2006	5.357	6,3	30.986	22,2	34.034	15,1
2007	7.874	7,3	41.657	24,5	46.196	16,7
2008	10.209	7,7	53.101	26,3	59.172	17,7
2009	6.539	6,4	35.977	25,5	39.604	16,3
2010	9.125	8	45.507	24,5	49.618	16,6
2011	11.081	8,2	53.327	22,1	59.068	15,7
2012	12.590	8,3	57.577	24,3	62.702	16,1
2013	13.709	9	59.535	23,7	65.568	16,3
2014	11.928	7,6	59.781	24,7	63.530	15,9
2015	8.635	6	53.298	25,7	55.071	15,7
2016	6.674	4,7	48.689	24,5	48.345	14,2
2017	8.710	5,5	52.051	22,3	60.761	15,5

Kaynak:(TÜİK 2018), Notlar: *(Türkiye'nin ŞİÖ'ye ihracatı/Türkiye'nin toplam ihracatı)*100, **(Türkiye'nin ŞİÖ'ye ithalatı/Türkiye'nin Toplam ithalatı)*100, ***((İhracat/ithalat)*100

Tablo 37 değerlendirildiğinde en dikkat çekici özellik 2015 yılında gerçekleşmiştir. Türkiye ile Rusya arasında 2015 yılında yaşanan uçak krizi iki ülke arasında siyasi gerilim yaşanmasına sebep olmuş ve bu da ekonomik ilişkilere yansımıştır. 2014 yılından sonra ithalat ve ihracat oranında gerçekleşen düşüş Rusya uçak krizi sebebi, Kırım olayından dolayı Rusya'ya ekonomik yaptırım uygulanması sonucunda, Rus ekonomisinin küçülmesi ve Türkiye'nin büyüme oranındaki düşüşünden dolayı gerçekleşmiştir. Türkiye'nin dış ticareti de ŞİÖ üyelerine yaptığı ihracat ve ithalat oranları incelendiğinde görüyoruz ki Türkiye ithalat pazarı olarak ŞİÖ üye devletlere bağımlı durumdadır.

Aşağıda Türkiye Cumhuriyeti ile Şanghay İşbirliği Örgütü üyeleri arasında gerçekleşen ticarete yatırım malı, ara mal ve tüketim mallarının miktarı, yüzdesi ve değişim oranı incelenmiştir. Tablo 38'de görüldüğü üzere verilerin incelemesine geçmeden önce kısaca yatırım malı, ara mal ve tüketim malı nelerdir incelenmiştir.

Tablo 38. Yatırım, Ara, ve Tüketim Malları

Yatırım Malı	Gıda sanayi, içki sanayi, tütün ve tütün mamulleri sanayi, dokuma ve giyim sanayi ile dayanıklı tüketim malları üreten sanayileri
Ara Mal	Kağıt, basım, deri ve deri mamulleri, lastik, plastik, kimya, petrokimya, petrol, gübre, çimento, pişmiş kil ve çimentodan gereçler, cam,, seramik, demir ve çelik ile demir dışı metaller sanayileri
Tüketim Malı	Madeni eşya, elektriksiz marinalar imalat, tarım alet ve marinaları imalat, optik donatımı imalat, elektrikli makineler imalat, kara ve demiryolu taşıtları imalat, elektronik, gemi ve uçak sanayi dalları

Kaynak: (Gümrük, 2018)

Türkiye'nin dış ticaretindeki en önemli payı ihracat ve ithalatta ara mallar grubu yer almaktadır. Dış ticaretin açık vermesindeki sebeplerin başında ara mallar gelmektedir. Türkiye'nin enerji, petrol ve doğalgaz gibi yer altı kaynaklarının bulunmaması en önemli etkenlerindendir.

**Tablo 39. Geniş Ekonomik Kategorileri (BEC) Sistemine Göre Yatırım Malı
1992-2016 Türkiye –ŞİÖ Üyeleri Dış Ticareti (1992-2018)**

Yıllar	Yatırım Malı İhracat	Yatırım Malı İhracat Değişim(%)	Pay(%)*	Yatırım Malı İthalat	Yatırım Malı İthalat Değişim(%)	Pay(%)**	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı***
1992	94,6		19,2	41		0,86	228,5
1993	105,8	11,8	19,2	41	-1,9	0,55	260,59
1994	148,5	40,4	20,2	29	-27,6	0,57	505,1
1995	135,4	-8,8	16	142	382	1,75	95,55
1996	247	82,4	22,1	130	-8,3	1,3	190
1997	245	-0,8	19,2	195	50	1,8	125,64
1998	121	-50,6	9	183	-6,2	1,7	66,12
1999	73	-39,7	4	184	0,5	2,1	39,67
2000	88	20,5	4	382	107,6	3,4	23,04
2001	127	44,3	4,8	218	-42,9	3,1	58,26
2002	110	-13,4	3,9	324	48,6	3,9	33,95
2003	161	46,4	3,7	809	149,7	7,1	19,9
2004	256	59	3,9	1.383	71	9	18,51
2005	370	44,5	4,6	2.175	57,3	10,7	17,01
2006	589	59,2	6,3	3.134	44,1	13,4	18,79
2007	999	69,6	7,3	4.610	47,1	17	21,67
2008	1.243	24,4	7,5	5.291	14,8	18,9	23,49
2009	519	-58,2	4,7	4.711	-11	22	11,02
2010	694	33,7	5,9	6.143	30,4	21,3	11,3
2011	1.112	60,2	7,8	7.540	22,7	20,2	14,75
2012	1.184	6,5	8,6	8.036	6,6	23,7	14,73
2013	1.252	5,7	8	9.632	19,9	26,2	13
2014	1.305	4,2	8,1	9.075	-5,8	25,2	14,38
2015	898	-31,2	5,8	9.088	0,1	26	9,88
2016	813	-9,5	5,1	10.358	14	28,8	7,85
2017	1.083	33,2	5,9	8826	-14,8	26,7	12,27

Kaynak: (TÜİK 2018), Notlar: *TR'nin toplam yatırım malı ihracatında ŞİÖ üye ülkelerin payı(%). **TR'nin toplam yatırım malı ithalatında ŞİÖ üye ülkelerin payı(%). ***ihracatın ithalatı karşılama oranı=(ihracat/ithalat)*100 100 den büyük ise dış ticaret fazlası, 100 den küçük ise dış ticaret açığı vermektedir.

Tablo 39'u incelediğimizde Türkiye'nin ŞİÖ üye ülkeler ile arasında gerçekleştirdiği dış ticarete yatırım malı ihracatı oranında düşük bir paya sahip iken ithalat oranında büyük bir paya sahiptir. Türkiye'nin yatırım malı ihracat pazarı Avrupa ülkelerine daha yatkın olduğundan dolayı Türkiye yatırım malı ihracatının çoğunu Avrupa'ya yapmaktadır. Tablo 39'da görüldüğü gibi Türkiye'nin yatırım malı ithalatının 1996'dan 2016 yılına düzenli olarak arttığı görülmektedir.

Tablo 40. BEC Sistemine Göre Ara Malı Türkiye –ŞİÖ Üyeleri Dış Ticareti(1992-2018)

Yıllar	Ara Malı İhracat	Ara Malı İhracat Değişim(%)	Ara Malı İhracat Pay(%)*	Ara Malı İthalat	Ara Malı İthalat Değişim(%)	Ara Malı İthalat Pay(%)**	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı***
1992	397		6,34	33,7		0,21	1178,04
1993	792	99,5	12,14	40,6	20,5	0,21	1950,74
1994	703	-11,2	8,59	29,4	-27,6	0,18	2391,16
1995	537	-23,6	6,01	141,7	382	0,56	378,97
1996	669	24,6	6,8	2.704	1808,3	9,3	24,74
1997	744	11,2	6,7	3.161	16,9	9,8	23,54
1998	711	-4,4	6,3	3.244	2,6	10,5	21,92
1999	558	-21,5	5,1	3.400	4,8	12,7	16,41
2000	523	-6,3	4,5	5.421	59,4	15,1	9,65
2001	820	56,8	6,1	4.446	-18	14,7	18,44
2002	1.077	31,3	7,3	5.549	24,8	14,7	19,41
2003	1.321	22,7	7,1	7.812	40,8	15,7	16,91
2004	1.588	20,2	6,1	12.683	62,4	18,8	12,52
2005	2.129	34,1	7	17.790	40,3	21,7	11,97
2006	2.738	28,6	7,2	24.897	39,9	25	11
2007	4.344	58,7	8,8	33.592	34,9	27,2	12,93
2008	5.705	31,3	8,4	42.999	28	28,3	13,27
2009	3.941	-30,9	7,9	27.511	-36	27,6	14,33
2010	5.410	37,3	9,6	34.393	25	26,2	15,73
2011	6.386	18	9,4	42.580	23,8	2,5	15
2012	7.593	18,9	9,2	43.710	2,7	25	17,37
2013	8.283	9,1	11,1	43.579	-0,3	23,7	19,01
2014	6.898	-16,7	9,2	44.467	2	25,2	15,51
2015	5.060	-26,6	7,4	38.765	-12,8	27	13,05
2016	4.079	-19,4	6,1	34.625	-10,7	25,8	11,78
2017	5.197	27,4	7,1	38.709	11,8	22,6	13,43

Kaynak: (TÜİK 2018), Notlar: *TR'nin toplam ara malı ihracatında ŞİÖ üye ülkelerin payı(%). **TR'nin toplam ara malı ithalatında ŞİÖ üye ülkelerin payı(%). *** İhracatın ithalatı karşılama oranı=(ihracat/ithalat)*100 100 den büyük ise dış ticaret fazlası, 100 den küçük ise dış ticaret açığı vermektedir.

Tablo 40'ta görüldüğü üzere Türkiye'nin ŞİÖ üye devletlerden ara mal ithalat miktarı yüksektir. Ara mal ithalatının yüksek olmasının en başlıca sebebi Türkiye'nin yer altı kaynağı konusunda özellikle Rusya'ya bağlı kalmasıdır. Bir diğer sebep ise Çin Halk Cumhuriyetinden ithal edilen ara mallardır. Çin'in teknoloji alanındaki ilerlemeleri sonucunda, mal çeşitliliğine gitmesi, Türkiye için önemli bir ticaret ortağı durumuna gelmiştir.

Tablo 41. BEC Sistemine Göre Tüketim Malı Türkiye –ŞİÖ Üyeleri Dış Ticareti (1992-2017)

Yıllar	Tüketim Malı İhracat	Tüketim Malı İhracat Değişim(%)	Pay(%)*	Tüketim Malı İthalat	Tüketim Malı İthalat Değişim(%)	Pay(%)**	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı***
1992	258		3,24	94		5,3	274,47
1993	496	92,2	6	165,6	76,2	6,62	299,52
1994	685	38,1	7,46	71,4	-56,9	5,32	959,38
1995	1.095	59,9	9,24	109,4	53,2	4,7	1000,91
1996	1.237	13	10	147	34,4	3,7	841,5
1997	1.706	37,9	12,3	202	37,4	4	844,55
1998	1.111	-34,9	7,7	235	16,3	4,7	472,77
1999	546	-50,9	3,9	280	19,1	5,8	195
2000	463	-15,2	3,3	400	42,9	4,2	115,75
2001	521	12,5	3,4	280	-30	7,3	186,07
2002	669	28,4	3,6	404	44,3	8,2	165,59
2003	967	44,5	4	760	88,1	9,7	127,24
2004	1.233	27,5	4	1.408	85,3	11,6	87,57
2005	1.556	26,2	4,5	2.258	60,4	16,2	68,91
2006	2.008	29	5,3	2.949	30,6	18,3	68,09
2007	2.505	24,8	5,7	3.442	16,7	18,4	72,78
2008	3.225	28,7	6,9	4.410	28,1	20,5	73,13
2009	2.054	-36,3	5	3.885	-11,9	20,1	52,87
2010	2.957	44	6,8	4.948	27,4	20	59,76
2011	3.516	18,9	6,7	6.227	25,8	20,8	56,46
2012	3.789	7,8	6,8	5.798	-6,9	21,7	65,35
2013	4.154	9,6	6,8	6.303	8,7	20,7	65,91
2014	3.180	-23,4	4,9	6.205	-1,6	21,4	51,25
2015	2.624	-17,5	4,4	5.402	-12,9	18,9	48,57
2016	1.760	-32,9	3	4.683	-13,3	16,8	37,58
2017	2.425	37,8	3,7	4.490	-4,1	15,8	54,01

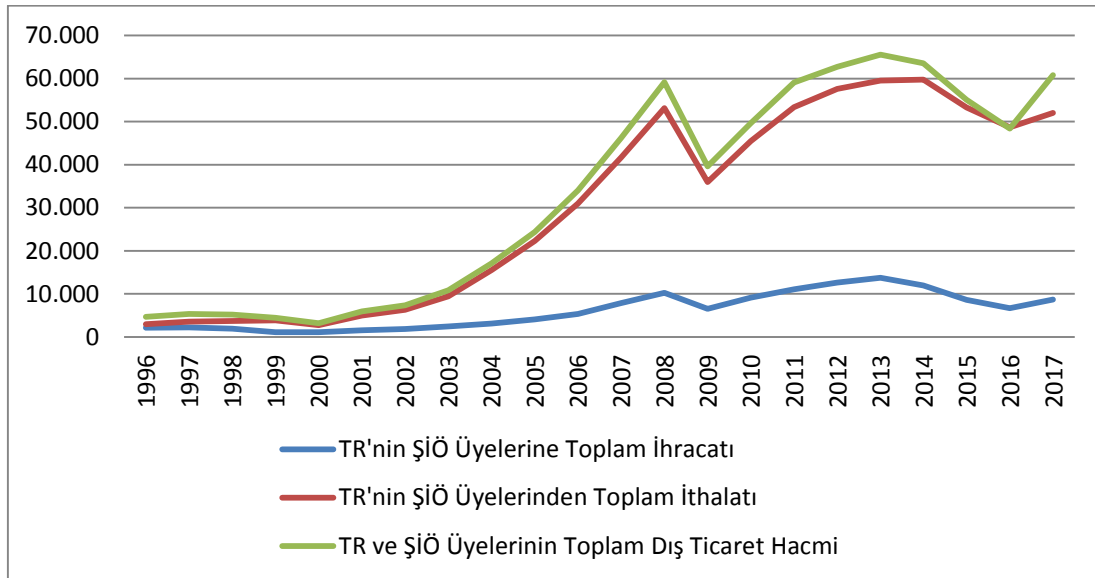
Kaynak: (TÜİK 2018), Notlar: *TR'nin toplam tüketim malı ihracatında ŞİÖ üye ülkelerin payı(%). **TR'nin toplam tüketim malı ithalatında ŞİÖ üye ülkelerin payı(%). *** İhracatın ithalatı karşılama oranı =(ihracat/ithalat)*100 100 den büyük ise dış ticaret fazlası, 100 den küçük ise dış ticaret açığı vermektedir.

Tablo 41'de görüldüğü üzere Türkiye ile ŞİÖ üye ülkeler arasında gerçekleşen dış ticarete tüketim malları ihracatı 2003 yılına kadar Türkiye'nin daha lehine gerçekleşmektedir. 2003 yılından sonra 2016 yılına kadar Türkiye'nin tüketim malları ithalatı, ihracatından her yıl fazla olmuştur. Tüketim mallarındaki değişimin

en önemli sebeplerinden biri Çin ile Türkiye pazarlarının birbirlerine benzerliği ve Çin pazarının her geçen gün giderek gelişmesidir.

Türkiye'nin 1999 yılında küçülmesi sonucu ŞİÖ üye ülkeler ile de dış ticaretinde azalma meydana gelmiştir. Aynı şekilde Türkiye 2009 yılında 4,3 oranında küçülmüş ve küçülme sonucunda ŞİÖ üye ülkeler ile de dış ticaretin küçüldüğü saptanmıştır. 2014, 2015, 2016 yıllarında Türkiye ile ŞİÖ üye ülkeler ile arasındaki ticaret hacminin küçüldüğü görülmektedir. Bunun başlıca sebeplerinden biri Türkiye ekonomisinin 2014, 2015 ve 2016 yılında öteki yıllara oranla daha az büyümesidir. Türkiye'nin dış ticaretteki gelişim oranının düşüşünün en temel özelliklerinden biri ŞİÖ üye ülkeler arasında ticaretinin en yüksek olduğu ülkelere biri olan Rusya'dır. Rusya petrol fiyatlarının düşmesi ve Rublenin değer kaybetmesi sonucunda ekonomik sıkıntılar yaşamıştır. Para biriminin değer kaybı ve petrol gelirlerinin düşmesi ile Rusya'nın ihracat ve ithalat rakamlarında düşüşler yaşanmıştır.

Aşağıda Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütüne 1996 yılından 2017 yılına yıllık olarak yaptığı dış ticaret grafik üzerinde incelenmektedir. Türkiye 2012 yılında diyalog ortaklığına kabul edilmiş, 2013 yılında da anlaşma imzalanmıştır. (T. C. Dışişleri Bakanlığı 2018)

Şekil 19. Türkiye'nin ŞİÖ üyelerine yaptığı Toplam Dış Ticaret(1996-2017)

Kaynak:(TÜİK 2018), Notlar: toplam dış ticaret artış-azalış oranı hesaplanmıştır.

Şekil 19'da Türkiye'nin ŞİÖ üyelerine yaptığı ihracatta çok yüksek artış yaşanmadığı, fakat ithalatın yüksek oranda arttığı görülmektedir. Aşağıda ŞİÖ üyeleri ile Türkiye arasındaki dış ticareti ülke bazında inceleyeceğiz.

Sovyetlerin dağılması sonucunda 1996 yılında kurulan ŞİÖ üyesi olan Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Hindistan ve Pakistan ile Türkiye arasındaki dış ticareti ayrıntılı bir şekilde inceleyeceğiz.

3.3.1. Türkiye ile Rusya Federasyonu Arasındaki Ekonomik İlişkiler

1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin dağılması ile Sovyetlerin mirasçısı sayılan Rusya Federasyonu ile ekonomik ilişkiler başlamıştır. Sovyetler daha çok dışa kapalı bir ekonomi politikası izlerken Rusya serbest piyasa ekonomisine geçmiştir. Rusya toprakların yatırıma açılması sonucunda birçok Türk şirketi Rus topraklarında yatırıma başlamıştır. Sovyetler zamanında imzalanan 1984 ve 1987'de doğalgaz anlaşması ile Türkiye ve Rusya arasındaki ticaret daha da şekillenmiştir. Yapılan anlaşma gereği Rusya'dan alınan doğalgazı %70'nin Türk malları ile ödenmesine karar verilmiş ve böylelikle Türk malları Rus pazarına girmiştir (Egeli 2008, 6).

Tablo 42. BEC Sistemine Göre Türkiye-Rusya Dış Ticareti (1992-2017Milyon \$)

Yıllar	İhracat	Yatırım Malı*	Ara Mal*	Tüketim Malı*	İthalat	Yatırım Malı**	Ara Mal**	Tüketim Malı**
1992	442	81,6	158,2	202	1.041	18,6	963	58,8
1993	505	38	157	310	1.542	21,3	1.406	93,6
1994	620	83	203	533,5	1.045	10,2	1.015	16
1995	1238	83	325,6	829	2.082	100	1.961	9
1996	1.510	148,5	400	961	1.921	21	1.892	8
1997	2.056	123,5	449,5	1.483	2.174	25	2.122	3,3
1998	1.348	31,5	381,5	935	2.155	26,6	2.112	8,5
1999	588	21	208,5	358,7	2.374	11,7	2.328	27,6
2000	644	32	253,6	358	3.886	17,4	3.818	47,7
2001	924	67,2	453	402,6	3.435	20,8	3.403	11,2
2002	1.172	47	608	517	3.891	4,3	3.861	25
2003	1.367	67,3	551,6	743,3	5.451	6,5	5.358	68
2004	1.859	99,8	784	968	9.033	16,9	8.879	137,2
2005	2.377	175	1.017	1.175	12.905	40	12.630	235
2006	3.237	307	1.382	1.536	17.806	18,5	17.583	199
2007	4.726	595,8	2.234	1.187	23.508	9	23.131	358
2008	6.483	851	3.012	2.601	31.364	7,5	30.792	563,8
2009	3.189	218	1.468	1.487	19.450	14	18.745	641
2010	4.628	347	2.080	2.190	21.600	47,2	21,1	376
2011	5.992	708	2.690	2.582	23.952	32	23.473	447
2012	6.680	627	3.416	2.627	26.625	29	25.846	748,5
2013	6.964	660,5	3.429	2.863	25.064	15,3	24.256	692,8
2014	5.943	583,6	2.792	2.550	25.288	22,4	24,6	590,8
2015	3.588	329	1.583	1.666	20.401	26,5	20.074	300,3
2016	1.732	204,5	734	791,5	15.162	33,8	14.808	320
2017	2.735	350,4	1.074	1.304	19.513	18,7	19.023	471,4

Kaynak: (TÜİK 2018), Notlar: *Türkiye'nin Rusya'ya ihracatı, **Türkiye'nin Rusya'dan ithalatı

Tablo 42'de görüldüğü üzere Türkiye ile Rusya arasında gerçekleştirilen dış ticarete Türkiye aleyhine Rusya lehine bir ticaret oluşmaktadır. 2008'de dünyada yaşanan krizden ABD, Almanya, Fransa, İtalya gibi birçok ülke etkilenmiştir fakat Türkiye bu krizi 2008 yılından sonra hissetmeye başlamış olduğundan 2008 yılından sonra ithalat ve ihracat oranında düşüşler yaşanmıştır. Türkiye önemli pazar konumunda olan Avrupa ülkeleri ve ABD gibi ülkelerin pazar küçültmesinden dolayı yeterli oranda ihracat yapamamış ve bu da Rusya'dan ithal edilen ürünlerin

kısılmasına neden olmuştur. Krizin Rusya'yı da etkilemesi sonucu tüm dünyada olduğu gibi 2009, 2010 yıllarında ihracatta düşüşler yaşanmıştır (Yıldırım, 2010, 47).

Tablo 42'de görüldüğü üzere 2004 yılından 2011 yılları arasında, Türkiye'nin Rusya'dan yaptığı ithalatın payı ortalama %13'tür. Türkiye Rusya'dan genel olarak mineral yakıtlar ve mineral yağlar olan doğalgaz ve petrol gibi ürünlerden alım yapmaktadır. 2006 yılından 2015 yılına kadar Türkiye'nin Rusya'dan yaptığı ithalatın yarısından fazlası enerji alanındadır daha sonra ise demir çelik ve hububat gelmektedir. Türkiye'nin Rusya'ya yaptığı ihracatın başında ise otomobil, traktör, motosiklet gibi ürünler gelmektedir. Bunları meyve, sebze ve kazanlar, mekanik cihazlar gibi ürünlerin aksam ve parçaları izlemektedir (TÜİK 2018).

Türkiye ile Rusya enerji alanında sıkı bir işbirliği içerisindeydir. Türkiye ilk nükleer santral ihalesi bir Rus şirkete vermiştir. Genel olarak enerji alanında Türkiye'nin jeopolitik konumu bakımından Rusya ile Türkiye arasında taşıma için anlaşmalar imzalanmıştır. Bunlardan ilki 1997 yılında iki ülke arasında imzalanan Karadeniz Doğalgaz Boru Hattı Mavi Akım projesidir. 2001 yılında Rusya-Türkiye-Orta Asya arasında siyasi ve ekonomik gelişim için bir grubun oluşturulmasına bu grubun ilişkileri geliştirmek için çalışmasına karar verildi (Çulha 2017, 288).

İki ülke arasında Mavi akımdan sonra imzalanan en büyük anlaşma Türk akımı projesidir. Bu proje ile Türkiye, Rusya ile Batı arasındaki doğalgaz sevkiyatında transit ülke konumuna gelmektedir. Türk akımı projesinin ortaya çıkmasının sebebi Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan Kırım sorunudur. Rusya, Kırım'ı işgal etmesi ve Ukrayna ile arasının bozulması sonucunda ülkesindeki doğalgazı taşımak için başka alternatif yollar arayışına girmiştir ve yaşadığı bu sorunun benzerini ileride Romanya ve Bulgaristan ile yaşaması durumunda başka bir alternatif yol güzergâhı gerçekleştirerek bu sorunları Türk Akımı projesi ile azaltmak istemiştir (Bilen 2016).

3.3.2. Türkiye ile Çin Arasındaki Ekonomik İlişkiler

Türkiye ile Çin arasında 1974 yılında Ticaret antlaşması, 1981 yılında Çin ile Ticaret Protokolü ve 1982 yılında “1983-1984 Türkiye-Çin Ekonomi, Sınai ve Teknolojik İşbirliği Karma Komitesi Tutanağı” imzalanmıştır. 1995 yılında Türkiye ve Çin arasında gerçekleşen ziyaretler sonrası İpek Yolu ticaretinin tekrar canlandırılması konusu gündeme gelmiştir. 2001 yılında hazırlanan "Harekat Planı", iki ülke arasında kültürel ve ekonomik ilişki arttırılmak istenmiştir (Karacadağ 2016, 34).

İki ülke arasında çeşitli anlaşmalar imzalanmış ve en son imzalanan anlaşma olan Uluslararası Karayolları Taşımacılık Anlaşması bu anlaşmaların en önemlilerindendir. Çin lojistik projeleri için 2 trilyon dolarlık bir bütçe ayırmıştır, ayrılan bu bütçenin ilk kullanım yeri olarak Türkiye seçilmiştir. Yapılan bu anlaşma neticesinde Türkiye, Çin'in ihraç ettiği malları üçüncü bir ülke olan Rusya, AB ülkeleri Türk Cumhuriyetler gibi ülkelere taşıyabilecektir. Çin'in bu anlaşmayı ilk olarak Türkiye ile gerçekleştirmesi ve Türkiye'nin iyi bir ortak olabileceğini düşünmesinin temel sebebi İpek Yolunu tekrardan canlandırma düşüncesidir. Yapılan bu anlaşmalar, yollar ve lojistik operasyonlar sayesinde, Türkiye için lojistik ve ihracat alanında kazanım sahibi olacağı düşüncesi vardır (Yücel 2015, 42).

Tablo 43. BEC Sistemine Göre Türkiye-Çin Dış Ticareti (1992-2017 Milyon \$)

Yıllar	İhracat	Yatırım Malı*	Ara Mal*	Tüketim Malı*	İthalat	Yatırım Malı**	Ara Mal**	Tüketim Malı**
1992	146,7	0,1	146,3	0,2	172	13,6	132,6	26
1993	512	1,4	510	0,4	255	16,5	187	51
1994	355	2	351	2	258	16	196	45,5
1995	67	1,4	57,8	76,6	539	38	424	76,6
1996	65	4,8	55,3	4,8	556	98	341	117
1997	44	7,5	32	4,8	787	155	448,7	177,6
1998	38	4	29	5	846	142,8	482,2	193
1999	36	1,1	29,5	6	871	157	490,5	232,8
2000	96	3	84,6	8,3	1.344	335	688,5	318,3
2001	199	3	182,8	13,5	925	186	488,7	232,4
2002	268	16,7	229,5	22	1.368	302,2	735,9	329,4
2003	504	11	493	30	2.610	763,3	1.213	607,7
2004	391	12,9	353,7	25	4.476	1.300	2.012	1.146
2005	550	14,8	467	47,8	6.885	2.079	2.978	1.189
2006	693	27,3	603	62,3	9.669	2.998	4.209	2.456
2007	1.039	27,7	952	55	13.234	4.434	6.113	2.682
2008	1.437	52	1.337	47	15.658	5.107	7.279	3.270
2009	1.600	42,7	1.490	67	12.676	4.579	5.400	2.697
2010	2.269	54	2.129	86	17.180	5.900	7.273	4.005
2011	2.466	96	2.231	138	21.693	7.125	9.423	5.135
2012	2.833	108	2.262	162	21.295	7.689	9.064	4.510
2013	3.600	99,6	3.301	190	24.685	9.268	10.373	5.057
2014	2.861	120,5	2.533	206	24.918	8.768	11.207	5.005
2015	2.414	107	2.090	216,7	24.873	8.669	11.611	4.453
2016	2.328	132	1.976	219,7	25.441	8.924	12.665	3.387
2017	2.936	190,7	2.484	260	23.370	8.459	11.406	3.487

Kaynak: (TÜİK 2018), Notlar: *Türkiye'nin Çin'e ihracatı, **Türkiye'nin Çin'den ithalatı

Tablo 43 incelendiğinde Türkiye'nin Çin ile arasında gerçekleşen ticarete yüksek miktarda dış ticaret açığı verdiği görülmektedir. Türkiye'nin Çin'den ithalatı 2010-2017 yılları arasında yaklaşık %10'luk bir paya sahiptir. Türkiye'nin Çin'e yaptığı ihracat 1996'dan 2013 yılına kadar Türkiye'de kriz gerçekleştiği 1999 yılı hariç her yıl arttığı gözlenmektedir. Türkiye'nin büyüme oranındaki düşüşü sonucunda Çin pazarına ihraç ettiği ürünlerde de azalma meydana gelmiştir. Tablo 42'de görüldüğü üzere 1996'dan 2016 yılına kadar Türkiye'nin ithal ettiği ürünler artmaktadır. Dünyada büyüyen Çin pazarının Türkiye pazarında da rağbet gördüğü görülmektedir.

Türkiye'nin Çin'e ihraç ettiği ürünlerin başında; mermer ve traverten, kurşun, çinko, krom, demir, bakır, bor oksitleri ve bor asitler gelmektedir. Türkiye'nin Çin'den ithal ettiği ürünlerin başında; otomatik bilgi işlem makineleri ve üniteleri, oyuncaklar, ses, görüntü ve çevirmeye yarayan araçlar, hücresel/diğer kablosuz ağlar için telefonlar ve yük/insan taşıma amaçlı gemiler gelmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı 2018).

3.3.3. Türkiye ile Kazakistan Arasındaki Ekonomik İlişkileri

Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi sonucunda Türkiye ve Kazakistan arasında dış ticaret başlamıştır. İki ülke arasında tarih, kültür ve köken olarak bağı olması bu ticaretin başlamasında önemli rol oynamaktadır. Tablo 2.18'deki bulgular incelendiğinde Türkiye ile Kazakistan arasında gerçekleşen ticarete Kazakistan lehine Türkiye aleyhine bir durum söz konusudur. Şanghay İşbirliği Örgütü üyelerinden Kazakistan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında, Türkiye ile en fazla ticaret hacmi gerçekleştiren ülkedir.

Tablo 44'e baktığımızda Türkiye ile Kazakistan arasındaki ithalat ve ihracat rakamları inişli çıkışlı gözükmemektedir. 2009 yılına kadar artan bir ticaret söz konusudur. 2008 Küresel ekonomik krizinin çıkması sonucunda iki ülke de ticari pazarlarını küçültmek durumunda kalmıştır. Tabloda görüldüğü üzere ticaret rakamları azalsada ülkelerin dış ticaret hacmindeki pay fazla bir düşüş yaşamamıştır. 2009'dan 2012 yılına kadar gene artan bir ticaret hacmi ile iki ülkede ekonomik gelişime hız katmıştır. 2013 yılından sonra Kazakistan ekonomisinin küçülmesi ile dış ticaret hacmi düşmeye başlamıştır (Trademap 2018).

Tablo 44'te görüldüğü gibi Türkiye Kazakistan'a en fazla ara mal ve tüketim malı ihraç ederken, Kazakistan'dan ara mal ithal etmektedir. Türkiye'nin Kazakistan'dan ithal ettiği ara mallar Türkiye'nin ihraç ettiği yatırım ve tüketim mallarının toplamından fazladır. Türkiye'nin Kazakistan'a ihraç ettiği ürünlerin başında; inşaat malzemeleri, mücevherci eşyası ve aksamı, halı ve yer kaplamaları ve plastik ürünleri gelmektedir. En çok ithal ettiğimiz ürünler; ham petrol, rafine edilmiş bakır ve bakır alaşımları (ham), işlenmemiş kurşun, doğalgaz, işlenmemiş çinko ve alüminyum ve buğdaydır. Türkiye'nin ithal ettiği ürünlerin başında bakır ve bakırdan

eşya ve mineral maddeler gelmektedir. Türkiye Kazakistan'dan teknoloji değil, daha çok yer altı kaynakları ithal etmektedir. İthal edilen yer altı kaynakları ile Türkiye Kazakistan arasındaki dış ticarete açık olmaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı 2018).

Tablo 44. BEC Sistemine Göre Türkiye-Kazakistan Dış Ticareti (1992-2017 Milyon \$)

Yıllar	İhracat	Yatırım Malı *	Ara Mal*	Tüketim Malı*	İthalat	Yatırım Malı**	Ara Mal**	Tüketim Malı**
1992	19,3	4,6	5,3	9,4	10,5	0,01	10,4	0,06
1993	67,8	18	17,5	324	43,7	0,02	43,6	0,1
1994	131,8	38	24,9	68,9	32,3	0,01	32,2	0,1
1995	150,7	21	34,7	95	86,6	0,02	86,3	0,3
1996	164	41,5	53	69	100	0,5	99,5	0,5
1997	210	32	70	108	165	0,3	164,5	0,4
1998	214	29	96	89	253	1	252	0,2
1999	96	22	39,7	34,7	296	0,7	295	0,3
2000	118	23,7	58	36,7	346	2	343	1
2001	119	26,9	56	37	90	0,8	89	0,5
2002	160	27,6	82	50	204	0,8	202	0,6
2003	234	40	116	77	266	6,7	259	0,7
2004	355	73,5	185	94,8	442	2,1	440	1
2005	460	81	227	142	559	0,7	556	1,3
2006	697	130	356	200	993	1,9	989	2
2007	1.080	239	566	273	1.284	0,4	1.283	0,4
2008	890	144	517	228	1.861	0,2	1.860	0,5
2009	633	93	332	206	959	0,6	958	0,4
2010	819	111	364	343	1.392	0,4	1.391	0,6
2011	948	122	394	387	1.995	0,5	1.993	1
2012	1.068	168,5	407,5	487	2.056	1	2.052	3
2013	1.039	161	432	445	1.760	0,8	1.757	1,4
2014	977	175,6	433,8	366	1.236	0,3	1.234	2
2015	750	165,7	300,7	280	1.110	2,4	1.103	4,5
2016	623	109	258	248,5	1.094	0,2	1.087	6
2017	746,5	129	339	273,6	1.463	6,2	1.422	34,7

Kaynak: (TÜİK 2018), Notlar: *Türkiye'nin Kazakistan'a ihracatı, **Türkiye'nin Kazakistan'dan ithalatı

3.3.4. Türkiye ile Kırgızistan Arasındaki Ekonomik İlişkiler

Türkiye ile Kırgızistan arasındaki ilk ekonomik işbirliği adımı olarak 29 Mayıs 1991 tarihinde imzalanan Ekonomik ve Ticari İşbirliği Protokolü'dür. Türkiye'nin Kırgızistan'a ihraç ettiği başlıca ürünler; mücevherci eşyası ve aksamı, ütü, elektrom etik cihazlar, dokunmuş halılar, ütüler, tekstil ürünleri, kişisel temizlik ürünleri, kakao içermeyen şeker mamulleri ve elektrikli su ısıtıcılarıdır. Türkiye'nin Kırgızistan'dan ithal ettiği ürünler; kuru baklagiller, işlenmiş kurşun ve alüminyum, pamuk, taze kurutulmuş meyveler, bakır hurdaları, alüminyum hurdaları ve konserve sebzelerdir (T.C. Dışişleri Bakanlığı 2018).

Tablo 45'te Türkiye ile Kırgızistan arasındaki ticarete bakıldığında Türkiye lehine Kırgızistan aleyhine bir durum söz konusudur. Türkiye ile Kırgızistan arasındaki dış ticaret incelendiğinde, Türkiye'nin ihracatının başında tüketim malları gelmekte ithalatının ise ara mallardan yapmaktadır. İki ülkenin ticaretindeki pay analizi yapıldığında küçük pay olarak görülmektedir. 2006 yılından günümüze kadar iki ülkenin aralarındaki ticareti arttırmaya çalıştığı görülüyor. 2008 yılında yaşanan kriz sebebiyle 2009-2010 yılında ithalat ve ihracatta, iki ülke ticareti açısından bir küçülme olduğunu gözlemlemektediriz (Kaderli ve Küçükkaya 2012, 85).

Tablo 45 analiz edildiğinde Türkiye'nin 2013-2014 yıllarında Kırgızistan'a yaptığı ihracat oranında büyük artış olmuştur. Türkiye tarihinde ilk defa Kırgızistan'a bu kadar yüksek miktarda bir ihracat gerçekleştirilmiştir. Bunun başlıca sebeplerinden biri Kırgızistan ekonomisinin 2013 ve 2014 yıllarında büyük oranda gelişme göstermesidir. Ülke ekonomisinin gelişmesi sonucunda ticaret hacmi artmış ve ithalat ve ihracatlarında tarihindeki en yüksek seviyeyi görmüştür. Şanghay İşbirliği Örgütü üyeleri ile Türkiye arasında yapılan ticarete Türkiye'nin lehine olduğu tek ülke Kırgızistan'dır (Trademap 2018).

Tablo 45. BEC Sistemine Göre Türkiye-Kırgızistan Dış Ticareti (1992-2017 Milyon \$)

Yıllar	İhracat	Yatırım Malı*	Ara Mal*	Tüketim Malı*	İthalat	Yatırım Malı**	Ara Mal**	Tüketim Malı**
1992	1,8		1,3	0,5	1,4		1,4	0,09
1993	17	1,7	2,3	13	3,4	0,03	3	0,3
1994	17	6,5	2,3	8,1	4,3		4,3	0,02
1995	38	11,3	7,5	19,3	5,5	0,06	5,3	0,1
1996	47	13,6	10,5	22,8	5,8		5,7	0,1
1997	49,4	8,5	9,7	31	7,5	0,4	7	0,1
1998	41,5	4,6	12,6	24	6,7	0,08	6,6	0,04
1999	23	5	9	9	2,8	0,1	2,4	0,2
2000	20,5	4,8	7,5	8	2,3	0,2	2	0,1
2001	17,3	2,1	8	7	6	0,3	3,4	2,5
2002	24	3	11,3	9,6	17	0,6	6,4	8,5
2003	41	2,6	15,5	22,6	11	1,1	4,3	5,3
2004	74	5,4	24,8	42,7	13	0,4	3,5	9,4
2005	89	4,5	22	60,5	14	0,2	3	11
2006	132	6	31	92	27	0,1	5,2	22
2007	181	9,2	44	127	45	0,08	8	37
2008	191	11,2	51,3	129	48	0,01	10,1	37,7
2009	140	10	43	84,7	31	0,04	4,2	27
2010	129	5,7	51	71,8	31	0,07	12,7	18
2011	180	7,7	64,7	106	52	0,03	33	19
2012	257	16,5	87	153	45	0,006	24	21
2013	388	30	107	251	37	0,03	16,5	20,3
2014	421	27,4	120	273	65,5	0,1	32,5	33
2015	294	16,5	85,5	192	77	0,3	53	23,5
2016	309	20	96	192	101	0,6	86	14
2017	343,6	21,6	76,4	245,6	143,8	0,005	125,8	18

Kaynak: (TÜİK), Notlar: *Türkiye'nin Kırgızistan'a ihracatı, **Türkiye'nin Kırgızistan'dan

ithalatı

3.3.5. Türkiye ile Özbekistan Arasındaki Ekonomik İlişkiler

Özbekistan'ın bağımsızlığını kazanması ile diğer Türk devletleri gibi Türkiye ve Özbekistan arasında sıkı bir ekonomik iş birliği başlamıştır. 1992 yılında kurulan Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) aracılığı ile Özbekistan'a yatırımlar gerçekleştirilmiştir. Ülkedeki havaalanları, karayolu ve inşaat gibi sektörlerde Türk-Özbek ortaklığı kurulmuştur. Orta ölçekli şirketlerin Özbekistan üzerindeki yatırımlarını geliştirmek eğitim alanında, sağlık alanında ve teknoloji olarak

desteklemek açısından birçok yatırım ortaklığı yapılmıştır. Türkiye tarafından Özbekistan'a 2011 yılına kadar TİKA aracılığı ile 15 milyon dolar yardımda bulunulmuştur. Özbekistan'ın tarım ve sanayisini destekleyip ülkesini geliştirmesi için teknolojik destek sağlanmıştır (Ekenci 2016, 20).

Tablo 46. BEC Sistemine Göre Türkiye-Özbekistan Dış Ticareti (1992-2017)
Milyon \$)

Yıllar	İhracat	Yatırım Malı*	Ara Mal*	Tüketim Malı*	İthalat	Yatırım Malı**	Ara Mal**	Tüketim Malı**
1992	54,5	5	30	19,3	21		21	
1993	213,5	40,5	45,8	127	32		32	
1994	64,5	11	8	45	78,6	0,02	78,5	0,07
1995	138,5	6,6	21	110	61,5	0,3	60,7	0,4
1996	230	17	64	149	58	0,07	57,6	0,3
1997	210	65	86,8	58,8	94	0,2	94	0,3
1998	156	41	78	36	96	0,7	95	0,5
1999	99	10,6	48	40	47	0,7	46	0,5
2000	82	10	38,6	33,8	86	1,2	83,6	0,8
2001	89	19	38,3	32	36	0,5	34,4	1
2002	93	7,7	42,7	43	75	0,5	69,5	5,2
2003	138	30	60	48	99	1	94	4,1
2004	145	27,3	72	45	178	0,9	173	4,4
2005	151	25,5	84,2	41	261	2	251	8
2006	176	45	99	30	415	3,5	393	19
2007	225	40	147	38	613	3,2	580,8	29,7
2008	337	94	192	50,6	580	0,2	559,6	20,8
2009	280	78	150,6	51	413	0,15	396	16,7
2010	282	59,3	154	68,7	861	1,4	847	68,7
2011	354	71,4	197	85,6	940	0,09	928	11,6
2012	450	99,9	228	121,5	813	0,01	788	25
2013	562	121	309	131,4	815	0,2	797	18
2014	603	142	293,5	166	780	0,5	764	15,8
2015	488	135	244,6	107,7	711	1,1	680,6	29,7
2016	533	143,6	281	108	709	0,6	665	43,2
2017	680,8	204	377	99,7	823	1,9	766,5	54,8

Kaynak: (TÜİK 2018), **Notlar:** *Türkiye'nin Özbekistan'a ihracatı, **Türkiye'nin Özbekistan'dan İthalatı

Tablo 46'da Türkiye ile Özbekistan'ın son 10 yıl içerisindeki ticaretine baktığımızda Özbekistan lehine, Türkiye aleyhine bir ticaret söz konusudur. Özbekistan'ın Türkiye'ye ihraç ettiği ürünlerin başında; Bakır, bakır alaşımları ve

bakır ürünleri, levhalar, pamuk ipliği, işlenmemiş çinko, petrol yağları, azotlu mineral veya gübreler, konserve sebze, altın, işlenmemiş kurşun, ipek, gibi ürünler gelmektedir. Türkiye'nin ithal ettiği ürünlerin başında; petrol gazları, çinko, otomotiv, yaş meyve, pamuk, radyo aktif elementler ve bakır gelmektedir. Türkiye'nin Özbekistan'dan ithal ettiği malların yarısını bakır ve bakırdan eşya ürünüdür. Bu durum Özbekistan'ın yer altı kaynaklarının Türkiye açısından önemini göstermektedir. İki ülke arasında gerçekleşen ticarete genel olarak, Özbekistan yer altı kaynaklarını kullanmakta ve bir alanda ihracat yapmaktadır. Fakat Türkiye ihracatını çeşitli alanlara yayarak hammaddeyi işleyip Özbekistan pazarına sokmaktadır (TÜİK 2018).

Tablo 46'da görüldüğü üzere 2006 yılından günümüze dek artarak devam eden bir ticaret söz konusudur. 2008-2009 yıllarında özellikle Türkiye'nin Özbekistan'dan ithal ettiği ürünlerde azalma meydana gelmiştir. Bunun başlıca sebepleri arasında 2008 Küresel Ekonomik Krizi'dir. Kriz sonrasında dünya pazarında bir küçülme meydana gelmiştir. Böylelikle Türkiye'nin küçülen pazar sonucunda ihracatı azalmış ve bu da hammadde alımını azaltmıştır. 2009 yılından sonra ise ticaret hızını arttırarak devam etmeye başlamıştır (Yıldırım 2010, 47).

Tablo 46'da dikkat çeken bir başka husus ise 2014 yılında Türkiye'nin ilk defa Özbekistan'a bu kadar yüksek oranda gerçekleştirdiği ihracat olmuştur. Özbekistan gelişmekte olan bir ülkedir. 2013-2014 yıllarında ülke içerisindeki büyümesinde büyük oranda artış olmuş ve bu artış ile ülkenin yaptığı ihracat ve ithalatta artmıştır. Büyüyen ekonomi sonucunda Türkiye'nin Özbekistan pazarındaki payı artmıştır, bunda önemli pay Türkiye'nin ihraç ettiği malların çeşitli olması düşünülmektedir (Trademap 2018).

3.3.6. Türkiye İle Tacikistan Arasındaki Ekonomik İlişkiler

Türkiye ile Tacikistan arasında 1992 yılının Mart ayında "Kültür İşbirliği Anlaşması", Nisan ayında ise Ekonomik ve Ticari İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır. Böylelikle iki ülke arasındaki dış ticaretin ilk adımı atılmış oldu. Diğer Orta Asya devletlerinden farklı olarak iç savaş sebebiyle Tacikistan ile yeterli ekonomik işbirliği içerisine girilememiştir.

Tablo 47. BEC Sistemine Göre Türkiye-Tacikistan Dış Ticareti (1992-2017 Milyon \$)

Yıllar	İhracat	Yatırım Malı*	Ara Mal*	Tüketim Malı*	İthalat	Yatırım Malı**	Ara Mal**	Tüketim Malı**
1992	0,7			0,7	7,7		7,7	
1993	4,8	0,2	1	3,5	6,8		6,8	
1994	14,5	2,8	7	4,7	3		3	
1995	6	3,3	1	1,6	6,3		6,3	
1996	4	0,3	0,6	3,4	3		2,8	0,04
1997	7	1	2,5	3,6	3,3	0,08	3,3	
1998	10	0,4	1,2	8,1	7,8	0,01	7,7	0,06
1999	5,2	0,5	1,7	3	4		4	0,03
2000	4,3	0,2	1,5	2,6	16,4		16,4	0,04
2001	15,5	0,5	11	4	13,6	0,01	13,6	0,01
2002	10,9	0,4	3,1	7,3	40,6	0,01	40,6	0,03
2003	29,4	2,5	10,4	16,4	60		60	
2004	41,5	2	15	24,5	62,8	0,07	62,7	0,09
2005	46,3	1,2	10,8	34,3	47,2	0,01	47,2	0,05
2006	71,3	9,7	17	44,6	118	0,07	118	0,01
2007	118	13	30,3	74,5	143	0,07	143	
2008	176	9,4	42,4	124	147,5	0,1	147,5	0,1
2009	126	6,4	31	88,4	107		107	0,02
2010	144	5,8	37,7	99,6	283		263	0,03
2011	172,5	13	55,3	104	324		324	
2012	235	16,4	73,1	145,3	345	0,01	345	
2013	283	18,7	96,8	168	371,2	0,05	371,2	0,06
2014	277	15,7	105,3	156	161	0,07	16,8	0,04
2015	162,6	18,3	60,8	83,5	203	0,2	203,4	0,1
2016	151,5	11	59,3	81,2	162		162	0,1
2017	156	14	62,2	79,7	197,7		189	8,7

Kaynak:(TÜİK 2018) **Notlar:** *Türkiye'nin Tacikistan'a ihracatı, **Türkiye'nin

Tacikistan'dan ithalatı

Tablo 47'de görüldüğü üzere Türkiye ile Tacikistan arasındaki ticarete dengeli bir oran bulunmaktadır. Türkiye'nin Tacikistan'dan ithal ettiği ürünlerin başında alüminyum ve alüminyumdan yapılan eşyalar gelmektedir. Bunu pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat izlemektedir. Türkiye'nin Tacikistan'dan ithal ettiği malların büyük çoğunluğunu bu iki alan oluşturmaktadır. Türkiye pamuk alanında ithal ettiği bu hammaddeler ile tekstil alanında ihraçlar yapmaktadır. Bu da Tacikistan'ı Türkiye için önemli bir hammadde kaynağı haline getirmiştir. Türkiye'nin Tacikistan'a ihraç ettiği başlıca ürünler; kümes hayvanı ürünleri, kişisel

temizlik, elektrikli küçük ev aletleri, halı, temizlik maddeleri, plastik ürünleri, alüminyum çubuk ve profiller ve mücevherci eşyası ve aksamı gelmektedir (T.C. Dışışleri Bakanlığı 2018).

İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler 2008 yılına kadar artarak devam etmekte iken 2009 yılında ilk defa gerilemiştir. 2008’de gerçekleşen Küresel Ekonomik Kriz sonucunda Tacikistan ile ithalat ve ihracatta düşüş yaşanmıştır. Türkiye ile Tacikistan arasındaki ticari ilişkileri uzun vadede devam ettirmek için 2017-2020 Yıllarını Kapsayan İş Birliği Planı’nı imzalamıştır (T.C. Dışışleri Bakanlığı 2018).

3.3.7. Türkiye ile Hindistan Arasındaki Ekonomik İlişkiler

Türkiye 15 Ağustos 1947 yılında bağımsızlığını kazanan Hindistan ile siyasi ve ekonomik ilişkilere başlamıştır. İki ülke arasında imzalanan en önemli antlaşma 1978 yılında Türkiye-Hindistan Ekonomik ve Teknik İşbirliği Karma Komitesi (KEK) antlaşmasıdır. Kuruluşundan günümüze toplam 10 KEK toplantısı gerçekleştirilmiştir (T.C. Dışışleri Bakanlığı 2018).

Tablo 48 incelendiğinde Türkiye ile Hindistan arasındaki ticaretin Türkiye aleyhine Hindistan lehine bir tablo çıkmaktadır. Türkiye'nin Hindistan'dan ihraç ettiği ürünlerin başında altın, gümüş, metal ve bakır cevherleri gelmektedir. Türkiye'nin Hindistan'dan ithal ettiği ürünler ise; Sentetik filament iplikleri, parça ve aksesuarlar, sentetik organik boyacı maddeler ve karayolları taşıtları için aksam gibi ürünlerdir (T.C. Dışışleri Bakanlığı 2018).

Tablo 48. BEC Sistemine Göre Türkiye-Hindistan Dış Ticareti (1992-2017)
Milyon \$)

Yıllar	İhracat	Yatırım Malı*	Ara Mal*	Tüketim Malı*	İthalat	Yatırım Malı**	Ara Mal**	Tüketim Malı**
1992	42	1	28,8	12	100	1	91	8
1993	31,8	0,8	28,5	2,3	151	2	131	18,6
1994	78,2	1,7	62,2	14,2	111	2,6	100	8,2
1995	42	5,2	29,4	7,3	223	3	199	21
1996	59	3,8	43	12,5	258	9	231	18
1997	61	2,5	43	15	301	14	270	17
1998	74	3,5	60	10	276	11,3	238,6	26,5
1999	120,5	1,8	112	6,8	243	12,4	216	14,4
2000	56	5,4	45,3	5,3	449	24,4	401	23,4
2001	74	6,5	49	18,6	355	9	330	16
2002	72,7	5,3	54,2	13	564	14,6	528,7	21
2003	71	4,2	49	18	723	30	650,5	42,2
2004	136	20,5	98,4	17	1.046	61,4	894	90,6
2005	220	43	155	21,5	1.280	88	1.038	154,5
2006	222	42,2	163,6	16	1.579	110	1.265	204,4
2007	348	53,5	265,8	28	2.299	161,5	1.885	253
2008	540	60,7	456	25,5	2.457	171,8	1.925	360,5
2009	409	51,8	328,4	28,4	1.902	115	1.460	327,6
2010	606	88,2	475,3	42	3.410	191	2.864	353,8
2011	756	71,4	625	69,3	6.498	378	5.700	416,4
2012	791	67	678	45	5.843	311,6	5.167	364
2013	587	65,6	470	50	6.367	372,7	5.560	430
2014	587	54	481	50,7	6.898	367,7	6.063	462,7
2015	650	56	533	60	5.613	384	4.818	408
2016	651	84	501	66,5	5.757	393	4.971	388
2017	758,6	91	567	100,4	6.216	334,6	5.515	362,3

Kaynak: (TÜİK 2018), Notlar: *Türkiye'nin Hindistan'a ihracatı, **Türkiye'nin

Hindistan'dan ithalatı

3.3.8. Türkiye ile Pakistan Arasındaki Ekonomik İlişkiler

14 Ağustos 1947 yılında Pakistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ile Türkiye ve Pakistan arasında ekonomik ilişkiler başlamıştır. İki ülke arasında 2009 yılında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) mekanizması kurulmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı 2018).

Tablo 49. BEC Sistemine Göre Türkiye-Pakistan Dış Ticareti (1992-2017 Milyon \$)

Yıllar	İhracat	Yatırım Malı*	Ara Mal*	Tüketim Malı*	İthalat	Yatırım Malı**	Ara Mal**	Tüketim Malı**
1992	44	2,3	27,4	14,2	43,7	0,5	42,2	1
1993	43,3	5	30,5	7,7	115,6	0,8	113	2
1994	56,5	3	44,7	9	36,7	0,3	35	1,6
1995	91	3,7	60	24,8	153,6	0,6	151	2
1996	78	20,3	42,5	14,8	83	0,7	74,2	5
1997	58	6	50	1,6	57	0,7	51,2	3,4
1998	63	7,2	52,7	3	57	0,6	50,6	6
1999	128	11	110,3	7	25	2,5	18,5	4,4
2000	53	8,5	34,8	9,4	82	0,9	69,4	9
2001	31	4,6	22	4,5	101	0,5	83,8	16,8
2002	57	3,2	46,7	7	117	0,6	102	14,5
2003	70	3,8	55,2	11,2	192	0,5	177,3	13,8
2004	86	14,3	55,5	16,4	240	0,7	220,3	19,6
2005	187	28	126	33,3	315	0,9	285,3	29,2
2006	129	20	85	23	379	0,8	333,5	45,3
2007	157	16,7	105,5	22	531	2	447	82
2008	155	22,8	98,5	20,5	586	4	424,6	157,4
2009	162	20,8	97,3	41,5	619	2,5	441,3	175,2
2010	248	22,8	120	50,5	750	3	564,8	181,7
2011	213	22,2	130	55	873	4,5	705	163,8
2012	276	81	141	46,6	555	4,7	423,6	126,3
2013	286	98,3	136	46	436	4,8	347,6	83
2014	259	69,2	137,3	42,2	435	5,5	330,7	95
2015	289	69,4	162,8	48	310	4,8	222	82,8
2016	347	108,7	174	54,5	263	5	181	73,3
2017	352	83	198	62,6	323	5,5	261,6	53,5

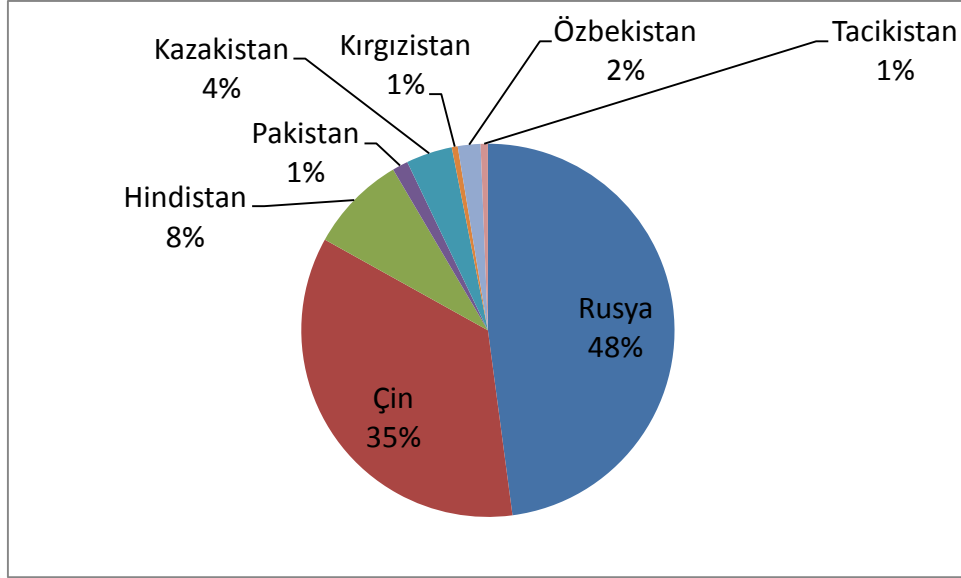
Kaynak: (TÜİK 2018), Notlar: *Türkiye'nin Pakistan'a ihracatı, **Türkiye'nin Pakistan'dan ithalatı

Tablo 49'u değerlendirdiğimizde 2014 ve 2015 yılları hariç Türkiye Pakistan arasında gerçekleştirilen ticarete Türkiye aleyhine bir tablo görülmektedir. Son 2 yılda Türkiye'nin Pakistan'a olan ihracatı artmış ithalatı azalmıştır. Bu da dış ticarete denge gelmesini sağlamıştır. Tablo 49'da görüldüğü gibi özellikle 2006 yılından sonra Türkiye'nin Pakistan'a ihracatı istikrarlı olarak artmaktadır. Türkiye'nin Pakistan'a ihraç ettiği ürünlerin başında; haberleşme cihazları, radar, makine ve teçhizat ve kamera gibi eşyalar gelmektedir. İthal edilen başlıca ürünler ise; plastik, giyim eşyaları, tekstil elyafı, polyester ve pamuktur. Pakistan'da bulunan Türk firmaları yatırımlarını genel olarak altyapı çalışması, müteahhitlik, finans ve enerji alanındadır (Pakistan'ın Ekonomisi 2017).

3.4. ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ ÜYELERİNİN TÜRKİYE İLE OLAN TOPLAM TİCARETİ

Türkiye, Şanghay İşbirliği Örgütü kurulduğu günden itibaren yakın ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Türkiye'nin Rusya ile tarihsel birlikteliği, jeopolitik yakınlığı ve Rusya'nın Türkiye'yi kendi doğalgazını, yer altı kaynaklarını AB'ye taşımak için bir köprü olarak görmesi, iki ülkeyi konjonktür gereği birbirlerine yakınlaştırmaktadır. Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ile ise dini kültürel ve milli birliktelik olması, Pakistan'ın Kurtuluş Savaşında, Kıbrıs Barış Harekâtında, önemli ve zor günlerinde Türkiye'nin yanında olması gibi etkenler Türkiye'yi örgüte yakınlaştırmaktadır. Ticari olarak ŞİÖ üyeleri ile Türkiye arasındaki toplam ekonomik ilişki aşağıda incelenmiştir.

Şekil 20'yi incelediğimizde Şanghay İşbirliği Örgütü ile Türkiye arasındaki toplam ticaret hacminin çoğunu Rusya ile Çin karşılamaktadır. Rusya %48, Çin %35 Hindistan %8, Kazakistan %4, Özbekistan %2, Pakistan %1, Tacikistan ve Kırgızistan ise çok küçük bir paya sahiptir. Tabloyu incelediğimizde toplam ticaret hacminde Türkiye'nin Rusya, Çin ve Hindistan ile %91'lik bir pay yüzdesine sahip olduğunu ve Kazakistan'da dahil edildiğinde %95'lik bir pay yüzdesi olduğunu görmekteyiz (TÜİK 2018).

Şekil 20. Türkiye'nin 1992 Yılından 2017 Yılına Kadar ŞİÖ Üyelerine Toplam Ticaret Hacmi(%)

Kaynak:(TÜİK 2018), **Notlar:** Türkiye'nin ŞİÖ üyelerine 2001 yılından 2016 yılına kadar yaptığı ihracatların ve ithalatların toplamının yüzdesi

Dış ticaretin bu denli düzensiz olmasının en büyük sebeplerinden biri Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan gibi ülkelerin ekonomik olarak çok geride olması ve Türkiye'de üretilen malların Hindistan ve Pakistan'ın halkına satılamamasıdır. Türkiye dış ticaretinin neredeyse dörtte üçünden fazlasını Rusya ve Çin'den yapmaktadır. Bunun başlıca sebepleri arasında Türkiye'nin doğal kaynaklar bakımından Rusya'ya bağlı olması ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin pazar çeşitliliğine, teknolojik gelişmişliğe sahip olmasıdır.

3.5. TÜRKİYE-ŞİÖ DIŞ TİCARETİNDE DENGİ

Türkiye'nin ŞİÖ ülkeleri ile olan dış ticaret hacmi yıldan yıla artış göstermektedir. Ancak toplam ticaret hacmindeki bu artışın Türkiye aleyhine bir görünüm sergilediği ortadadır. Örgütün ilk kurulduğu yıllarda toplam ticaret hacmi 2-3 milyar \$ seviyesinde iken dış ticaret açığıda 1995 yılına kadar 1 milyar \$ sınırının altındadır. Fakat 1997 yılından itibaren Türkiye'nin ihracatı düşerken ithalatında hızlı bir artış ortaya çıkmış ve ŞİÖ pazarı ile yapılan dış ticaretteki açık hızla büyümeye başlamıştır.

Tablo 50. Türkiye İle ŞİÖ Pazarının Dış Ticareti (Milyon \$)

Yıllar	TR'nin ŞİÖ Üyelerine Toplam İhracatı	TR'nin ŞİÖ Üyelerinden Toplam İthalatı	TR ve ŞİÖ Üyelerinin Toplam Dış Ticaret Hacmi*	Türkiye-ŞİÖ Ticaretinde Denge **
1992	751	1.400	2.121	-649
1993	1.736	2.124	3.860	-388
1994	1.540	1.573	3.113	-33
1995	1.771	3.201	4.972	-1.430
1996	2.157	2.985	4.664	-828
1997	2.195	3.587	5.306	-1.392
1998	1.945	3.697	5.171	-1.752
1999	1.095	3.862	4.441	-2.767
2000	1.073	2.729	3.162	-1.656
2001	1.542	4.961	5.942	-3.419
2002	1.857	6.276	7.323	-4.419
2003	2.454	9.412	10.810	-6.958
2004	3.087	15.491	17.070	-12.404
2005	4.080	22.266	24.344	-18.186
2006	5.357	30.986	34.034	-25.629
2007	7.874	41.657	46.196	-33.783
2008	10.209	53.101	59.172	-42.892
2009	6.539	35.977	39.604	-29.438
2010	9.125	45.507	49.618	-36.382
2011	11.081	53.327	59.068	-42.246
2012	12.590	57.577	62.702	-44.987
2013	13.709	59.535	65.568	-45.826
2014	11.928	59.781	63.530	-47.853
2015	8.635	53.298	55.071	-44.663
2016	6.674	48.689	48.345	-42.015
2017	8.710	52.051	60.761	-43.341

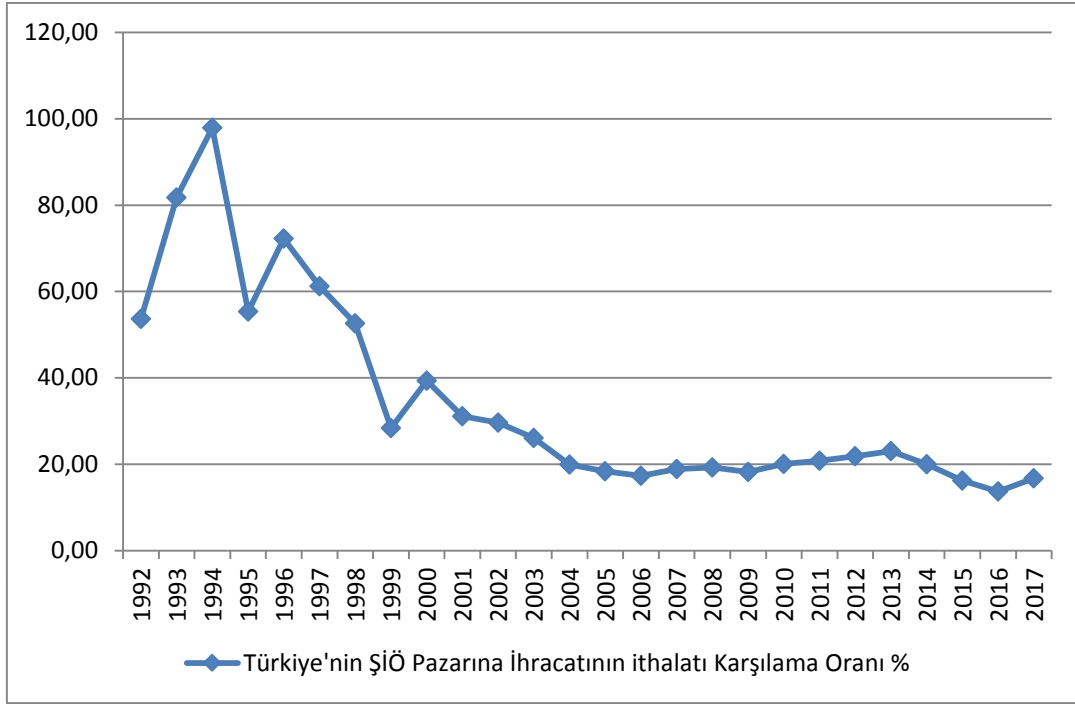
Kaynak: (TÜİK 2018), Notlar: *Türkiye'nin ŞİÖ üyelerine yaptığı ihracat + ithalat, **Türkiye'nin ŞİÖ üyelerine yaptığı ihracat - ithalat

Tablo 50'de görüldüğü gibi Türkiye'nin ŞİÖ pazarına yaptığı toplam ihracat en yüksek seviyelerine 2011 yılından itibaren ulaşmış, 2013 yılında 13.709 milyon \$ ile zirvesine ulaşmıştır. Ancak Türkiye'nin ŞİÖ pazarından yaptığı ithalat ilk yıllardan itibaren çok hızlı bir artış göstererek 2003 yılında 10 milyar \$ sınırını geçmiş, 2005 yılında 22 milyar \$'ı, 2007 yılında 41 milyar \$'ı aşmıştır. Adeta her iki yılda iki katına çıkan ithalat rakamları 2008 yılında 53 milyar \$'ı aşarken 2014 yılında 59 milyar \$'a ulaşmıştır. Sürekli Türkiye'nin aleyhine bir tablonun

oluşmasına yol açan bu ticarete 2008 Küresel Ekonomik Kriz yıllarında bir yavaşlamanın olduğu ancak gerek ithalatın gerekse ŞİÖ pazarına karşı verilen dış ticaret açığının sonraki yıllarda tekrar artışa geçtiği görülmektedir.

Türkiye ile ŞİÖ pazarı arasındaki ihracat ve ithalat rakamlarından yola çıkarak Türkiye'nin 1992'den itibaren ŞİÖ ülkeleri için hızla bir açık pazara dönüştüğünü, sürekli katlanarak artan ithalata karşın ihracatını birkaç yılın haricinde 10 milyar \$'a bile ulaştıramadığını söylemek mümkündür. Bu dönem içerisinde Türkiye'nin ihracatının ithalatı karşılama oranı sürekli düşmüştür. İlk yıllarda ihracatın ithalatı karşılama oranı % 60'ın üzerindedir. Hatta 1994 yılında ihracat ile ithalat birbirine yakın değerlerde gerçekleşmiştir. Ancak devam eden yıllarda ihracatta ciddi bir artış görülmezken ithalattaki hızlı artış görülmüş, ihracatın ithalatı karşılama oranı 2000'li yıllarda % 40'ın altına düşmüş daha sonra ise bu değer % 20'nin bile altına düşmüştür.

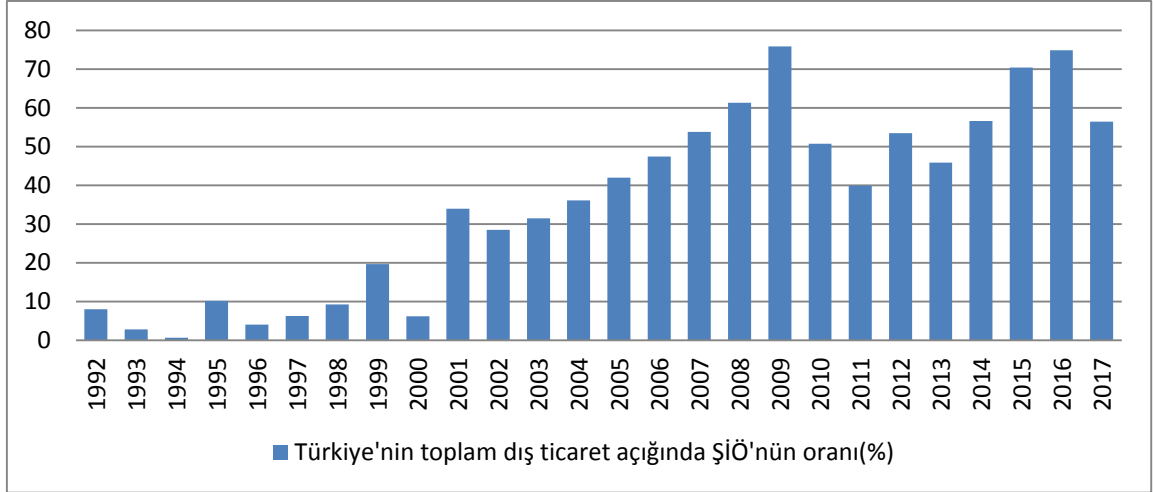
Şekil 21'de Türkiye'nin ŞİÖ pazarına yaptığı ihracatın ithalatı karşılama oranı incelenmiştir. Türkiye'nin ŞİÖ ile olan dış ticaretinde ilk yıllardan itibaren açık verilmeye başlanmış olsa da 2000'li yıllara kadar bu açığın çok fazla olmadığı fakat 2004 yılında ŞİÖ'ye verilen dış ticaret açığının 12 milyar \$'ı aştığı ertesi yıl bu rakamın 18 milyar \$'ı bulduğu görülmektedir. Bu yıllarda Türkiye'nin örgüt pazarından yaptığı ithalat örgüt pazarına yaptığı ihracat 5 katını geçmiş durumdadır. İthalatın artış hızını korumasına bağlı olarak bu açık 2008 yılında 42 milyar \$'a yükselmiş, küresel ekonomik krizin yarattığı ekonomik daralma ile 2009 yılında 29 milyar \$ seviyesine düşmüştür. Fakat sonraki yıllarda dış açık tekrar artışa geçerek 45 milyar \$'ı aşmıştır. Günümüzde de örgüte karşı verilen dış ticaret açığı 43 milyar \$'ın üzerindedir.

Şekil 21. Türkiye'nin ŞİÖ Pazarına İhracatının İthalatı Karşılama Oranı (%)

Kaynak: (TÜİK 2018), **Notlar:** $(\text{ihracat}/\text{ithalat}) \cdot 100$ ihracatın ithalatı karşılama oranı(%) 100 den büyük ise dış ticaret fazlası, küçük ise dış ticaret açığı vermekte.

Türkiye'nin 2017 yılında tüm ülkeler ile yaptığı dış ticaretinde oluşan açığı toplam 76,7 milyar \$ seviyesindedir Türkiye'nin ŞİÖ pazarına verdiği dış ticaret açığı ise 2017 yılında 43,341 milyon \$ olup, Türkiye'nin toplam dış ticaret açığının % 56,5'dan fazlası ŞİÖ ile ticaretinden kaynaklanmaktadır. 1990'lı yıllarda başa baş bir görünüm sergileyen ticari ilişkilerin günümüzde Türkiye'nin toplam dış ticaret açığının yarısından fazlasını yaratan bir güce ve konuma kavuşması üzerinde önemle durulması gereken bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ticari ilişki içerisinde Rusya'dan alınan enerji temelli ürünlerin elbette ki önemli bir payı vardır fakat bu açığın tek sorumlusunun Rusya'ya karşı olan enerji bağımlılığı olduğunu söylemek doğru değildir. Türkiye'nin yeterli ürün çeşitliliği olmaması, teknolojik ürün üretiminin yetersizliği, Türk ürünlerinin ŞİÖ üye ülkelere doğru pazarlanamaması Türkiye'nin ihracatını etkilemektedir.

Şekil 22. Türkiye'nin Toplam Dış Ticaret Açığında ŞİÖ'nün Oranı(%)

Kaynak: TÜİK verilerinden hareketle yazar tarafından oluşturulmuştur. Notlar: ihracat-ithalat

Şekil 22'de Türkiye'nin toplam dış ticaret açığında ŞİÖ'nün kapladığı oranı göstermektedir. 2009 ve 2016 yılında Türkiye'nin verdiği dış ticaretin %75'i ŞİÖ üyelerinden yapılan ithalattan dolayı olduğu görülmektedir. Bu da Türkiye'nin ithalat olarak ŞİÖ üyelerine bağımlı durumda olduğunu göstermektedir. Aşağıda ŞİÖ pazarının Türkiye için önemini inceleyeceğiz

3.6. ŞİÖ PAZARINDA TÜRKİYE'NİN EKONOMİK VARLIĞI

Türkiye'nin son yıllarda ki dış ticaret açığının yarısından fazlasından ŞİÖ ile yapılan dış ticaret açığının sorumlu olduğu görülmektedir. Bunun anlamı ise Türkiye bu ülkede dikkate değer bir ihracat yapamıyor olsa bile bu ülkelere çok önemli düzeyde ithalat yapıyor olmasıdır. Bu ithalatın da toplam ithalat içerisinde önemli bir pay almasıdır. Dolayısı ile ŞİÖ yaptığı ihracat ile Türkiye pazarında çok güçlü bir şekilde yer almaktadır. Buna karşın Türkiye'nin ŞİÖ pazarındaki gücünün de gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Tablo 51. ŞİÖ Ülkelerinin Yaptığı Toplam Yıllık İthalatlar (Milyon \$)

Yıllar	Rusya	Çin	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Tacikistan	Hindistan	Pakistan
2001	41,865	243,552	6,280	467	2.1		50,671	
2002	46,176	295,170	6,581	579	1.9	927	57,453	
2003	57,345	412,759	8,402	717	2.2	1,147	72,430	13,048
2004	75,569	561,228	12,773	941	2.8	1,445	98,981	17,948
2005	98,707	659,952	17,333	1107	3.2	1,682	140,861	25,096
2006	137,811	791,460	23,660	1718	4.1	2,349	178,221	29,825
2007	199,725	956,115	32,686	2417	6.3	3,707	218,645	32,594
2008	267,251	1,132,562	37,815	4072	9.1	4,155	315,712	42,326
2009	170,826	1,005,555	28,408	2974	8.1	3,062	266,401	31,583
2010	228,911	1,396,001	24,023	3222	8.3	3,304	350,029	37,537
2011	306,091	1,743,394	38,010	4260	9.7	4,131	462,402	43,578
2012	316,192	1,818,199	44,538	5373	10.1	5,004	488,976	43,813
2013	314,945	1,949,992	48,804	5983	12.9	5,125	466,045	43,775
2014	286,648	1,959,234	41,295	5734	13.6	4,143	459,369	47,545
2015	182,781	1,679,564	30,567	4068	10.5	3,319	390,744	43,989
2016	182,257	1,587,920	25,174	3844	9.5	2,974	356,704	46,998
2017	228,212	1,843,792	29,345	4481	12.1	2,921	444,052	46,998

Kaynak: (Trademap 2018), Ülkelere ait verilerden yazar tarafından derlenmiştir.

Tablo 51'de ŞİÖ üyelerinin yaptığı ithalat rakamları incelenmiştir. ŞİÖ ülkelerinin yıllar itibarıyla gerçekleştirdikleri ithalata bakıldığında zaman ŞİÖ'nün devasa bir pazar olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye'nin henüz 10 milyar \$ seviyesinde ihracat yapabildiği bu pazarın ithalat rakamları 2006 yılında 1,1 trilyon doları aşarken 2016 yılı itibarıyla bu rakam iki katına çıkarak 2,2 trilyon \$ seviyesine ulaşmıştır. Bu rakamlar açıkça gösteriyor ki Türkiye'nin ŞİÖ ithalatı içerisinde aldığı pay devede kulak bile değildir.

Tablo 52. Türkiye'nin ŞİÖ'ye İhracatının ŞİÖ'nün Toplam İthalatı İle Karşılaştırılması

Yıllar	ŞİÖ'nün Toplam İthalatı(Milyon \$)	Türkiye'nin ŞİÖ Pazarına Toplam İhracatı(Milyon \$)	Türkiye'nin ŞİÖ Ülkelerinin İthalatından Aldığı Pay (%)
2001	342,837	1,542	0.45
2002	406,888	1,857	0.46
2003	565,850	2,454	0.43
2004	768,888	3,087	0.40
2005	944,741	4,080	0.43
2006	1,165,048	5,357	0.46
2007	1,445,895	7,874	0.54
2008	1,803,902	10,209	0.57
2009	1,508,817	6,539	0.43
2010	2,043,035	9,125	0.45
2011	2,601,876	11,081	0.43
2012	2,722,105	12,590	0.46
2013	2,834,682	13,709	0.48
2014	2,803,982	11,928	0.43
2015	2,335,043	8,635	0.37
2016	2,205,881	6,674	0.30
2017	2,599,813	8,711	0.34

Kaynak: Ülkelere ait verilerden hareketle yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 52'de ŞİÖ'nün toplam ithalatında Türkiye'nin konumu incelenmiştir. Türkiye'nin ŞİÖ ülkelerinin yaptığı toplam ithalat içerisinde aldığı paya yıllar itibarıyla bakıldığında zaman; bu payın hiçbir zaman % 1'e bile ulaşmadığı görülmektedir. Türkiye'nin verdiği dış ticaretin yarısından fazlasına neden olan ve günümüzde 2,2 trilyon \$'dan fazla ithalat yapan bir pazardan bu kadar düşük bir pay alması önemli bir açmaz olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan bu payın yıllar itibarıyla düştüğü de gözden kaçmamaktadır. Türkiye'nin aldığı pay 2000'li yıllarda % 0,45 seviyesinde iken 2016 yılı itibarıyla bu pay % 0,30'a düşmüştür. Türkiye'ye ihracatını her yıl katlayarak artıran ve her yıl Türkiye'nin milli gelirinin bile iki katından fazla ithalat yapan bir pazardan alınan payın artması gerekirken bu şekilde düşmesi üzerinde durulması ve nedenleri gerçekçi bir şekilde tespit edilmesi gereken önemli bir sorundur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ ÜYELERİ İLE ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİSİNİN ÇEKİM MODELİ ÜZERİNE ANALİZİ

Ekonomik birliğin oluşma evreleri ve bunun sonucunda ülke ekonomileri üzerine oluşabilecek etkileri, ŞİÖ üye ülkelerin ekonomilerini, Türkiye'nin ekonomisi ve dış ticaret yapısını önceki bölümlerde ayrıntılı şekilde inceledik. Bu bölümde Türkiye ile ŞİÖ üye ülkeleri arasındaki dış ticaret Çekim modeli bağlamında test edilmiştir. İlk olarak çalışmanın amacını daha sonra uygulanacak model, veri seti, kaynaklara nasıl ulaşıldığı, uygulanan modelin analizi incelenmiştir. Modelimize başlamadan önce model seçiminden ve Çekim Model'inden kısaca bahsettikten sonra daha öncesinden yapılmış olan çalışmalar incelenmiştir.

4.1. MODEL SEÇİMİ VE LİTERATÜR

Çekim modeli, ekonomik birleşmeler, ülkeler arasındaki sermaye akımları, göç ve turizm gibi bir çok konuda ampirik çalışmalarda kullanılmaktadır. Modelin başarıyla sonuç vermesi araştırmacıları Çekim modeline yöneltmiştir. Çekim modelinin ekonomiye uyarlanmış en sade hali ülkeler arasındaki ticaret Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYH) ile doğru orantılı mesafe ise ters orantılıdır. Bu bölümde anlatılan literatürde görüleceği üzere çalışmalarda modele ortak dil, kültürel yakınlık, nüfus, ortak sınır, bölgesel ticaret antlaşmaları gibi birçok kukla değişken eklenmiştir. Çalışmada uyguladığımız modelde partner ülkedeki politik istikrar, iki yönlü reel döviz kuru ve partner ülkede uygulanan tarife ve tarife dışı koruma miktarına bağlı olarak Heritage Foundation tarafından hesaplanan, ve yine partner ülkede ticari korumacılığa ilişkin olan ticaret özgürlüğü değişkenleri de modele dahil edilmiştir.

4.1.1. ÇALIŞMADA MODEL SEÇİMİ

Ülkeler dünya piyasasında güçlenmek, söz sahibi olmak ve refah artışı sağlayabilme düşüncesi ile ekonomik birleşmelere gitmektedir. Birleşmeler

sonucunda tarifeler kaldırılır serbest dolaşım hakkı verilir ve daha birçok ayrıcalıklar tanınır. Bu da ülke refahını ve dünya refahını arttırabilmektedir. Aynı şekilde ülke ekonomilerine zararlarıda olabilmektedir. Bütünleşmeler olması sonucunda bu ekonomileri incelemek için iktisatçılar tarafında çeşitli modeller türetilmiştir. Genel olarak, Çekim modelinin incelenmesine ilişkin iki ampirik yaklaşım bulunduğu, bunların hesaplanabilir genel denge modelleri (HGDM) ve Çekim modeline ilişkin ekonometrik yaklaşımlar olduğu söylenebilmektedir. HGDM yaklaşımı uygulamaları için Kurtlar ve Koç (2017), Yeldan, Özsan ve Taşçı (2012) ve Güneş (2009) çalışmaları örnek gösterilebilir. Literatürde karşılaşılan yaklaşımların çoğunun panel regresyon modellerine dayandığı söylenebilmektedir. İlgili bu çalışmalara ilişkin literatür taraması Bölüm 4.1.1.5’te incelenecektir.

Tinbergen (1962) Çekim modeli yaklaşımında ticaret hacminin belirleyicilerinin incelenmesi söz konusudur. Daha ileriki çalışmalarda, Çekim modelinin ticaret potansiyelini ölçme (Ata 2013, Karagöz ve Karagöz 2009) haricinde, ŞİÖ işbirliği örgütünün de bir bölgeselleşme örneği olduğu varsayılırsa, çalışmamızda da temel amaç olan, ticaret hacminin ŞİÖ diyalog ortaklığı sonrasındaki gelişimi ve seçili büyüklük ve uzaklık ölçütlerinin etkilerinin Çekim modeli bağlamında araştırılması olası olmaktadır (Bölgeselleşme kavramı için bkz. Şanlı 2004, Noyan 2015, Küçükahmetoğlu vd. 2005).

Çekim modelinde mesafe faktörü önem taşır. Literatür bölümünde görüleceği gibi, mesafeye yönelik ölçüt olarak çoğunlukla kilometre cinsinden uzaklık alınırken, mesafe ölçütü olarak bazı çalışmada ulaştırma maliyetleri ve işlem maliyetlerinin de kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bir diğer dikkat çeken husus ise, ticaret engellerinin ülkeler arası ticaret hacminin açıklanmasındaki başarısıdır. Nitekim, Çekim modelinde mesafe faktörünün sadece coğrafi uzaklık olmadığını, bir çok farklı etkenin ticareti engelleyebileceğine dikkat çekilmekte, belirtilen bu etkenler, tarife ve tarife dışı engeller haricinde, ortak dil, ortak sınır, ortak para birimi, ticaret anlaşmaları ve ticari birlik üyelikleri olabilmektedir (Seyitoğlu 2013). Krugman, Obstfeld ve Melitz (2015), Çekim modelinin bir tetkik aracı olduğunu, ticaret hacminde GSMH’ye ilişkin değişkenlerin etkisiz olmasının altında başka faktörlerin yatabileceğini, dolayısıyla, modelin adeta bir ‘anomali’ tanılama aracı olduğunu, ve

ticareti açıklama gücündeki düşüşün altında yatabilecek sebeplerin iyi incelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Krugman vd. 2015, 45).

Yukarıdaki tartışmadan hareketle, çalışmada tahmin edilen modellerimizde, geleneksel açıklayıcı değişken olan GSMH değişkenlerine ek olarak, farklı mesafe değişkenleri test edilmektedir. Tarife oranları ve tarife dışı koruma miktarının bir gösterge değişkeni olan ticari özgürlükler değişkenine ek olarak, Türkiye'nin ticaret partneri ülkede politik istikrar ve ŞİÖ'ye üyeliğin mesafe düşürücü etkisini kontrol etmek için de kukla değişkenler modellere eklenecektir.

4.1.1.2 Çekim Modelinin Uygulama Alanları

Günümüzde Çekim modeli kullanılarak yapılan birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmaların bir kısmına literatür bölümünde yer verilmiştir. Çekim modelinin uygulandığı çalışmalarda, açıklama düzeyinin iyi olması ve çalışmaların tutarlı olması ekonomistleri bu modeli uygulamaya yöneltmiştir. Çekim modelini kullanarak, ülkeler arasındaki dış ticareti, bölgesel ticari örgütleri, bölgesel bütünleşmelerin etkilerini, doğrudan yabancı yatırımları ve ekonomik göçleri incelemek mümkündür. Öncelikle modelin temel gösterimi incelenecek, takibinde ise modele ilişkin yaklaşımlar değerlendirilecektir.

4.1.1.3. Çekim Modeli

Çekim modeli, Newton'un Çekim kanunundan yola çıkarak, ilk olarak Tinbergen'in ekonomide uyguladığı bir modeldir (Tinbergen 1962). Tinbergen, Newton'un Çekim Kanununu ticaret partnerleri arasındaki ticaretin belirleyicileri açıklamak için temel almıştır. Newton'un Çekim modelinde çekim gücü, cisimlerin kütlelerinin çarpımı ile doğru orantılı iken kütlelerin merkezleri arasındaki uzaklığın karesi ile ters orantılıdır. Tinbergen'in yaklaşımında ise, ticaret hacmi, ticaret partnerlerinin GSYH veya GSMH'leri ile doğru orantılı, aralarındaki uzaklık (ve ticaret engelleri ile) ters orantılıdır (Tinbergen 1962). Çekim modeli çoğunlukla ticaret ve ticaret hacminin modellenmesinde kullanılırken, bazı çalışmalarda doğrudan yabancı yatırımları, turizmi ve portföy akımlarını da açıklamada kullanılmaya başlanmıştır (Işık 2017, 57).

4.1.1.4. Çekim Modelinin Ekonomik Olarak Uygulamaya Başlanması

Çekim modeli ile ortak ekonomik gruptaki ülkeler için de ticaretteki değişimler incelenebilmektedir. Model, ülkeler ve bölgesel ekonomik örgütler arasındaki ekonomik akımları incelemek için ampirik olarak incelenebilmektedir. Tinbergen'in modelini inceleyen temel iktisatçılar ise Anderson, Bergstrand, Krugman, Helpman, Deardorff, Eventt ve Keller gelmektedir (Krugman vd. 2015). Tarihsel bir çerçeve ile bakıldığında ise, Çekim modelinin kökleri daha da eski çalışmalara dayandırılabilir. Ravenstein'in (1885), "Göç Kanunları" isimli çalışmasında, ülke içi ve ülkeler arası göçlerin belirleyicilerinin Çekim modeli temelinde şekillendiği söylenebilir. Çalışmada, göç akımlarının ticaret ve sanayi merkezleri ile doğru orantılı, coğrafi uzaklık ise ters orantılı olduğu vurgusu dikkat çekmektedir. Isard (1954) çalışması ise, ticaret kuramı üzerine bir inceleme yapmış ve mesafenin, ülkeler arasındaki ticarete ve ülkenin kendi içindeki ticarete olumsuz etki yarattığını gözlemleyen temel bir çalışmadır. Nitekim Dinçer (2014) çalışmasında, Isard'ın Çekim modeline çok benzer bir yaklaşım sunduğu, potansiyel elektrik kavramından etkilendiği, kültürel yakınlığı, uzaklığı ve ticarete karşılaşılan zorlukları incelediği; dolayısıyla, en temel Çekim Modeli çalışmalarından kabul edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Dinçer 2014, 3).

Tinbergen'in modelinde ise, dış ticareti etkileyen birçok etken olsa da hiç biri, ülkelerin ekonomik büyüklüğü ve ülkeler arasındaki uzaklık kadar önemli değildir. Tinbergen (1962) dış ticaret kuramlarını açıklamada yardımcı olmak ve ülkeler arasındaki dış ticareti ölçmek için Çekim modelinin uygulanması gerektiği görüşündedir. Tinbergen'in uyguladığı basit haliyle Çekim modelinde, ülkelerin GSMH ve uzaklıklarını kullanmak temel teşkil etmektedir (Tinbergen 1962).

Tinbergen'e göre 2 ülke arasındaki dış ticareti açıklamak için çok fazla değişken bulunsun da en önemli 2 değişken, ülkelerin ekonomik büyüklükleri ve mesafedir. Tinbergen'in bu 2 değişkeninin önemini bir başka şekilde şöyle açıkladığı söylenebilir (Dinçer 2014, 5);

- Bir ülkenin ekonomik büyüklüğü ne kadar fazla ise dış ticaret kapasitesi o kadar fazla olur

- Bir ülkenin ticaret ortağının ekonomik büyüklüğü ne kadar fazla ise o kadar fazla ihracat yapabilir.
- İki ülke arasındaki dış ticarete mesafe ne kadar fazla ise ticaret o kadar fazla olumsuz etkilenmektedir.

Tinbergen analizinde dış ticarete ilişkin arz ve talep faktörlerini incelediği çalışmasında, 1958 yılına ait 18 ülke verisi ile modeli test etmiştir. Temel bulguları ise, ticaret hacminin başlıca belirleyicilerinin ülke ekonomilerinin büyüklüğü ile mesafe olduğunun (Dinçer 2014, 5), GSMH büyüklüğünün ticaret hacmi üzerinde pozitif, uzaklığın ise negatif etkileri olduğunun altı çizilmiştir (Tatlıcı ve Kızıltan 2011, 289).

Tinbergen çalışmasının sonunda, Çekim modeli analizinin dünya ticaret akımlarını incelemede önemli bir yerinin olduğunu, daha gelişim sürecinde olduğunu ve ilerde yapılacak alışmalarda modeller genişletilerek açıklayıcılığını arttırılacağını, dolayısıyla, ülkeler arasındaki dış ticareti incelerken ülkelerin coğrafi konumları ve ticaret engellerinin önemli etkilerini vurgulamıştır (Kapkara ve Koç 2016, 477).

4.1.1.5. Literatür

Alan Deardorff (1995) makalesinde Çekim modeli üzerine çalışma yapmıştır (Deardorff 1995). Karemera ve Koo (1994) kişi başına düşen geliri kullanarak Çekim modeli uygulamıştır. Anderson ve Bergstrand, çift taraflı ticaret akışlarını göstermek için ürün farklılaştırılması ve monopolcü rekabet modellerini kullanarak Çekim modelinde işlemişlerdir. Elhanan Helpman (1987) yılında yayınladığı makalesinde Çekim modelini incelemiş ve modelde farklılaştırılmış ürün ile karşılıklı ticarete yer vermiştir. Stilize olguları açıklamak için ölçeğe göre artan getiri ve ürün farklılaştırmasına dayalı dış ticaret modelleri kullanılmıştır (Helpman 1987).

Bergstarnd (1985) yaptığı çalışma sonucunda kişi başına düşen gelirin çalışmayı açıklamada önemli bir etken olduğunu gözlemlemiştir. 1989 yılında uyguladığı çalışma sonucunda ise ihracat ve ithalat yapan ülkelerin nüfusları ile gelirlerinde eklenmesi sonucunda Dixit- Stiglitz Modeli ile uyumlu olduğunu gözlemlemiştir (Bergstarnd 1985).

Elhanan Helpman (1987) Çekim modelini farklılaştırılmış ürüne dayalı karşılık ticaret akımlarını incelemek için 14 farklı gelişmiş ekonomi üzerinde değerlendirmiş, ürün farklılaştırmasının önemini detaylı olarak tartışmıştır. Simon Evenett ve Wolfgang Keller 2002 yılında Çekim modelinin, Heckscher-Ohlin Modeline mi yoksa ölçeğe göre artan getiri modeline mi daha yatkın olduğunu incelemişlerdir (Heckscher 1919 ve Ohlin 1933). Evenett ve Keller (2002), Çekim modelinin eksik rekabet kuramları modeline daha yatkın olduğunu gözlemlemişler ve çalışma sonuçlarının daha başarılı olduğu vurgulamışlardır.

Lazslo Matyas (1998) yayınladığı makalesinde Çekim modelinin ülkeler arasındaki dış ticareti ve bölgesel bütünleşmeler ile ticaretin fayda sağlayıp sağlamadığı açısından açıklayıcı bir model olduğunu belirtmiştir. Çekim modelinin doğru sonuçlanabilmesi için ekonometrik spesifikasyonların nasıl önlenebileceği ile ilgili önerilerine makalesinde yer vermiştir. Matyas, makalesinde Çekim modelinin daha sağlıklı ve açıklayıcı olması için ihracat ve ithalatları ayrı ayrı inceleyerek hem modeldeki değişkenleri arttırmak istemiş, gözlem ve ülke sayısının artırılmasının önermesine dikkat çekmiştir (Matyas 1998).

Genç (2011) çalışmasında, 92 ülkeden oluşan 8 bölgeselleşmenin ticareti etkilerini Çekim modeli bağlamında incelemiştir. Çalışmada kullanılan değişkenler, nüfus, GSYİH, mesafe, yüzölçümü; kukla değişken olarak ise, ortak dil, ortak sınır, aynı birliğe üye olup olmama, ülkenin etrafının tamamen kara ile çevirili olup olmaması ve son olarak ülkenin karasal sınırı olup olmamasıdır. 2 ülkenin GSYİH ve nüfus bağımsız değişkenleriyle beraber, ortak sınır ve ortak dil kukla değişkenlerinin pozitif etkisi gözlemlenirken, mesafe, deniz kıyısı olup olmama ve yüz ölçümlerinin negatif etkisi olduğu gözlemlenmiştir.

Kapkara ve Koç (2016) çalışmasında 1990-2013 yılları arasına karşılık gelen seçili yükselen ekonomiler için Çekim modelini tahmin etmiştir. İhracatın bağımlı değişken olduğu çalışmada, GSYH, nüfus ve mesafe bağımsız değişken olarak alınmıştır. Çalışma sonucunda, yükselen ekonomilerin kendi aralarında yaptıkları dış ticaretin arttığını ve ileriki zamanda da artacağı öngörülmektedir. Çalışmada ülkelere has parametre tahminleri ayrı ayrı incelenerek raporlanmaktadır.

Golokvo (2009) çalışmasında SSCB'nin dağılması ile bağımsızlığını ilan eden ülkelerin birbirleri arasındaki ticaret incelenmiştir. Yapılan çalışma sonucunda ortak sınır anlamsız çıkmış ve ortak dil kukla değişkeni zaman içinde anlamlılığını yitirmiş olup, Avrasya ülkeleri arasındaki ticaret hacminin yıllar itibari ile izlediği düşüş trendi bu sonuçta etkili olmuştur. Golokvo'ya göre, Çekim modelinin Avrasya ülkelerinin dış ticaretini açıklamada yetersiz kalmasında 3 sebep mevcuttur: 1. Avrasya ülkeleri küçük olduğu için kendi aralarında ticaret yapamaz, 2. ülkeler elde ettikleri gelirleri yapılanma için kullanmamaktadır, 3. Çekim modeli için mesafe değişkeni önemli olmakla beraber tahmin edilen modelde istatistiksel olarak anlamsızdır. Golokvo bölge ülkelerinin Rusya ile işbirliği içerisine girmesi gerektiğini, elde edilen gelirlerin yatırımlarda kullanılması gerektiğini savunmaktadır. Tekstil turizm, inşaat gibi sektörlerin geliştirilmesi, yabancı yatırımların teşvik edilmesini, ülke içerisindeki yatırımların arttırılarak yer altı kaynağına bağımlılığının azaltılması gerektiğini vurgulamaktadır. Ülke içerisine giren paranın yatırımlarda kullanılması ve ülkenin dışarıdan ithal ettiği ürünleri kendi üretimini yapması için kullanması gerektiğini böylelikle dışa bağımlılığın azalacağını savunmaktadır. Ülkelerin yapılanması ve gelişmesi ile Çekim modelinin uygulanabileceğini vurgulamaktadır (Golokvo 2009).

Muratoğlu, Uğurlu ve Muratoğlu (2017), Rusya'nın ihracatı ve ithalatını ayrı ayrı bağımlı değişken olarak alarak Çekim modelini 2 ayrı şekilde incelemiştir. Gayri Safi Yurt içi Hasıla (GSYH) değişkeni hem ihracat hem de ithalat modelinde olumlu etkiye sahiptir. İhracat modelinin Rusya'nın nüfusundan etkilenmediği fakat partner ülkenin nüfusunun modelde etkili olduğu görülmektedir. Mesafe değişkeni ihracat ve ithalat modelinde olumsuz etki yaratmış sömürge kukla değişkeni ise olumlu bir etki yaratmıştır.

Şahin (2016) çalışmasında 2010-2015 yılları arasında, Fildişi Sahili Cumhuriyeti'nin seçili ekonomiler ile gerçekleştirdiği ticaret hacmini modellemiştir. Modelde kullanılan değişkenler GSYH, nüfus, ihracat, mesafe, ortak sınır, hazar denizine kıyısı olup olmadığı ve halkın çoğunun Müslüman olup olmadığıdır. Çalışma sonucunda GSYH, nüfus, ortak sınır ticareti olumlu etkilerken mesafenin olumsuz etkilediği gözlemlenmiştir

Işık (2016), Çekim modeli uyguladığı çalışmasında, Türkiye'nin ŞİÖ ile dış ticaret akımları arasındaki ilişkiyi 2004-2014 yılları arasındaki veri seti ile araştırmıştır. Çalışmada iki denklem uygulanmıştır. Her iki denklemde de ihracat akımları bağımlı, mesafe bağımsız değişkendir. Açıklaıcı değişken olarak ayrıca birinci denklemde GSYH alınır iken ikinci denklemde nüfus alınmıştır. 2007-2008'de ABD'de başlayan küresel ekonomik kriz modelde belirtilmek istenmiş bunun için 2008, 2009, 2010 kriz dönemlerine "1" diğer yıllara "0" verilmiştir. Ortak dil, ortak sınır, G-20 ülkesi olma, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) üyesi olmaya ilişkin kukla değişkenler kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, ilk modelde GSYH olumlu, mesafe olumsuz etkilerken, 2007-2008 ekonomik krizi ise Türkiye ile ŞİÖ arasındaki ticareti olumsuz etkilediği görülmüştür. Ortak sınır istatistiksel olarak anlamsız ve ortak ekonomik birlik anlamlı bulunmuştur. İkinci modelde ticaret akımları nüfus değişkenine karşı duyarlı olduğu ve mesafenin ticareti olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Kukla değişken olarak kullanılan, 2007-2008 krizi anlamsız çıkmıştır ve ortak dil, ortak sınır ve ortak ekonomik birliğin pozitif etki sağladığı görülmüştür.

Karakaş (2016) çalışmasında 2007 ile 2014 yılları arasındaki veriler eşliğinde Çekim modeli analizi uygulamıştır. Çalışmanın sonucunda uluslararası ekonomik birleşmelerin ülkelerin ticareti üzerinde pozitif yönde etki yarattığı görülmüştür. Bölgesel birleşmeler ile ülkelerin ekonomik istikrar, yabancı yatırımların fazlalaşması, ülkelerin verimliliklerinin artması yönünde kazanımları olduğu; ayrıca, ekonomik birleşme içinde olmayan ülkelerin yatırımlarını birlik içindeki ülkelere yaptığı gözlemlenmiştir. Çalışmada araştırılan bir diğer konu ise Türkiye'nin olası ŞİÖ üyeliğidir. Türkiye'nin siyasi (NATO-Rusya arası gerginlik) açıdan ŞİÖ üyeliğinin zor olduğunu fakat siyasi ve ekonomik olarak refaha kavuşmak için ŞİÖ üyeliğinin Türkiye için önemli olduğu vurgulanmıştır. Özellikle ŞİÖ'ye giriş ile Türkiye'ye doğrudan yabancı yatırımların artacağı sonucuna varılmıştır.

Nart (2010), çalışmasında Türkiye'nin de dahil olduğu Gümrük Birliği (GB) antlaşmasının Türkiye'nin ticaretine olumlu mu olumsuz mu etki yarattığı incelemiştir. Çalışmada 1993-2008 yılları arasındaki veriler kullanılmıştır. Modelde; GSYH, ithalat, ihracat, reel döviz kuru kullanılırken, kukla değişken olarak ise 1996

öncesi"0" 1996 sonrası için"1" ve AB dışı ülkeler için "0" AB üyesi ülkeler için "1" kullanılmıştır. Çalışma sonucunda GB Türkiye'nin ticaretinde önemli değişikliklere neden olduğu gözlenmiştir. Bunlar; ticaret hacminin artması, GB'nin imzalanması ile özellikle ithalatın ihracattan fazla artması ve Türkiye'nin ticaretini Avrupa Birliği üye ülkeler ile çoğaltması dikkat çekmiştir. Çalışmada görüldüğü gibi AB ile GB imzalandığı gibi ŞİÖ ile de bir GB imzalandığında dış ticareti artma olasılığı yüksektir.

Genç, Artan ve Berber (2011) çalışmasında, Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) Bölgesinde ticaretin belirleticilerini, 1997-2007 yılları arasına denk gelen panel veriseti ile incelemiştir. Model sonucuna göre, ülkelerin birbirleri ile arasındaki ticaret akımlarını, Çekim modeli ile uyumlu şekilde, GSYH, nüfus, ortak dil ve ortak sınır değişkenleri pozitif yönde etkilemektedir. KEİ üyesi ülkelerin başkentleri arasındaki mesafe karşılıklı ticaret akımlarını negatif yönde etkilemektedir.

Karagöz ve Karagöz (2009) çalışmasında yatay kesit verileri kullanılarak Türkiye'nin küresel ticareti üzerine hangi faktörlerin etkili olduğu incelenmiştir. Çalışmada elde edilen katsayı tahminleri ile Türkiye'nin hangi ülkeler ile ticaretinde genişleme olabileceği incelenmiştir. Model sonucuna göre dış ticaret partnerinin ekonomik büyüklüğü, kültürel yakınlık ve ortak din nüfus büyüklüğü, ortak sınır olumlu ve uzaklık ise ticareti olumsuz yönde etkilemektedir. Avrupa Birliği (AB) ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) üyeliğinin ticarete etkisine dikkat çekilmiştir.

Baytar (2012) çalışmasında, Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin (BRIC) üyelerinin GSYH'sinin 2050 yıllarında G7 ülkelerinin iki katına ulaşacağını, BRIC ülkelerinin G20 ülkelere katılacağını ön görmektedir. Çalışmada uygulanan modelde ticaret hacmi bağımlı değişken, GSYİH, nüfus, mesafe, ithalat miktarı, ihracat miktarı, ticaret bağımlılık endeksi, ihracat eğilim endeksi ve ithalat nüfuz etme endeksi bağımsız değişken olarak modele eklenmiştir. Çalışma sonucunda, beklenilenin aksine, GSYİH'nın ticaret hacmi üzerindeki etkisinin anlamsız olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanında nüfuz değişkeni ve mesafe de anlamsız çıkmıştır. Dışa açıklık endeksi olarak modele eklenen ticaret bağımlılık endeksi ticaret hacmi üzerinde pozitif etki yaratmaktadır ve %1 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Yurtiçi talebin ne kadarının ithalat ile karşılandığını gösteren ithalat

nüfus endeksinin ticaret hacmini negatif yönde etkilediği ve anlamlı olduğu görülmüştür. Aynı şekilde ithalat ve ihracat miktarının, ticaret hacmi üzerinde pozitif etki yarattığı ve anlamlı olduğu görülmüştür. Yurtiçinde üretim yapan firmaların yabancı piyasalara güven derecesini gösteren ihracat eğilim endeksi ise ticaret hacmi üzerinde olumsuz etki yaratmakta ve aynı zamanda anlamlı bulunmaktadır. Bu değişkenler ile modelin açıklayıcılığının yaklaşık %90'a yükseldiğine ise dikkat çekmektedir.

Yaşar (2011), GSYH, nüfus, mesafe ve Gümrük Birliği üyesi olup olmama değişkenlerinden hareketle Çekim modeli bağlamında, Türkiye'nin AB ile ticaretini modellemiştir. Çalışmanın bulguları, ticaret hacmini üzerinde Türkiye'nin GSYİH'sının pozitif, partner ülkenin GSYİH'sının ise, beklenenin aksine, negatif etkiye sahip olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca, Türkiye'nin nüfus artışları ticaret hacmini negatif etkilerken, partner ülkenin nüfus artışları ise pozitif etkilemektedir. Mesafe değişkeni anlamlı ve negatif etkili bulunurken, Gümrük Birliğinin etkisi ise pozitif bulunmaktadır. Bulgular özetlenirse, mesafe %1 arttığında Türkiye'nin ihracatında %0,49 azalış meydana gelirken, GB kukla değişkeni ihracatı %0,71 arttırmaktadır. Model sonucunda bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama oranı %79 çıkmıştır.

Panel regresyon yaklaşımının uygulandığı bir diğer yaklaşım ise Aysun (2011) çalışmasıdır. Çalışmada, Çekim modeli bağlamında, 1980-2009 dönemi için AB-15 ülkelerinden oluşan bir panel veriseti kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenler; GSYH ithalat, ihracat, nüfus ve mesafedir. Çalışma sonucunda ithalat ve ihracat anlamsız bulunmuştur. Çalışmanın bulguları şunlardır: GSYH %1'lik artış ihracatı %0,84, nüfusta meydana gelecek %1'lik artış ihracatı %4,46 ortak ülke nüfustaki %1'lik artış ihracatı %0,40 arttırmaktadır. Mesafede %1'lik artış %0,76 düzeyinde ihracatta azaltma yaratır. Model sonucuna göre GB'nin Türkiye'nin ihracatı ve ithalatı üzerine etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın geliştirilmiş bir diğer versiyonu olan Aysun, Öksüzler ve Yılğör (2012)'de Gümrük Birliğinin Türkiye'nin ithalatı üzerindeki etkisinin ihracatına göre daha fazla olduğuna dikkat çekilmiştir.

Noyan (2015) çalışmasında, Çekim modelini kullanarak 2003, 2005, 2010 yıllarını ayrı ayrı tahmin etmiştir. Modelde kullanılan değişkenler; ihracat, GSYH, mesafe, İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) üye olup olmama, AB üyesi olup olmama ve küreselleşme endeksi değerleridir. 2003 yılının uygulandığı modelde GSYH ve sınır komşusu değişkenleri anlamlı bulunurken öteki değişkenler anlamsız bulunmuştur. 2005 yılının tahmin edildiği modelde GSYH ve ortak sınır anlamlı ve pozitif çıkmıştır ve geri kalan değişkenler yeterli düzeyde anlamlı ve pozitif çıkmamıştır. 2010 yılının tahmin edildiği modelde ise GSYH ve ortak sınır anlamlı ve pozitif çıkarken diğer değişkenler anlamsız fakat pozitif sonuç vermiştir. Küreselleşme endeks değişkeni ise negatif ve anlamsız sonuç vermiştir. Çalışma sonucunda GSYH'nin önemli olduğu fakat beklenildiği gibi mesafenin fazla bir öneminin olmadığı görülmüştür.

Doğan ve Tunç (2016) çalışmasında, 1995-2014 yılları arasındaki verileri kullanarak panel EKK ve tesadüfi etkiler yöntemi ile Çekim modeli kullanmıştır. Çalışmanın sonucunda, ihracat ve ithalat üzerinde GSYH olumlu etki yaratırken, nüfus, mesafe ve Bağımsız Devletler Topluluğu kukla değişkeninin etkisiz olduğu gözlemlenmektedir. (Doğan ve Tunç, 2016)

Gencer ve Öngel (2011) çalışmasında Çekim modelini kullanarak Türkiye ile Suriye, Lübnan ve Ürdün arasındaki ticareti 1993-2008 yılları arasındaki verileri kullanarak incelenmiştir. Model sonucunda beklenilenden az ticaretin gerçekleştiği görülmektedir. Serbest ticaret bölgesi kurulmasının Türkiye'nin ticaretine katkı sağlayacağı görülmüştür.

Döviz rezervleri ve reel döviz kurlarını modele dahil etmesi ile dikkat çeken bir çalışma olan Özkaya (2011) çalışmasında Çekim modeli 1996-2006 yılları için test edilmektedir. Çalışmada kullanılan diğer değişkenler ise, ihracat, ithalat, GSMH, ve uzaklığa ek olarak nüfus ve ülkelerin kişi başına düşen milli gelirleri arasındaki fark değişkenleridir. Modelde kullanılan değişkenler içerisinde, GSMH, uzaklık ve reel döviz kuru anlamlı, ülkelerin döviz rezervleri, nüfus, ülkelerin kişi başına düşen milli gelirleri arasındaki fark anlamsız çıkmıştır. Çalışma sonucunda, Gümrük Birliği haricinde, özellikle ikili antlaşmaların Türkiye'nin ihracatı üzerinde etkisiz olduğu gösterilmektedir.

Çınar ve Göksel (2010), üretilen ürün çeşitlerinin artmasının ihracatı olumlu etkilediği gözlemiştir. Türkiye'nin bir başka ülke ile yaptığı ikili antlaşmanın ticari olarak bir fayda sağlamadığı, sadece siyasi açıdan ilişkileri geliştirmek için yapılan bir çalışma olduğuna dikkat çekilirken, ihracatın arttırılması için teknoloji ve imalat sanayinin gelişmesi, ulaşım kolaylığı ve pazarlama çalışması yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Çeşitliliğin arttırılması ve piyasaya pazarlanması ile çeşitli ülkelere ihracatın artacağı hipotezine ulaşılmıştır.

Kızıltan, Ersungur ve Polat (2008), seçili ekonomilerde, 1985-2005 yılları arasındaki verileri kullanılarak birim kök testleri ve gölge değişkenli ekonometrik modeller uygulamıştır. Yapılan çalışma sonucunda Gümrük Birliği antlaşması ile Türkiye'nin hem ihracatında hem de ithalatında artışlar meydana geldiği, Gümrük Birliği antlaşmasından dolayı Türkiye'nin ticaret hacmi artsa da bu ülkenin ithalat artışı ile dışa bağımlı bir hale gelmesine sebep olduğu gözlemlenmiştir. Bağımlılığın azaltılması ihracatın daha fazla çoğaltılması için hükümetin firmaları ürün çeşitliliği yapması piyasaya birleşme sağlaması ve AR-GE konusunda desteklemesi gerektiği savına ulaşılmıştır.

Şentürk (2014) çalışmasında, Türkiye'nin AB ülkeleri ve seçili orta doğu ekonomileri ile dış ticareti değerlendirilmiştir. Veri setinin 1989-2013 yılları arasına karşılık geldiği çalışmanın sonuçları şunlardır: Gümrük Birliği'nin imzalanması ile AB ülkeleri ile Türkiye arasında ticaret artmakta, ilişkiler giderek güçlenmekte, fakat son yıllarda ise komşu ülkelere ek olarak yakın ve orta doğu ile ticaretin geliştiğine vurgu yapılmaktadır. Çalışmanın bir diğer önemli sonucu ise Rusya, Çin ve İran'dan yüksek miktarda ithalat yapıldığı fakat ihracatın ise neredeyse üçte ikisi kadar olduğu böylelikle yüksek oranda dış ticaret açığı olduğu gözlemlenmiştir.

Çeştepe ve Mistaçoğlu (2012) çalışmasında Gümrük Birliğinin Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) üzerinde olumlu bir etkisi olduğu, DYY artışları AB ülkelerinde GSYH ve ihracatın yükselmesini sağlar iken işsizliği de azalttığı, ekonomik refah üzerinde pozitif etkilere sahip olduğu gösterilmektedir. AB üyeleri gibi Türkiye'nin de AB'ye üye olması sonucunda DYY'nin artacağını ve böylelikle ekonomik refahın gelişeceğine değinilmektedir.

Kartal ve Soyfahioğlu (2011) çalışmasında anket veri teknikleri ile Şanghay İşbirliği Örgütü'nün güçlenmesinin Türkiye'ye iktisadi ve idari açıdan pozitif mi negatif mi etkisi olacağı araştırılmıştır. Çalışma sonucuna göre ŞİÖ ile AB'yi birbirlerine alternatif iki örgüt olarak görüldüğü, ŞİÖ'nün ekonomik ve siyasi olarak güçlenmesinin Türkiye açısından faydalı olacağı görüşüne yer verilmektedir. ŞİÖ'ye daha fazla hakim olan katılımcıların doğudaki ekonomik birleşmeler ile daha çok ilgili oldukları, Avrupa ve Güney Amerika'daki birleşmelere ilgisiz kaldıkları gözlemlenmektedir.

Şimşek ve Kadılar (2004) çalışmasında 1970-2002 yılları için Türkiye ekonomisinde ticaret akımlarını incelemiştir. Çalışma sonucunda üç önemli sonuca ulaşılmıştır. Birincisi, ticaret akışına müdahalede nispi fiyatlar önemli bir yere sahiptir. Böylelikle TL'nin devalüasyonu, Türkiye dış ticaretindeki dengesizliğe müdahale edebilmektedir. Fakat Türkiye'de dış ticaretin sürekli açık vermesinden dolayı yeterli olamayacağı üretimin arttırılması gerektiği görülmüştür. İkincisi, nispi fiyat esnekliği ile ithalat hacminin artması ile ülke içerisindeki fiyatların artacağı, enflasyonun artması ile döviz kuru değişikliğinin yeterli olamayacağı ve böylelikle ithalatın artacağıdır. Enflasyonun belirli bir düzeyde tutulması için mali ve parasal politikaların iyi kullanılması gerekmektedir. Üçüncü sonuç ise ithalat talebindeki gelir esnekliği ile ilgilidir. Gelir artışı ile ithalat da artar böylelikle ekonomik büyüme, dış ticaret dengesi üzerinde olumsuz bir etki yaratır. Buna karşı hükümet politikalarının etkin şekilde kullanılması gerekmektedir. Bunun başında, yerli kaynaklar ile sanayi artışını sağlamak vardır. Düşük ithal girdisi ile çoğunluğu yerli olan üretim yapmak ve teşvikte bulunmaktır.

Akgül (2013), 2000-2010 yılları arasındaki verileri kullanarak Türkiye ile İİT arasındaki dış ticareti Çekim modeli ile açıklamıştır. Çalışmada ticaret hacmi bağımlı değişken, GSYİH, kişi başına GSYİH, mesafe değişkenleri haricinde birçok kukla değişken kullanılmıştır. Bunlar ortak para birimi, serbest ticaret alanı etkileri incelenmiştir. Güney Doğu Asya Birliği, Arap Ortak Pazarı, Körfez Arap Ülkeleri Konseyi, Doğu Güney Afrika Ortak Pazarı etkileri incelenmiş, ayrıca, bölgelere ilişkin etkiler (Akdeniz, Asya, Güney Doğu Asya, Latin Amerika, Orta Asya, Orta Doğu bölgeleri) modellere eklenmiştir. Ayrıca, sınır komşuluğu, ortak sömürge

geçmişi, ortak dil, demokrasi ve otokrasi eklenen değişkenler arasındadır. Çalışma sonucunda GSYH değişkeni ülkeler arasındaki dış ticareti olumlu etkilemekte fakat uzaklık değişkeni ve kişi başına GSYİH olumsuz etkilemektedir. Uzaklık arttıkça ve ülkelerin kişi başına düşen geliri arttıkça dış ticaret düşmektedir. Serbest ticaret bölgelerine üyelik değişkeni istatistiksel olarak anlamsız çıkarken, sınır komşusu olma değişkeni de dış ticareti olumsuz etkilemektedir. Demokrasi-Otokrasi değişkeni dış ticareti açıklamada anlamlı bulunmuştur.

Alper ve Alper (2015) çalışmasında AB üyesi 14 ülke ve 2002-2012 yılları arasındaki veriler ile Çekim modeli analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda, mesafe, milli gelir, ekonomik özgürlük ve Türkiye'nin nüfusunun anlamlı ve olumlu etki yarattığı gözlemlenmiştir. Fakat Türkiye'nin ticaret ortağının nüfusunun etkisi olmadığı görülmüştür.

Tatlıcı ve Kızıltan (2011) çalışmasında, Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı 46 ülkenin 1994-2007 yılları arasındaki verileri kullanılarak panel veri seti uygulanmıştır. Çalışmada, ihracat, GSMH, nüfus, mesafe, GB'ye üye olup olmama ve ortak sınır değişkenleri kullanılmış, model sonuçlarına göre, mesafe ve GSMH'nin istatistiksel olarak anlamlı olduğu fakat nüfus, GB ve ortak sınırının anlamsız olduğu görülmüştür. GSMH, Türkiye'nin nüfusu ve GB pozitif, Türkiye'nin ticaret ortağının nüfusu ve mesafe değişkenlerinin ticaret hacmi üzerindeki etkisinin ise negatif olduğu gözlemlenmiştir.

Ata (2013) çalışmada GSYH, nüfus, ortak sınır, mesafe, reel kur endeksi, ortak dil ve sömürge geçmişi değişkenleri kullanılmıştır. 1980-2009 yılları arasındaki veriler kullanılarak panel veri seti uygulanmıştır. Çalışma sonucunda, GSYH olumlu, nüfus ve mesafenin ise olumsuz etkilediği görülmektedir. Dünya genelinde yapılan çalışmalarda ve gözlemde komşuluğun ticareti pozitif yönde etkilediği görülmektedir, fakat Türkiye'de tam tersi şekilde olumlu etki gözlemlenmemiştir.

Turhan (2012) Çekim modeli tahmin ettikleri çalışmalarında veri seti 1996-2010 yılları arasına karşılık gelmektedir. Uygulanan model sonucunda GSYH ihracat, ithalat, ticaret hacmi/GSYH, KBGSYH, İİT üyeliği, AB üyeliği, istatistiksel olarak anlamlı çıkmış ve ticaret hacmine olumlu etkilediği vurgulanmıştır. Ortak

sınır, nüfus, mesafe, KEİ üyeliği ve vize uygulaması değişkenleri ise anlamsız bulunmaktadır.

Doğan ve Tunç (2015) Çekim modeli uygulanan çalışmada, 1995-2014 yılları arasındaki veriler kullanılarak panel veri seti oluşturulmuştur. Modelde bağımlı değişken ticaret hacmi bağımsız değişkenler ise dönem(yıllık) olarak alınmış ihracat, partner ülke ihracat, mesafe, GSMH, kişi başına düşen GSMH, nüfus, ticaret hacmi/GSYİH. Kukla değişkenler ise Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı (COMESA) üyesi olup olmama, vize serbestliği ve kültürel yakınlıktır.İhracat, ithalat, GSMH, ticaret hacmi/GSYİH, ticaret hacmine pozitif etki sağladığı ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu gözlemlenmiştir. Diğer değişkenler ise istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur.

Yaşar ve Kormaz (2018) çalışmasında ise Türkiye'de Kütahya ve ticaret partnerleri kentler arasındaki ticareti incelemede Çekim modelininin kullanıldığı bir çalışma olup il bazında inceleme bakımından önem teşkil etmektedir. 2013 yılına ait kesit veri seti kullanılan bu çalışmada, Çekim modeli bağlamındaki, gelir ve mesafe değişkenlerinin etkilerine ilişkin beklenen yönde bulgular elde edilmiştir.

Hüseyini, Çelik ve Eren (2018) çalışması panel kantil regresyon ve Çekim modelinin sektörel bazda test edildiği bir çalışmadır. Bu çalışmada, Türk otomotiv sanayinde ihracatın belirleyicileri 2007-2015 yıllarını ve Türkiye'nin başlıca 68 ticaret patneri ülkeyi kapsayan bir verisetinden hareket edilerek, nüfus ve uzaklığın etkisinin her kantil için beklenen yönde olduğu, GB üyeliği olan ülkelere gerçekleştirilen ihracatın ise istatistiksel olarak pozitif etkileri olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

4.1.2. Çekim Modelinin Matematiksel Gösterimi

Son dönem de ülkeler arasındaki ekonomik ilişkileri inceleme, göç dalgaları, turizm, ticaret akımı gibi konular incelenirken Çekim modeli sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Yapılan çalışma sonuçlarının başarılı olması ile Çekim modeline olan güvenilirlik artmıştır. Çekim modeli, Isaac Newton'un yer çekimi kanuna

dayanmaktadır. Newton'a göre cisimler birbirini kütleleri ile doğru, aralarındaki uzaklık ile ters orantılı olarak çekerler. Newton'un Çekim modeli aşağıdaki gibidir,

$$F_{ij} = G \frac{M_i M_j}{D_{ij}^2} \quad (1)$$

- F_{ij} : Cisimler arasındaki çekim gücü
- G : Sabit
- M_i : i cisminin kütlesi
- M_j : j cisminin kütlesi
- D_{ij} : İki cismin arasındaki uzaklık

4.1.2.1 Geleneksel Çekim Modeli

Tinbergen (1962) Çekim modelinin temel gösterimi aşağıdaki yapıdadır,

$$TH_{ij} = a_0 \frac{Y_i^{a_1} Y_j^{a_2}}{D_{ij}^{a_3}} \quad (2)$$

Modelde, TH_{ij} : i ve j ülkesi arasındaki ticaret akımı miktarı, $Y_i^{a_1}$: i ülkesi GSMH, $Y_j^{a_2}$: j ülkesi GSMH, $D_{ij}^{a_3}$: i ve j ülkeleri arasındaki coğrafi uzaklık, a_0 , a_1 , a_2 , a_3 model parametreleridir. Modelde, nüfus sürekli değişkenine ek olarak, ortak dil, ortak sınır ve aynı ticaret örgütüne üyeliğe ilişkin kukla değişkenler de eklenebilmektedir,

$$TH_{ij} = \beta_0 Y_i^{b_1} Y_j^{b_2} N_i^{b_3} N_j^{b_4} D_{ij}^{b_5} A_{ij}^{b_6} u_{ij} \quad (3)$$

E_{ij} i ve j ülkelerinin arasındaki ticaret akımı, $Y_i^{b_1} Y_j^{b_2}$ i ve j ülkelerinin geliri, $N_i^{b_3} N_j^{b_4}$ i ve j ülkelerinin nüfusu, $D_{ij}^{b_5}$ i ve j ülkelerinin başkentleri arasındaki kuş uçuşu mesafe, $A_{ij}^{b_6}$ ise ülke arasındaki ticareti arttırıcı ya da engelleyici diğer faktörler, u_{ij} ise sıfır ortalamalı sabit varyanslı normal dağılım süreci izlemektedir. Nüfus ve milli gelir değişkenleri, kişi başına düşen GSMH ile de modellenebilmektedir. Bu durumda, model aşağıdaki biçime dönüşmektedir,

$$TH_{ij} = \beta_0 Y_i^{\beta_1} Y_j^{\beta_2} D_{ij}^{\beta_3} A_{ij}^{\beta_4} u_{ij} \quad (4)$$

$YKB_i^{b_3}$ i ve $YKB_j^{b_4}$ ticaret partneri olan i ve j ülkelerinin kişi başına düşen gelirini ifade etmektedir. Model, Cobb-Douglas modelinde olduğu gibi, logaritması alınarak lineerize edilirse,

$$\ln TH_{ij} = \beta_0 + \beta_1 \ln YKB_i + \beta_2 \ln YKB_j + \beta_3 \ln D_{ij} + \beta_4 \ln A_{ij} + u_{ij} \quad (5)$$

ln, değişkeni modelde doğal logaritmasını göstermektedir. Modelde, β_1 ve β_2 'nin pozitif çıkması, β_3 'ün negatif çıkması, β_4 'ün işareti ise, incelenen A değişkeni veya değişkenleri için farklılaşabilmektedir. Örneğin, tarife oranlarının alınması durumunda katsayının negatif çıkması beklenirken, tarife oranlarından hareketle hesaplanmakla beraber bir anlamda tersi olan ticari özgürlük için ise katsayının pozitif çıkması beklenmektedir. Denklemin işleyişinde ölçek ekonomilerini tam olarak kullanabilen ülkeler ile çalışıldığı varsayılmaktadır (Alper ve Alper 2015, Tatlıcı ve Kızıltan 2011). Mesafe değişkeni parametresinin negatif beklenmesi ise uzaklıkla beraber taşıma maliyetlerinin artması ile açıklanmakta olup, model seçim bölümünde de tartışıldığı gibi, ortak dil, ortak para, ortak ticari birlik gibi bir çok faktörün de etkisi de uzaklık azaltımı bağlamında değerlendirilebilmektedir. Literatürde incelenen bazı çalışmalarda, TH_{ij} yerine ithalat ve ihracat için ayrı ayrı modeller oluşturulması da başvurulmuş bir diğer yöntemdir.

4.1.2.2. Çekim Modelinin Kavramsal Çerçevesi

Çekim modelinde kullanılan temel değişkenler ve ticaret hacmi üzerindeki beklenen etkileri aşağıda verilmiştir. Çalışmada, belirtilen bu değişkenlere özellikle uzaklık değişkeni bağlamında bazı eklemeler yapılacaktır.

- **Büyüklik.** Modelde milli gelire ilişkin değişkenler temel açıklayıcı değişkenlerdir. Ülkelerin ekonomisi ne kadar gelişmiş olursa ihracat ve ithalat potansiyeli o kadar artar. Modelde, ülkelerin GSYH ya da GSMH'si kullanılır.
- **Uzaklık.** Modele ülkeler arasındaki kilometre eklenmektedir genel olarak ülkelerin başkentleri alınmaktadır. Ülkeler arasındaki uzaklık arttıkça maliyetlerinde artacağı görülür. Modele tarife ve tarife dışı verilerde eklenmiş ve bu da uzaklık değişkeni çerçevesinde

değerlendirilmiştir. Tarifeler, tarife dışı etkenler, sınırda bekleme zamanı ve ulaşım alt yapısının niteliği gibi değişkenler. Wang, Coyle, Gehlhar ve Vollrath'a göre teknoloji geliştiği için taşıma maliyetleri hem düşecek hem de kolaylaşacak ve böylelikle mesafenin önemi azalacak tezini düşünmektedirler.

- Ortak sınır, ortak dil ve ortak kültür ve kolonyal bağ. İki ülkenin birbirlerine yakın olması ile dış ticarete yapılan görüşmelerde zaman harcamazlar ve yüz yüze görüşerek daha iyi bir sonuç alınmasını sağlamaktadırlar. Aynı zamanda ortak dil kullanılıyor ise bu görüşmeler daha faydalı geçer. Böylelikle Model için ortak sınır ve ortak dil önemli bir etkidir. Ortak kültür olması ve 2 ülkenin eskiden aynı sömürge altında bulunması ülkelerin hangi malı ihraç edeceği ve ithal edebileceği anlaşılabilir. Böylelikle dış ticaret akımı olumlu etkilenir. Aynı şekilde ortak sınır kukla değişkeni de maliyetleri azaltacağı için ticareti pozitif yönde etkilemesi bekleniyor. Brocker, Frankel, Rohweder, Stein ve Wei yaptıkları çalışmada sömürge bağlarının olması durumunda ticaret hacmine pozitif etki sağladığını gözlemlemişlerdir.
- Tercihli ticaret anlaşmaları bölgesel birleşme. Ülkelerin birleşme sürecine girerek birliktelik oluşturmalarının ülke ekonomileri için olumlu olup olmamasına dair bir çok tartışma mevcuttur. Krugman çeşitlilik tercihi ve artan getiri modelleri üzerine bir çalışma yapmış ve çalışma sonucunda bölgeselleşmenin olumlu sonuç doğurmasında en önemli sebebin mesafe olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çekim modeli kullanılarak yapılan çalışmalar sonucunda neredeyse çoğu yazar bu kukla değişkeni ticaret yaratıcı bulmuştur. Aitken, Bergstrand, De Grauwe, Frankel ve Wei gibi daha birçok araştırmacı buna örnek verilebilir.
- Döviz kuru, ortak para birimi. Üreticiler döviz kurlarında ki artışı bilemeyeceği için başka bir ülke ile ticaret yaparken risk almak istemez ve kaçınır fakat döviz kuru riski olmaz ise ticaret sabit kurda ya da ortak para birimi üzerine yapılırsa firmaların riski azalmış olur.

Brada ve Mendez yaptıkları çalışmalarda döviz kuru riskinin ticareti azaltıcı yönde etkisinin olduğunu gözlemlemişlerdir. Rose, Frankel ve Rose çalışmalarında ortak para biriminin dış ticareti arttırdığını görmüşlerdir. (Tatlıcı ve Kızıltan 2011, 29)

4.2. TÜRKİYE VE ŞİÖ ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİ: ÇEKİM MODELİ ANALİZİ

Çalışmamızın bu bölümünde Türkiye'nin Şanghay İşbirliği örügütü ile olan ticareti ve ŞİÖ diyalog ortaklığı sonucunda ticaretin nasıl etkilendiği bununla beraber nasıl geliştirilebileceği Çekim modeli ile test edilmiş ve analizi yorumlanmıştır. Yukarıda Çekim modeli ile uygulanan çalışmalardan kısaca bahsedilmiş ve literatür taramasına çalışmamızda yer verilmiştir. Çalışmada uyguladığımız modelde geleneksel ve genelleştirilmiş Çekim modelimizin farklılığı uzaklık değişkeni yerine değerlendirdiğimiz tarife oranları ve tarife dışı veriler ile hesap edilmiş ticaret özgürlüğü ve politik istikrar değişkenidir. Bu değişkenlerle beraber iki yönlü reel döviz kurunun ticaret hacmi üzerindeki etkisi, ŞİÖ öcesi ve sonrası modelimizde test edilmiştir. Genelleştirilmiş Çekim modelleri ayrıntılı şekilde aşağıda incelenecektir

4.2.1. Genelleştirilmiş Çekim Modeli

Geleneksel Çekim modelinde (Tinbergen 1962), ticaret hacminin temel belirleyicilerinin ticaret partneri ülkelerin GSYH'ları ve bu ülkeler arasındaki mesafe olduğu, mesafenin ise sıklıkla kilometre cinsinden uzaklık olarak yorumlandığı söylenebilmektedir (Alper ve Alper 2015). Literatürde görüldüğü üzere daha sonraki çalışmalarda bu modele nüfus değişkeninin de eklendiği görülmektedir. Bergstarnd (1985) nüfus değişkenini ekleyerek ülkeler arasındaki ticareti incelemiştir. Çalışmamızda ise geleneksel modeldeki mesafe kavramının tarifelerden hareketle hesaplanan ticari özgürlükler endeksi ve ticaret partneri ülkelerde politik istikrar değişkenleri ile ve, ticaret teorilerinden hareketle bilateral reel döviz kuru değişkenlerinin de eklenmesi ile Çekim modelinin genelleştirilmiş bir versiyonunun tahmin edilmesi hedeflenmiştir.

Bazı ŞİÖ ülkelerinin 2002 yılı öncesi politik istikrar, reel döviz kuru ve tarife oranları verilerine ulaşılamadığından veri seti 2002-2017 dönemini kapsayacak şekilde oluşturulmuştur. Çalışmamızda, Türkiye ve ŞİÖ üyelerinin ve diyalog partnerlerinin ihracatve ithalat toplamına karşılık gelen ticaret hacmi, kişi başına GSYİH, politik istikrar reel döviz kuru ve ticaret özgürlüğü endeksi verilerinden hareketle oluşturulan modellerde ŞİÖ kukla değişkeninin ilgili değişkenler ile etkileşime alınması ile Türkiye'nin ŞİÖ diyalog ortaklığı öncesi ve sonrası döneminde ilgili ticaret anlaşmalarının etkilerinin incelenmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda, ŞİÖ öncesi ve sonrası dönemlerde değinilen değişkenlerin parametre tahminlerinde istatistiksel olarak farklılaşmanın olup olmadığı çalışmanın inceleme konusudur. Modele ŞİÖ kukla değişkeni haricinde eklenen 2009 yılı kukla değişkeni ile 2009 krizinin etkilerinin kontrol edilmesi amaçlanmıştır.

Modelde, LTH_{it} iki ülkenin toplam ticaret hacmi, LYR_{it} de kişi başına GSYİH, $LYPU_{it}$ partner ülkede kişi başına GSYİH olup 2009 Küresel Kriz döneminin etkisinin ($D2009_{it}$) modele eklenmesi ile aşağıdaki modele ulaşılmaktadır,

Model 1.

$$LTH_{it} = \beta_0 + \beta_1 LYTR_{it} + \beta_2 LYPU_{it} + \beta_3 D2009_{it} + u_{it} \quad (6)$$

Temel model olan 1. modele uzaklığa ilişkin tarife oranları ile hesap edilmiş olan ticaret özgürlüğü (TO_{it}) değişkeninin eklenmesi ile aşağıdaki 2. modele ulaşılmıştır,

Model 2.

$$LTH_{it} = \beta_0 + \beta_1 LYTR_{it} + \beta_2 LYPU_{it} + \beta_3 LTO_{it} + \beta_4 D2009 + u_{it} \quad (7)$$

Model 2'de, uzaklığa ilişkin bir diğer değişken olarak politik istikrar (PS_{it})'nin modele eklenmesi ile elde edilen 3. model şu şekildedir,

Model 3.

$$LTH_{it} = \beta_0 + \beta_1 LYTR_{it} + \beta_2 LYPU_{it} + \beta_3 LTO_{it} + \beta_4 LPS_{it} + \beta_5 D2009_{it} + u_{it} \quad (8)$$

biçimindedir. Ticaret teorilerinden hareketle, bilateral reel döviz kurunun (LRE_{it}) modele eklenmesi ile döviz kurlarının ticaret hacmine etkisinin incelenmesinin hedeflendiği aşağıdaki 4. modele ulaşılmaktadır,

Model 4.

$$LTH_{it} = \beta_0 + \beta_1 LYTR_{it} + \beta_2 LYPU_{it} + \beta_3 LTO_{it} + \beta_4 LPS_{it} + \beta_5 LRE_{it} + \beta_6 D2009_{it} + u_{it} \quad (9)$$

Yukarıda değinilen bu modellerde Türkiye'nin ŞİÖ'nde diyalog ortağı konumuna geldiği 2012 yılı ve sonrası için 1, öncesi için 0 değerini alan bir kukla değişken eklenmesi ile aşağıdaki genelleştirilmiş Çekim modelleri elde edilmektedir. Nitekim, ŞİÖ kukla değişkeninin açıklayıcı değişkenler ile etkileşime sokulması, sabit terim haricinde, açıklayıcı değişkenlerin parametre tahminlerinde de istatistiksel olarak farklılaşma olup olmadığının test edilmesine olanak tanımaktadır. Bu bağlamdaki birinci model olan Model 5 şu şekildedir,

Model 5.

$$LTH_{it} = \beta_0 + \beta_1 LYTR_{it} + \beta_2 LYPU_{it} + \beta_3 LTO_{it} + \beta_4 LPS_{it} + \beta_5 LRE_{it} + \beta_6 DSIO_{it} \times LYTR_{it} + \beta_7 DSIO_{it} \times LYPU_{it} + \beta_8 D2009_{it} + u_{it} \quad (10)$$

Türkiye'nin ŞİÖ diyalog ortaklığı sonucunda bağımsız değişkenlerin nasıl etki yarattığını incelemek için DSIO kukla değişkeni ile bağımsız değişkenleri türettik. Böylelikle Türkiye'nin ŞİÖ diyalog ortağı olması sonucunda bağımsız değişkenlerin ticaret hacmine olan etkisini inceledik.

Model 6.

$$LTH_{it} = \beta_0 + \beta_1 LYTR_{it} + \beta_2 LYPU_{it} + \beta_3 LTO_{it} + \beta_4 LPS_{it} + \beta_5 LRE_{it} + \beta_6 D2009_{it} + \beta_7 DSIO_{it} \times YTR_{it} + \beta_8 DSIO_{it} \times LYPU_{it} + \beta_9 DSIO_{it} \times LTO_{it} + u_{it} \quad (11)$$

Model 6'ya ek olarak D_SIO kukla değişkeninden türetilmiş olan D_SIO*LTO bağımsız değişkeni eklenmiştir.

Model 7.

$$LTH_{it} = \beta_0 + \beta_1 LYTR_{it} + \beta_2 LYPU_{it} + \beta_3 LTO_{it} + \beta_4 LPS_{it} + \beta_5 LRE_{it} + \beta_6 D2009_{it} \\ + \beta_7 DSIO_{it} \times YTR_{it} + \beta_8 DSIO_{it} \times LYPU_{it} + \beta_9 DSIO_{it} \times LPS_{it} + u_{it} \quad (12)$$

Model 7'de D_SIO*LTO kukla değişkeni yerine türetilmiş olan LPS kukla değişkeni eklenmiştir

Model 8.

$$LTH_{it} = \beta_0 + \beta_1 LYTR_{it} + \beta_2 LYPU_{it} + \beta_3 LTO_{it} + \beta_4 LPS_{it} + \beta_5 LRE_{it} + \beta_6 D2009_{it} \\ + \beta_7 DSIO_{it} \times YTR_{it} + \beta_8 DSIO_{it} \times LYPU_{it} + \beta_9 DSIO_{it} \times LRE_{it} + u_{it} \quad (13)$$

Yukarıda ki modelde ise, model 6 ve 7'de kullanılan D_SIO kukla değişkeninden türetilmiş LTO ve LPS bağımsız değişkenleri yerine D_SIO*LRE bağımsız değişkeni modele eklenmiştir

$$LTH_{it} = \beta_0 + \beta_1 LYTR_{it} + \beta_2 LYPU_{it} + \beta_3 LTO_{it} + \beta_4 LPS_{it} + \beta_5 LRE_{it} + \beta_6 D2009_{it} \\ + \beta_7 DSIO_{it} \times YTR_{it} + \beta_8 DSIO_{it} \times LYPU_{it} + \beta_9 DSIO_{it} \times LTO_{it} + \beta_{10} DSIO_{it} \times LPS_{it} + u_{it} \quad (14)$$

Model 9'da politik istikrar ve ticaret özgürlüğü değişkenleri DSIO ile etkileşime sokulmaktadır,

Model 10.

$$LTH_{it} = \beta_0 + \beta_1 LYTR_{it} + \beta_2 LYPU_{it} + \beta_3 LTO_{it} + \beta_4 LPS_{it} + \beta_5 LRE_{it} + \beta_6 D2009_{it} \\ + \beta_7 DSIO_{it} \times YTR_{it} + \beta_8 DSIO_{it} \times LYPU_{it} + \beta_9 DSIO_{it} \times LTO_{it} + \beta_{10} DSIO_{it} \times LRE_{it} + u_{it} \quad (15)$$

Model 10'da ise, bilateral reel döviz kurunun eklenmesi söz konusudur,

Model 11.

$$\begin{aligned} LTH_{it} = & \beta_0 + \beta_1 LYTR_{it} + \beta_2 LYPU_{it} + \beta_3 LTO_{it} + \beta_4 LPS_{it} + \beta_5 LRE_{it} + \beta_6 D2009_{it} \\ & + \beta_7 DSIO_{it} \times YTR_{it} + \beta_8 DSIO_{it} \times LYPU_{it} + \beta_9 DSIO_{it} \times LTO_{it} + \beta_{10} DSIO_{it} \times LPS_{it} \\ & + \beta_{11} DSIO_{it} \times LRE_{it} + u_{it} \end{aligned} \quad (16)$$

Son olarak ise, tüm değişkenlerin ve bu değişkenlerin ŞİÖ kukla değişkeni ile etkileşimlerini içeren Model (11) şu şekilde elde edilmiştir,

Yukarıda belirtilen modellerde, ŞİÖ kukla değişkeni ve etkileşimlerinin parametrelerinin istatistiksel olarak farklılaşması ve farklılaşmanın yönünün incelenmesi çalışmanın araştırma konusu olacaktır.

Çalışmanın uygulama kısmında, yukarıda belirtilen 11 panel regresyon modeli tahmin edilecektir. Bir sonraki bölümde, kullanılan veri seti tanımlanacaktır.

4.2.2. Veri Seti

Çalışmada kullanılan veri seti yıllık olup 2002-2017 yıllarını ve toplam 8 ülkeyi kapsamaktadır. ŞİÖ üyesi ülkeler Rusya, Çin, Hindistan, Pakistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan olmak üzere toplam 8 ülke olup, ŞİÖ diyalog ortağı üye olan Türkiye'nin de eklenmesi ile ülke sayısı 8, yıl sayısı ise 16 olduğundan, çalışmada gözlem sayısı $n=128$ olmaktadır.

Kullanılan veri kaynakları ise şunlardır: incelenen ülkelere ait ithalat (IM) ve ihracat (EX) değerleri Trademap veritabanından derlenmiş olup dolar cinsindendir. İthalat ve ihracat değerlerinin kullanılması ile ticaret hacmi $TH=EX+IM$ biçiminde hesaplanmıştır. GSYİH ve nüfus (N) istatistikleri ise Dünya Bankası veritabanından derlenmiş olup, kişi başına GSYİH YKB olarak kısaltılmış olup, $YKB=GSYİH/N$ olarak hesaplanmıştır. Reel bilateral döviz kurunun (RE) hesaplanması için ilgili ülkelere ait TÜFE ve nominal döviz kuru verileri TCMB ve İslami Kalkınma Bankası veri tabanlarından derlenmiştir.

Politik istikrar endeksi (PS) Global Economy veri tabanından alınmıştır. İlgili bu veritabanı ise PS veri setini Dünya Bankası veri tabanından almaktadır. PS endeksi ile ilgili olarak ilgili bu veri tabanında PS endeksinin yayınlandığı tüm ülkelere bakıldığında -3.31 ve +1.76 aralığında değiştiği görülmüştür. İlgili PS veri seti çalışmada 0-100 aralığında bir endeks haline getirilmiştir.

Ticaret özgürlüğü endeksi (TO) ise Economic Freedom veri tabanından alınmış olup 0-100 aralığında bir endekstir. TO endeksini yayınlayan Economic Freedom (Heritage Foundation) veri tabanı, Trademap ve Dünya Bankası verilerini kullandığı ve TO endeksinin ticaret hacmine göre ağırlıklandırılmış ortalama tarif oranı ve tarif dışı engellerden hareketle oluşturulduğunu belirtilmektedir: $TO_i = \{ [(Tarif maks. - Tarif_i) / (Tarif maks. - Tarif min.)] \times 100 \} - TDE_i$ olup, denklemde tarif maks. maksimum tarif oranı, tarif min. minimum tarif oranı, TDE ise tarif dışı engelleri ifade etmektedir. Dolayısıyla, i'inci ülkenin TO_i endeksinde tarif oranlarının artar ise $(Tarif_i)$ ticari özgürlük (TO_i) düşmekte; tarif dışı engeller de negatif işaretli olarak yansıdığından, TDE_i arttığında TO_i azalmaktadır. Bu bağlamda, TO_i endeksinin artması tarif oranlarının düşmesi ve tarif dışı engellerin azalması ile mümkündür. Öte yandan, çalışmada ülkeler arasında karşılıklı tarif oranlarının (bilateral) sağlıklı bir biçimde elde edilememesinden dolayı TO endeksinin kullanılması tercih edilmiş olup, ilgili bu endeks ülkenin genel ticari korumacılığının bir ölçütü olarak modele dışsal olarak bir kontrol değişkeni yapısında dahil olmaktadır. Çalışmanın uygulama kısmında belirtilen tüm bu değişkenlerin doğal logaritması alınmış olduğundan modeller log-log yapısında panel regresyon modellerinden oluşmaktadır. Değişkenlerin doğal logaritmaları alındıktan sonra başlarına L harfi eklenmiş olup, bir örnek olarak $LTH_{it} = \ln(TH_{it})$ biçiminde hesaplanmaktadır. Analizlerde, Türkiye'nin kişi başına GSYİH'sı LYTR, partner ülkenin kişi başına GSYİH'sı LYPU, partner ülkenin ticari özgürlük düzeyi LTO, partner ülkenin politik istikrar düzeyi LPS ile kısaltılırken, LRE ise partner ülkenin TÜFE ve nominal bilateral (iki yönlü) döviz kurlarından hesaplanmış olan bilateral reel döviz kurunun doğal logaritmasını ifade etmektedir. LRE'de artış (azalış) TL'nin partner ülkenin para birimi karşısında değerlenmesini (değer kaybetmesini) ifade etmektedir.

Tablo 53'de görüldüğü üzere ilgili değişkenlere ilişkin betimleyici istatistikler aşağıda verilmektedir. Serilerin düzey seviyeleri için hesaplanan bu istatistikler içerisinde LTH ve LRE serileri için hesaplanan JB test istatistiği olasılık değeri geleneksel anlamlılık düzeylerinin üzerinde olduğundan, ilgili bu iki seri için normal dağılımlı oldukları kabul edilmekte olup bu durumun diğer seriler için geçerli olmadığı görülmüştür.

Tablo 53. Kullanılan Verilere İlişkin Betimleyici İstatistikler

	LTH	LYTR	LYPU	LTO	LPS	LRE
Ortalama	21.28990	9.095776	7.494189	4.151898	3.777511	3.360603
Medyan	21.24711	9.269204	7.216222	4.219508	3.842605	3.403728
Maksimum	24.35682	9.436896	9.680787	4.472781	4.390374	7.428280
Minimum	16.71693	8.205238	5.243797	3.081910	2.288682	-0.0258
Std. Sapma	1.810769	0.348524	1.107856	0.271361	0.400315	1.854978
Çarpıklık	-0.1106	-1.3334	0.412937	-2.5816	-1.7553	0.412430
Basıklık	2.220641	3.681849	2.144126	10.24511	6.206640	2.782324
JB	3.500350	40.41029	7.544478	422.1319	120.5662	3.881474
JB olasılık	0.173744	0.000000	0.023001	0.000000	0.000000	0.143598
n	128	128	128	128	128	128

Çalışmada incelenen serilerin durağanlığının test edilmesi için, Levin, Lin ve Chu (LLC), Im, Pesaran ve Shin (IPS) ve Fisher-ADF panel birim kök testlerine başvurulmuştur. LLC testinde serinin tüm birimler için ortak birim kök süreci takip ettiği önsavı test edilirken, IPS ve Fisher-ADF testlerinde boş önsavı altında birimsel birim kök sürecine izin verilerek serinin birim kök süreci test edilmektedir. Test sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tablo 54'de görüldüğü üzere ilgili birim kök testleri çerçevesinde, LTH, LYTR, LTO ve LYPU serileri için birim kök önsavı reddedilerek serilerin durağan olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. İncelenen değişkenler içerisinde LPS ve LRE serileri için ise H_0 birim kök önsavı reddedilemediğinden serilerin birinci farkı alınmış ve tekrar test edilmiştir. İlgili testler çerçevesinde, birinci fark değişkenler olan ΔLPS ve ΔLRE serileri geleneksel düzeylerde durağan bulunmuştur.

Tablo 54. Panel Birim Kök Test Sonuçları

	LLC	IPS	Fisher-ADF
LTH	-5.2842*** (0.0000)	-2.7744*** (0.0028)	33.5937*** (0.0062)
ΔLTH	-	-	-
LYTR	-8.6131*** (0.0000)	-6.1312*** (0.0000)	65.8517*** (0.0000)
ΔLYTR	-	-	-
LYPUR	-4.9598*** (0.0000)	-2.1251** (0.0168)	26.6212** (0.0459)
ΔLYPUR	-	-	-
LTO	-3.3847*** (0.0004)	-2.0221** (0.0216)	28.8393** (0.0250)
ΔLTO	-	-	-
LPS	-1.4706* (0.0707)	-1.29049* (0.0984)	21.5627 (0.1579)
ΔLPS	-4.27846*** (0.0000)	-3.74951*** (0.0001)	43.2132*** (0.0000)
LRE	2.31665 (0.9897)	2.53954 (0.9945)	21.6808 (0.1538)
ΔLRE	-2.2075** (0.0136)	-1.1986 (0.1153)	37.2163*** (0.0020)

Notlar: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde H0 hipotezinin reddedildiğini ve ilgili serinin durağan olduğunu ifade etmektedir. Delta Δ serinin birinci farkını ifade etmektedir. Olasılık değerleri parantez içindedir.

4.3. ÇEKİM MODELİNE İLİŞKİN PANEL REGRESYON MODELLERİ VE BULGULARI

Çalışmamızda uygulanan modelde panel regresyon analizi yapılmıştır. Modelde 2002 yılından 2017 yılına kadar olan veriler kullanılarak Türkiye ile ŞİÖ üye ülkeleri arasındaki dış ticaret incelenmiştir.

Çalışmamızın uygulama bölümünde, Türkiye ile ŞİÖ üyeleri arasındaki ticari ilişki Çekim modeli ve genelleştirilmiş modeller bağlamında incelenmektedir. Bu çalışmamızın sonucu kademeli olarak aşağıdaki tabloda verilmektedir.

Çalışmada, modellerimiz panel regresyon yöntemi ile analiz edilmiş ve Eviews 10.0'da tahmin edilmiştir. İncelenen bu modellerde, 8 ülke 128 gözlem 7 değişken kullanılmıştır. ŞİÖ üyesi ülkeler Rusya, Çin, Hindistan, Pakistan, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan'dır. Bu ülkeler ile Türkiye arasındaki ticaret hacmi Çekim modeli kullanılarak farklı değişkenler ile, değişkenlerin etkileri tek tek eklenerek ve takibinde, Türkiye'nin ŞİÖ diyalog ortağı olduğu dönem öncesi ve sonrası ayrıştırılarak araştırılmaktadır.

Tablo 55. Çekim Modelleri Tahmin Sonuçları

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6
C	5.1456*** (18.4886)	5.0383*** (16.7859)	5.2348*** (13.3006)	4.4571*** (10.8105)	5.2662*** (19.2282)	5.2670*** (18.2446)
LYTR	1.4502*** (26.7705)	1.4332*** (24.2567)	1.3919*** (18.9783)	0.0795*** (20.0024)	1.3701*** (20.3292)	1.3800*** (19.7287)
LYPU	0.3943*** (11.9062)	0.4000*** (11.1255)	0.3842*** (12.6846)	0.2842*** (8.3208)	0.4170*** (8.4886)	0.4146*** (7.7916)
D_2009	-0.1559*** (-3.9166)	-0.0556* (-1.7952)	-0.0399 (-1.4581)	-0.0253 (-0.9398)	-0.0563*** (-6.0149)	-0.0567*** (-6.5351)
LTO		0.0532 (-1.0759)	0.1243** (2.5739)	0.0690 (1.3507)	0.1035* (1.8955)	0.0860 (1.5262)
ΔLPS			0.3245*** (3.4674)	0.2530*** (2.6047)	0.1683* (1.6564)	0.1696* (1.6762)
ΔLRE				-0.1970*** (-5.6866)	-0.1625*** (-6.3767)	-0.1651*** (-5.8510)
D_SIO					-4.0834* (-1.8941)	-4.5866** (-2.1326)
D_SIO*(LYTR)					0.6046*** (2.6046)	0.5483** (-2.403)
D_SIO*(LYPU)					-0.1974*** (-8.7690)	-0.2543*** (-8.2109)
D_SIO*(LTO)						0.2543 (1.1488)
D_SIO*(ΔLPS)						
D_SIO*(ΔLRE)						
Düzeltilmiş R²	0.99765	0.99694	0.99762	0.99760	0.99816	0.99815
F İstatistiği	5394.4	3762.6	4156.8	3811.4	4043.6	3796.3
JB	10.4	12.8	9.29	3.882	3.390	2.762
JB olasılık	0.005	0.001	0.009	0.143	0.183	0.251
Pesaran CD	0.0854	0.2861	0.1977	0.7335	0.3325	0.4438
Pesaran CD olasılık	0.9319	0.7748	0.8433	0.4632	0.7395	0.6571

Notlar: Parantez içindeki değerler t değerlerini göstermektedir. ***, **, * sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. Belirtilen bu düzeyler için büyük örneklemelerde t kritik değerleri sırasıyla 2.58, 1.96 ve 1.64'tür. JB Jarque-Bera normallik testi, Pesaran CD ise Pesaran kesitler arası bağımlılık testi test istatistiğidir. İlgili testlerin olasılık değerleri ise testlerin altında raporlanmıştır.

Bir önceki bölümde belirtilen 11 adet model tahmin edilmiş olup Tablo 55 ve 56'da raporlanmaktadır. Tablo 55 ilk 6 modelin sonuçlarını, Tablo 56 ise model 7-11 modellerini içermektedir.

Model 1 temel Çekim modelini yansıtmakta, dolayısıyla, Türkiye ile ŞİÖ üyeleri arasındaki dış ticaret hacmi bağımlı değişken (LTH), Türkiye'nin kişi başına düşen GSYİH'sı (LYTR) ve partner ülkenin kişi başına düşen GSYİH'sı (LYPU) ise açıklayıcı değişkendir. Buna ilaveten 2009 yılında 2008 dünya ekonomik krizinin etkisi tüm dünya ülkelerinde hissedilmeye başlandığından 2008 krizi etkisini kontrol etmek amacıyla 2009 yılı (D_2009) kukla değişken olarak modelimize eklenmiştir. Modelimizden elde edilen sonuçlara göre LYTR'de meydana gelen %1'lik artış sonucunda LTH %1.45 yükselmekte olup LYTR'nin ticaret hacmi üzerindeki etkisi %1 düzeyinde anlamlı bulunmaktadır. Partner ülkenin kişi başına GSYİH'sini ifade eden LYPU'daki %1'lik bir artış sonucunda LTH %0.39 düzeyinde artmakta olup, ilgili değişkenin parametresi %1 düzeyinde anlamlıdır.

Bağımsız değişkenlerin katsayılarının işaretine ilişkin sonuçlar geleneksel Çekim modeline ilişkin beklentilerle uyumludur. Ancak, Türkiye'nin kişi başına milli gelirinin ticaret hacmi üzerindeki etkisinin partner ülkenin kişi başına milli gelirinin etkisi ile karşılaştırıldığında daha yüksek bulunduğu ise göz önünde bulundurulmalıdır. D_2009 kukla değişkeninin katsayısının işareti beklenildiği gibi ticareti olumsuz etkilediği dikkat çekmektedir. D_2009 kukla değişkeninin %1 düzeyinde dahi anlamlı çıktığı gözlemlenmiştir.

JB test istatistiği 10.4 olup, yüzde 5 anlamlılık düzeyinde, 2 serbestlik dereceli ki-kare kritik değeri olan 5.99'dan büyük olduğundan, "modelin kalıntıları normal dağılımlıdır" önsavı reddedildiğinden, kalıntıların normal dağılıma sahip olmadığı sonucuna varılmaktadır. Öte yandan, Model 1'den 11'e doğru hareket edildiğinde, açıklayıcı değişken sayısının artması ile, Model 4 ve takibindeki modellerde normal dağılımlı kalıntılara işaret etmektedir. Özellikle ŞİÖ kukla değişkeninin ve etkileşimlerinin modele dahil edilmesi ile (Model 5-11) JB testinin normal dağılıma işaret ettiği dikkat çekmektedir. Pesaran CD test sonuçlarına göre ise, tahmin edilen tüm modellerin kalıntılarında kesitler-arası bağımlılık olmadığı sonucuna varılmaktadır. Dolayısıyla, modellerde kesitler-arası bağımlılığa karşı

korumalı tahminciler kullanılmamıştır. Tüm modellerde, R^2 katsayısı %99 olup bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkendeki değişimleri %99 oranında açıkladığı sonucuna varılmaktadır.

Tablo 55'te Model 2'nin sonuçları ikinci sütunda verilmiştir. Modelde, genelleştirilmiş Çekim modelinde kullanılan mesafe değişkeni yerine logaritması alınmış ticaret özgürlüğü (LTO) endeksi kontrol değişkeni açıklayıcı değişken olarak modele eklenmiştir. Bir önceki bölümde değinildiği gibi, endekste artış partner ülkelerin uyguladıkları tarife oranları ve tarife dışı oranlarda azalışa karşılık gelmektedir. Dolayısıyla, tarife oranlarında artış, Çekim modeli bakımından mesafe artışı olup, ticaret özgürlükleri endeksinde azalıştır. Böylelikle, ticaret özgürlüğündeki artış sonucunda, tarife ve tarife dışı engellerin azaldığını ifade ettiğinden, ticaret hacmi üzerinde pozitif etkisi olması beklenmektedir. Model sonuçlarına göre, LTO'daki %1'lik artış ticaret hacmini %0.05 arttırmakta, fakat LTO değişkeni uygulanan modelde anlamsız bulunmaktadır.

LYTR'deki %1'lik artış bu modele göre TH'yi %1.43 düzeyinde arttırmakta ve aynı zamanda %1 düzeyinde anlamlı olduğu gözlemlenmektedir. Benzer şekilde, LYPÜ'deki %1'lik artış ticaret hacminde %0.40 düzeyinde artış sağladığı ve %1 oranında anlamlılık düzeyi olduğu görülmektedir.

Tablo 55'te yer alan Model 3'te reel döviz kuru değişkeni modele eklenmiştir. LYTR'deki %1 artış ticaret hacmini %1.39 arttırmakta olup, ilgili bu parametre %1 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır. Partnerin kişi başına GSYİH'sının parametresi %1 düzeyinde anlamlıdır. LYPÜ'de %1 oranındaki artış, ticaret hacmini %0.38 arttırmaktadır. Ticari özgürlüklerin etkisi de pozitif gerçekleşmektedir: LTO'daki %1'lik artış ticaret hacmini %0.12 arttırmakta ve bu ilişki geleneksel düzey olan %5 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır. Model 3'de D_2009 kukla değişkeninin parametresinin anlamsız çıktığı görülmektedir.

Politik istikrar değişkeninin parametresi %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı çıkmış olup, partner ülkenin politik istikrarında %1'lik bir artış ticaret hacminin %0.3245 artmasıyla sonuçlanmaktadır. Dolayısıyla, partner ülkenin politik istikrarının ticareti arttırdığı ve böylelikle değişkenin etkisinin beklendiği gibi çıktığı

görülmektedir. Belirtildiği gibi, politik istikrar ve ticaret özgürlüğü Çekim modelinin temelinde yer alan mesafe değişkenine ilişkin değişkenler olarak modele dahil edilmektedir.

Tablo 55'e baktığımızda, Model 4'ün temel farklılığı logaritması alınmış reel döviz kuru (LRE)'nin denkleme eklenmiş olmasıdır. Model 4'te, ilk 3 modellerden farklı olarak, JB testini incelediğimizde normal dağılım olduğu görülmüştür. Diğer modellerdeki gibi LYTR ve LYPU'daki %1'lik artış TH üzerinde pozitif etki yaratmakta ve bu ilişkinin %1 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Modelde LTO ve D_2009 değişkenleri istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. ΔLPS değişkeni ise %10 düzeyinde anlamlı bulunmuş fakat geleneksel düzey olan %5 anlamlılık düzeyinde anlamsız bulunmuş ve TH'yi arttırıcı etki yarattığı gözlemlenmiştir. ΔLRE katsayısı negatif ve istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlı bulunmaktadır. Model 4'de görüldüğü üzere ΔLRE'deki artış (partner ülkenin para birimin değer kazanması) ticaret hacmini düşürmektedir.

Tablo 55'e yer verilen Model 5'te, Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütüne (ŞİÖ) katılımının ticaret hacmi üzerindeki etkisi de Çekim modeli temelinde incelenmiştir. Bu modele ek olarak ŞİÖ'ye katılımı temsilen D_SIO kukla değişkeni modele eklenmiştir. Modelimizde ŞİÖ'ye katılımın ticaret hacmi üzerindeki etkisinin yanında, ŞİÖ'ye katılımın ülkelerin kişi başına düşen GSYİH gelirlerinin ticaret hacmi üzerindeki etkisini değiştirip değiştirmediği de test edilmiştir. Bu sebeple D_SIO kukla değişkeni ile LYTR ve LYPU değişkenlerinin de etkileşim terimi türetilmiştir.

D_SIO kukla değişkeni ile türetilen LYTR ve LYPU incelenmiştir. LYTR'deki %1'lik artış ticaret hacmini %1.37 düzeyinde arttırırken Türkiye'nin SIO diyalog ortaklığına girdiği yıl ile türetilen değişken sonucunda ticaret hacmini %0.6 daha fazla arttırdığı gözlemlenmektedir. Böylelikle LYTR'deki %1 artış TH'yi 1.97 arttırmaktadır. LYPU'deki %1'lik artış ticaret hacmini %0.41 arttırırken, Türkiye'nin SIO diyalog ortaklığına girdiği yıl ile türetilen parametre olan D_SIO*LYPU'deki %1 artış ticaret hacmini negatif etkilemektedir. Böylelikle model analiz edildiğinde ticaret hacmi 0.21 arttığı gözlemlenmiştir. SIO diyalog ortaklığının başlaması ile LYTR, ticaret hacmini %0.60 arttırırken LYPU, %0.20 düşürmektedir. Türetilen

değişkenlerin 2'side %10 düzeyinde anlamlı çıkmıştır. Modelimizde model 4'den farklı olarak, LTO ve Δ LPS %1 düzeyinde anlamlı çıkarken D_2009 kukla değişkeni %10 anlamlı bulunmuştur.

Tablo 55'te yer verilen Model 6 incelendiğinde, Model 5'teki denkleme ek olarak LTO ile ŞİÖ'ye katılımı temsil eden D_SIO'dan türetilmiş olan etkileşim terimi D_SIO*LTO'da modele eklenmiştir. LTO ile TH arasındaki ilişki bu modelde de önceki modellerde (Model 2,3,4,5) olduğu üzere pozitiftir. Ticaret özgürlüğü değişkenine ilişkin etkileşim terimi katsayısı pozitif çıkmakla beraber, anlamsız olduğu görülmüştür, böylelikle Türkiye'nin ŞİÖ diyalog ortaklığı sonrasında TO'nun ticaret hacmi üzerinde değişen bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. LYTR, LYPU, Δ LPS, Δ LRE bağımsız değişkenleri, D_2009 kukla değişkeni ve D_SIO ile türetilmiş olan LYPU değişkenleri model 5'e benzer sonuçlar vermiştir. LTO bağımsız değişkeni anlamsız bulunmakla beraber, D_SIO kukla değişkeni ve D_SIO*LYTR %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı bulunmuştur böylelikle geleneksel düzey olan %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı bulunduğu saptanmış olup D_SIO*LYTR değişkeninin parametresi pozitif çıktığı gözlemlenmiştir.

Tablo 55 ve 56 incelendiğinde Model 7'de Model 6'dan farklı olarak D_SIO*LTO yerine D_SIO'dan türetilen D_SIO* Δ LPS , etkileşim terimi modele eklenmiştir. Türkiye'nin ve partner ülkenin kişi başına düşen GSYİH değişkenlerini temsil eden LYTR, LYPU ve reel döviz kurunu temsil eden Δ LRE bağımsız değişkeni, D_2009 ve D_SIO kukla değişkenleriyle beraber D_SIO*LYPU parametrelerinin model 6'ya benzer sonuçlar verdiği görülmektedir. Diğer bir değişkenimiz olan LTO bağımsız değişkeni %10 düzeyinde anlamlı bulunmakta, böylelikle geleneksel düzey olan %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Ticaret özgürlüğünü temsil eden LTO değişkeninin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve parametresinin pozitif çıktığı görülürken, D_SIO*LYTR'nin %1 düzeyinde anlamlı bulunduğu ve ticaret hacmini arttırdığı gözlemlenmiş ve bunun ile birlikte Δ LPS değişkeninin istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmüştür. Modele eklenen D_SIO* Δ LPS değişkeni ise istatistiksel olarak anlamsız bulunmuş, böylelikle, Türkiye'nin ŞİÖ diyalog ortaklığı sonrasında politik istikrar değişkeninin, ülkeler arasında ticaret hacmine etkisi olmadığı görülmüştür.

Tablo 56. Çekim Modeli Uygulamasının Sonuçları Devamı

	Model 7	Model 8	Model 9	Model 10	Model 11
C	5.2974*** (20.5417)	5.7686*** (13.1969)	15.2907*** (19.4532)	5.7786*** (13.4251)	5.8012*** (13.1580)
LYTR	1.3678*** (20.9984)	1.2822*** (13.9067)	1.3785*** (20.3200)	1.2870*** (14.5221)	1.2847*** (14.3476)
LYPU	0.4165*** (8.7042)	0.4513*** (6.7934)	0.4142*** (7.8964)	0.4508*** (6.5101)	0.4513*** (6.4879)
D_2009	-0.0561*** (-5.9261)	-0.0510*** (-3.5700)	-0.0564*** (-6.4671)	-0.0528*** (-4.0353)	-0.0526*** (-3.9946)
LTO	0.1022* (1.8573)	0.1142** (2.1306)	0.0844 (1.4847)	0.1024** (1.9669)	0.1011* (1.9337)
ΔLPS	0.2055 (1.6241)	0.1705* (1.9094)	0.1964 (1.5437)	0.1703* (1.9066)	0.1875* (1.6591)
ΔLRE	-0.1665*** (-6.4834)	0.1825 (1.1419)	-0.1685*** (-5.8591)	0.1763 (1.1388)	0.1769 (1.1607)
D_SIO	-4.2751** (-2.0196)	-4.6475** (-1.9964)	-4.6949** (-2.2011)	-5.0346** (-2.0816)	-5.0963** (-2.1073)
D_SIO*(LYTR)	0.6261*** (2.749)	0.6754*** (2.6762)	0.5623** (2.4558)	0.6443** (2.5233)	0.6495** (2.5275)
D_SIO*(LYPU)	-0.1981*** (-8.5985)	-0.2109*** (-8.8459)	-0.2039*** (-8.1011)	-0.2153*** (-8.4379)	-0.2159*** (-8.3284)
D_SIO*(LTO)			0.2503 (1.1062)	0.1679 (0.7259)	0.1729 (0.7378)
D_SIO*(ΔLPS)	-0.1663 (-0.9806)		-0.1124 (-0.6299)		-0.0709 (-0.4352)
D_SIO*(ΔLRE)		-0.3710** (-2.2538)		-0.3708** (-2.3444)	-0.3759** (-2.3560)
Düzeltilmiş R²	0.99813	0.99817	0.99814	0.99842	0.99815
F İstatistiği	3736.8 3	3829.5	3536.4	3565.7	3388.5
JB	2.839	2.992	2.476	2.565	2.341
JB olasılık	0.241	0.224	0.289	0.277	0.310
Pesaran CD	0.129	0.0001	0.285	0.1746	0.0761
Pesaran CD olasılık	0.8966	0.9999	0.7753	0.8614	0.9393

Notlar: Parantez içindeki değerler t değerlerini göstermektedir. ***, **, * sırayla % 1, % 5 ve % 10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. JB Jarque-Bera normallik testi, Pesaran CD ise Pesaran kesitler arası bağımlılık testi test istatistiğidir. İlgili testlerin olasılık değerleri ise testlerin altında raporlanmıştır.

Tablo 56'da yer verilen Model 8'de, Model 7'den farklı olarak $D_SIO * \Delta LPS$ yerine D_SIO 'dan türetilen $D_SIO * \Delta LRE$, etkileşim terimi modele eklenmiştir. $D_SIO * \Delta LRE$ değişkeni %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmakla beraber parametrenin negatif yönde etkilediği gözlemlenmiştir. Böylelikle Türkiye'nin ŞİÖ diyalog ortaklığı sonrasında partner ülkenin para birimi değer kazandığında, ticaret hacmi negatif yönde etkilendiği gözlemlenmiştir. Diğer değişkenlere baktığımızda LTO'nun model 7'den farklı sonuç verdiği analiz edilmiş ve %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunan parametre ve ticaret hacmini pozitif etkilediği gözlemlenmiştir.

Tablo 56'ya baktığımızda Model 9'da mesafe değişkenine ilişkin gösterge niteliğinde kullanılan LTO ve ΔLPS , ŞİÖ'ye üyelik kukla değişkeninden türetilen etkileşim terimleri topluca modele eklenmiştir. Türkiye'nin ve partner ülkenin kişi başına düşen GSYİH'sini gösteren LYTR ve LYPY değişkenleri %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmakla beraber bu ilikler ticaret hacmini pozitif etkilemektedir. D_2009 kukla değişkeni beklenildiği gibi negatif işaretli olduğu ve %1 düzeyinde anlamlı bulunduğu görülürken, Geleneksel Çekim modelinde kullanılan mesafe değişkeni yerine eklediğimiz ve tarife oranları ile hesap edilen ticaret özgürlüğü bağımsız değişkeni olan LTO, istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Mesafe değişkeni yerine eklenen bir diğer değişkenimiz olan politik istikrar bağımsız değişkeni de istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Partner ülkenin para biriminin değer kazanması sonucunda ticaretin nasıl etkilendiğini gözlemlemek için modelimize eklediğimiz LRE değişkeni ise %1 düzeyinde anlamlı çıkmış fakat negatif etki yarattığı gözlemlenmiştir.

D_SIO kukla değişkeni %5 düzeyinde anlamlı bulunmuş fakat ticareti negatif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. D_SIO kukla değişkeni ile türetilen LYTR %5 düzeyinde anlamlı çıkarken LYPY %10 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. $D_SIO * LYTR$, TH'yi pozitif etkilemekte fakat $D_SIO * (LYPY)$, TH'yi negatif etkilemektedir. D_SIO kukla değişkeni ile türetilen LTO ve ΔLPS değişkenleri istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur.

Tablo 56'ya baktığımızda Model 10'da Model 9'a ek olarak LRE ŞİÖ diyalog ortaklığı etkileşim terimi $D_SIO * \Delta LRE$ modelde yer almış, $D_SIO * \Delta LPS$ etkileşimi

ise çıkartılmıştır. D_SIO ve Δ LRE etkileşiminin parametresi %5 düzeyinde anlamlı bulunmuş olup, negatiftir. LYTR, LYPU, D_2009, D_SIO, D_SIO*LYTR, D_SIO*LYPU, D_SIO*LTO değişkenleri model 9'a benzer sonuçlar vermektedir. LTO değişkeni %5 düzeyinde anlamlı çıkmakta, ticari özgürlüklerde %1'lik bir artış, ticaret hacminde %0.10'luk bir artışla sonuçlanmaktadır. Δ LPS değişkeni %10 düzeyinde anlamlı bulunduğundan, partner ülkede politik istikrar %1 arttığında, ticaret hacminin %0.17 arttığı söylenebilmektedir. Dolayısıyla, partner ülkedeki politik istikrar ve ticari özgürlüklerin ticaret hacmi üzerindeki etkileri reddedilememektedir. Δ LRE değişkeninin D_SIO ile etkileşiminin parametresi %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olup -0.37 olarak hesaplandığından, reel döviz kurundaki artışların, ticaret hacminde azalışla sonuçlanması söz konusudur.

Model 11 çalışmamızda en çok parametrenin tahmin edildiği modeldir. Bu modelde Model 10'a ek olarak LPS'ye ilişkin etkileşim terimi de modelde yer almıştır. LTO, Δ LPS ve Δ LRE değişkenleri temel Çekim modelinde bulunan uzaklık değişkeni yerine modele eklenmiştir. Model 11'i incelediğimizde, kişi başına milli gelirlere ilişkin değişkenlerin parametrelerinin geleneksel düzeylerde istatistiksel olarak anlamlı bulunduğu, LYTR'deki %1'lik artış sonucunda, Çekim modeli ile uyumlu olarak ticaret hacminin %1.28 arttığı, LYPU'deki %1'lik artış sonucunda ise ticaret hacminin %0.45 arttığı görülmektedir. D_2009 kukla değişkeninin parametresi ise -0.05 olarak tahmin edilmiş olup istatistiksel olarak anlamlı olduğundan, 2009 krizinin TH üzerinde negatif etkisi reddedilememektedir. Ticari özgürlük değişkeni olan LTO değişkeninde %1 artışın ticaret hacminde %0.10'luk bir artışa sebep olduğu görülmekle beraber, bu ilişki %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı bulunmaktadır. Politik istikrarı ifade eden Δ LPS'nin parametresi %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı bulunmakta olup, geleneksel düzey olan %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamsız bulunmaktadır. Bu bağlamda, politik istikrarda gerçekleşen %1'lik bir artışın ticaret hacmi üzerinde %0.19 düzeyinde bir artışla sonuçlanacağı %10 anlamlılık düzeyinde söylenebilmektedir. Bilateral reel döviz kuru değişkeni olan Δ LRE'nin parametresi istatistiksel olarak anlamsız bulunmakla beraber, ŞİÖ örgütü kukla değişkeni ile etkileşimine ilişkin parametre ise -0.3759 olduğundan, LRER yüzde 1 yükseldiğinde, Türk lirası partner ülke para

birimi karşısında reel olarak %1 değer kaybettiğinde, ticaret hacmi %0.3759 azalmaktadır. Belirtilen bu parametre geleneksel anlamlılık düzeylerinde anlamlı kabul edilmektedir. Geleneksel makroiktisat yaklaşımından hareket edilirse, reel döviz kurunda artış, kısa vadede, ihracatı pozitif, ithalatı negatif yönde etkilemektedir. Ticaret hacmi ise ithalat ve ihracat toplamı olarak hesaplandığından, reel döviz kurundaki yüzdesel artışların ticaret hacminde yüzdesel olarak azalışla sonuçlanması, ithalattaki değişimin ihracattaki değişimden daha fazla olması ile mümkün olabilir. Nitekim Bölüm 3’te, Türkiye ve ŞİÖ arasındaki ticaret akımlarında Türkiye’nin nispi olarak ihracatının ithalatından daha düşük olduğu dikkat çeken bir diğer unsurdur. Türkiye’nin örneğin Rusya’dan doğal gaz ithal ediyor olması ve doğal gaz ithalat talebinin reel kur esnekliğinin düşüklüğü de belirtilen bu sonucun oluşması ile uyumludur.

Türkiye'nin ŞİÖ diyalog ortaklığı sonucunda ticaret hacminin nasıl etkilendiğini gözlemlemek için modelimize eklediğimiz D_SIO kukla değişkenini incelediğimizde, negatif işaretli olduğu ve %5 düzeyinde anlamlı bulunduğu görülürken, ŞİÖ kuklasının açıklayıcı değişkenler ile (Türkiye’nin kişi başına düşen GSYİH’si, ticari özgürlükler, politik istikrar, reel döviz kuru) etkileşime girmesi ile, parametre tahminlerinin farklılaştığı dikkat çekmektedir. D_SIO kukla değişkeni ve LYTR etkileşiminin D_SIO*LYTR parametresi %5 düzeyinde anlamlı bulunmuş ve ticareti pozitif yönde etkilediği görülmüştür. Nitekim D_SIO=0 iken, LYTR %1 arttığında, LTH %1.28 artarken, ŞİÖ sonrası dönemde, D_SIO=1 değerini almakta, ve belirtilen %1.28 artışa ek olarak, ŞİÖ dönemi olan 2012 ve sonrası yıllarda, LYTR’nin ticareti arttırıcı etkisi %0.64 daha artmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye'nin ŞİÖ diyalog ortaklığı ile beraber, LYTR’deki %1’lik artışın ticaret hacmi üzerindeki etkisi %1.92’ye ulaşmaktadır. Böylelikle, Türkiye'nin ŞİÖ diyalog ortaklığı sonrasında kişi başına düşen GSHY'sindeki artış ticaret hacmini eskiye oranla daha çok arttırmaktadır.

Partnerin kişi başına GSYİH’si için ise aynı durum söylenememektedir. D_SIO*LYPU değişkeninin parametresi -0.215 olup %1 düzeyinde anlamlıdır. Türkiye'nin ŞİÖ diyalog ortaklığı öncesi partnerin GSYİH’si %1 arttığında ticaret

hacmi %0.45 artarken, ŞİÖ dialog ortaklığı döneminde ise ticaret hacmini arttırıcı etkisi pozitif kalmakla beraber, %0.45'ten %0.24' azalmaktadır.

Öte yandan, D_SIO*LTO ve D_SIO*ΔLPS değişkenlerinin parametreleri istatistiksel olarak anlamsız bulunmuş olup, böylelikle, Türkiye'nin ŞİÖ diyalog ortaklığı sonrasında LTO ve ΔLPS değişkenlerinin etkilenmediği, dolayısıyla, ŞİÖ diyalog ortaklığı öncesi ve dialog ortaklığı dönemleri arasında ticari özgürlüklerin ve politik istikrarın etkisinin değişmediği sonucuna varılmıştır.

Reel döviz kuru değişkeni parametresi ise, ŞİÖ öncesi dönemde istatistiksel olarak anlamsız iken, ŞİÖ döneminin test edilmesine izin veren, D_SIO*ΔLRE etkileşiminin parametresi ise %1 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bu bağlamda, LRE'de %1 artış (TL'nin partnerin para birimi karşısında %1 değer kaybı), ticaret hacmi üzerinde %0.3759'luk bir azalışla sonuçlanmaktadır.

Uygulama bölümünün başında belirtildiği gibi, modeller bir bütün olarak diagnostik testler bağlamında incelendiğinde, Model 1'den Model 11'e doğru hareket edildiğinde, JB testinde normal dağılımın özellikle 4. Model ve sonrasında istatistiksel olarak kabul edildiği, kesitler arası bağımlılık probleminin ise Pesaran CD test olasılık değerlerinden hareketle modellerde mevcut olmadığı sonuçlarına ulaşılmaktadır. Parametre tahminleri sonuçları bir bütün olarak incelendiğinde ise, gelir değişkenlerinin pozitif etkilerinin ŞİÖ diyalog ortaklığı döneminde de sürmekle beraber farklılaştığı, işaretlerinin beklenen yönde pozitif olmakla beraber, Türkiye'nin kişi başına GSYİH'sinin etkisinin daha fazla yükseldiği, partnerin gelir etkisinin ise azalmakla beraber pozitif olduğu, genelleştirilmiş modellerde incelenen ticari özgürlük, politik istikrar ve reel döviz kuru değişkenlerinin ise istatistiksel olarak anlamlı ve, ŞİÖ öncesi ve ŞİÖ döneminde farklı etkilere sahip olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Çalışmanın bulguları, ŞİÖ ile ticaretin pozitif etkilerinin ağırlıklı olduğuna işaret ederken, ticaret hacminin arttırılmasına yönelik politikalarının başarısının daha da artmasına yönelik politikaların uygulanması önem taşıdığına işaret etmektedir.

SONUÇ

Dünyada küreselleşmenin başlaması ile ülkeler ekonomik bütünleşmelere başlamıştır. Ülkelerin küreselleşen dünyada ekonomik olarak rekabete dayanabilmesi, bölgesel bütünleşmelere yönelmesine neden olmuştur. Ülkeler kendi aralarında ticaret yaratmak, engelleri kaldırmak ve üretim faktörlerini(mal, hizmet, emek, sermaye) serbest dolaşımını sağlamak istemişler ve bunun sonucunda uzmanlaşmayı gerçekleştirerek, kaynak üretiminden tasarruf sağlamak ve böylelikle refah artışını sağlamak istemişlerdir.

Küreselleşen dünya düzeninde ülkelerin bütünleşmelere gitmesi sonucunda bu ülkeler birbirlerine daha fazla bağımlı hale gelmiştir. Günümüzde ülkelerin oluşturduğu ekonomik bütünleşmelerin %80'ine yakını serbest ticaret bölgesi iken %10'una yakını ise gümrük birliği oluşturmaktadır. Gümrük birliğine örnek verebilecek olursak en önemlisi ve en başarılı olanı Avrupa Birliği'nin (AB) oluşturduğu Gümrük Birliğidir (GB).

1990 yılından sonra Soğuk Savaşın bitmesi ve SSCB'nin dağılması ile küreselleşme daha da hızlanmıştır. Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) verilerine göre 2010 yılında 300'e yakın bölgesel ticaret anlaşması yapılmıştır. Ülkeler küreselleşen dünya düzeninde rekabet edebilmek ve ekonomik refahı arttırmak için kendi aralarında birçok ticaret anlaşması imzalamışlardır. Böylelikle küreselleşme sonucunda bölgesel ekonomik birleşmeler aynı zaman diliminde oluşmaya başlamış ve gelişim bu şekilde devam etmiştir.

Günümüzde birçok ekonomik birleşme bulunmaktadır. Bu birleşmelerin içinde birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler yer almaktadır. Küreselleşme sürecinde ekonomik birleşmeler, ülke ekonomilerine olumlu ve olumsuz etki yarattığı gözlemlenmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik birleşmelerden olumsuz etkilenme olasılığı daha yüksek iken gelişmiş ülkelerde bu oran daha az olduğu söylenebilmektedir. Literatürde verdiğimiz bazı çalışmalarda ekonomik birleşmelerin, bazı ülkelerin büyüme oranlarına doğrudan ve dolaylı katkıları sonucunda azalma meydana geldiği gözlemlenmiştir.

Ülkelerin kendi aralarında oluşturdıkları ekonomik birleşmeler ülke ekonomileri için ne kadar önemliyse politik ve sosyal etkileri için de o kadar önemlidir. Ekonomik birleşmelerin oluşması sonucunda ülkeler ekonomik olarak birbirlerine bağımlı hale gelir bu da bölgede huzur, güven ve savaş gibi olasılıkları düşürmektedir. Yapılan çalışmalar sonucunda ekonomik birleşmelerin olumlu etkisi olduğu gibi olumsuz etkisi olduğuda gözlemlenmiştir.

Türkiye küreselleşen bu dünya düzenine adapte olabilmek, ekonomik refaha kavuşmak ve küresel pazarda rekabet edebilme gibi amaçlar için ekonomik birleşme sürecine 1980 yılından sonra girmeye başlamıştır. Türkiye küreselleşme sürecine ilk ve en önemli adımını Avrupa Birliği'ne üyelik başvurusu yaparak ve daha sonrasında Gümrük Birliğine üye olarak yapmıştır.

1990'lı yıllarda SSCB'nin dağılması sonucunda birçok devlet bağımsızlığını ilan etmiş ve Rusya Federasyonu SSCB'nin varisi olarak devam etmiştir. Bağımsızlığını kazanan devletler ve Rusya küreselleşen dünya pazarında rekabet edebilmeyi amaçladıkları için ekonomik birleşmeler kurmaya başlamışlardır. Kurulan ekonomik birleşmelerden biri Şanghay İşbirliği Örgütü'dür. ŞİÖ'nün kurucu üyeleri Rusya, Çin, Kazakistan, Tacikistan ve Kırgızistan'dır. 2001 yılında Özbekistan, 2017 yılında Pakistan ve Hindistan birliğe üye olmuştur. Türkiye ise 2012 yılında diyalog ortağı üye statüsüne gelmiştir. ŞİÖ'nün, SSCB'nin devamı bir yapı olmadığı Çin, Hindistan ve Pakistan gibi güçlü ekonomilerin üye olması ile görülmektedir.

Rusya, Çin, Hindistan gibi geleceğe yönelik parlaklık vadeden (bölüm 2'de incelediğimiz üzere ekonomik büyüme verileri ve teknolojik gelişmeleri) ülkelerin birlik içerisinde olması ŞİÖ'nün önem derecesini arttırmaktadır. Bölüm 3'de görüldüğü üzere Türkiye, AB ile ekonomik ilişkisini karşılıklı olarak güçlü tutmada ŞİÖ pazarından önemli ölçüde ithalat yaptığı gözükmektedir. Çalışmamızda Türkiye ile ŞİÖ üyeleri arasındaki ticareti incelemek ve test etmek için Çekim modeli uygulanmıştır.

Genelleştirilmiş Çekim modelinde, gelir, nüfus ve mesafe bağımsız değişkenleri eklenerek ülkeler arasındaki ticaret hacmi(ihracat+ithalat) artış(azalış) analiz edilmektedir. Model sonucunda gelir arttıkça ticaretin artması mesafe arttıkça ise ticaretin azalması beklenmektedir. Modelde uyguladığımız panel regresyon analizinde gelir ve nüfus bağımsız değişkenleri birleştirilerek kişi başına Gayri Safi Yurt içi Hasıla (GSYİH) değişkeni eklenmiştir. Genelleştirilmiş Çekim modelinde kilometre cinsinden mesafenin eklenmesi yerine politik istikrar endeksi ve tarife oranları ve tarife dışı engeller ile hesap edilmiş ticaret özgürlüğü değişkenleri kullanılarak modelin açıklayıcı gücü arttırılmak istenmiştir. 2 değişken için de partner ülkelerinin endeksleri modellere dahil edilmiştir. İki yönlü reel döviz kuru modellere eklenerek Türkiye'nin ulusal para biriminin partner ülkenin ulusal para birimi karşısında reel değer kazanımı ve kaybı sonucunda ticaret hacminin etkileri de modellerde incelenen bir diğer unsurdur.

Çalışmada uygulanan modelde GSYİH'lar Amerikan doları cinsinden hesap edilmiş ve model sonucunda Türkiye ve Partner ülkenin kişi başına düşen GSYİH'sındaki artışı ticaret hacmi üzerinde pozitif etki yarattığı gözlemlenmekle, değişkenlerin parametreleri istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Mesafe değişkeni yerine modele eklenen ticaret özgürlüğü ve politik istikrar değişkenlerinin de işaretleri beklenen yönde olup geleneksel düzeylerde istatistiksel olarak anlamlı kabul edilebilmektedir. Partner ülkede ticaret özgürlüğü ve politik istikrar artışlarının, ticaret hacmini pozitif yönde etkilediği gözlemlenmiş ve beklenildiği gibi ülkelerin politik istikrarı arttıkça ve tarife oranlarındaki artışlar ile negatif ilişkili olan ticaret özgürlüğü arttıkça, Türkiye ve ŞİÖ ülkeleri arasındaki ticaret hacmi artmaktadır. Böylelikle, Çekim modelinde mesafe azaltıcı bir gösterge olarak değerlendirilen tarife oranları ve tarife dışı korumalar azaldıkça, ticaret özgürlüğü değişkeninin artması sonucunda, ticaret hacminin artması söz konusu olmaktadır.

Modellerimiz bağlamında, Türkiye'nin ŞİÖ diyalog ortaklığı sonrasında ticaret hacminin izlediği seyri, bu ortaklık öncesi ile karşılaştırma amacı doğrultusunda D_SIO kukla değişkeni ve belirtilen açıklayıcı değişkenler ile etkileşimlerinin incelenmesi önem taşımıştır. İlgili bu değişkenin ŞİÖ diyalog ortaklığı dönemi için anlamlı olduğu, sabit terim bağlamında negatif işaretli olmakla

beraber, açıklayıcı değişkenler ile etkileşime girdiğinde, eğim katsayılarını farklılaştığı ve ticaret hacmi üzerinde pozitif etkili olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu bağlamda, ŞİÖ sonrası dönemde de öncesi dönemde olduğu gibi, Çekim modeli ile uyumlu olarak, Türkiye'nin kişi başına düşen GSYİH'sındaki artış ticaret hacmini arttırmakta, ŞİÖ öncesi ve sonrasındaki bu pozitif etkinin farklılaştığı görülmüştür. Böylelikle, Türkiye'nin ŞİÖ diyalog ortaklığı sonrasında ticaret hacmindeki artışların eskiye oranla daha fazla olduğu söylenebilmektedir. Partner ülkenin kişi başına düşen GSYİH'sı ŞİÖ kukla değişkeni ile etkileşime girdiğinde ise, parametresi negatif tahmin edilmekte, partnerin milli gelirinin etkisinin pozitif etkisi sürmeye devam etmekle beraber, bu pozitif etkinin azaldığı gözlemlenmiştir.

Politik istikrar ve ticaret özgürlüğü değişkenleri de tahmin edilen modeller bağlamında farklılaşmakla beraber, istatistiksel olarak ticaret hacmi üzerinde anlamlı etkilere sahip bulunmuştur. Her iki değişkenin de ŞİÖ öncesi ve sonrasında Türkiye'nin ilgili ülkeler ile gerçekleştirdiği dış ticaretinde önemli rol oynadığı, bu etkinin ŞİÖ öncesi ve sonrasında farklılaştığı da çalışmanın bulguları arasındadır. İki yönlü reel döviz kurlarının da etkileri istatistiksel olarak anlamlı olup, ŞİÖ öncesi ve sonrası dönemde önemli farklılaşmalara işaret etmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin ŞİÖ diyalog ortaklığı sonrasında para biriminin reel olarak değer kazanması, ticaret hacmi üzerinde negatif etkilerde bulunduğu bulgusu dikkat çekmiştir. Çalışmada, tahmin edilen 11 modelde, 1. modelden 11. modele doğru belirtilen bu değişkenlerin de eklenmesi ile JB test sonuçlarının normal dağılımlı kalıntılara işaret ettiği görülmüştür. Ayrıca, tahmin edilen modellerde, kesitler arası bağımlılık probleminin gerçekleşmediği sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmamız incelendiğinde ŞİÖ üye ülkeleri ile yaptığımız ticarete Rusya, Çin ve Hindistan'ın toplam ticaret hacmimiz içindeki payının yüksekliği dikkate alındığında, çalışmanın bulguları bağlamında, ticaret hacmindeki pozitif gelişmelerin daha da geliştirilmesine yönelik politikaların gelecekte de önem taşıyacağı dikkat çekmiştir. Nitekim incelenen ülkelerin Türkiye için önemli bir pazar olduğu ihracat ve ithalat rakamlarından gözlemlenmekte olup, gelecekte Türkiye'nin mevcut kazanımların daha da arttırılmasına yönelik çalışmaların önem taşıyacağı, bu kazanımlarda partner ülkelerdeki ticari korumacılığın ve istikrarın da önemli etkilerinin göz önünde bulundurulması sonuçlarına ulaşılabilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akal, M., Doğruyol, A. ve Bilişi, K. "Şanghay İşbirliği Örgütü ve Türkiye İran Savunma Harcamaları Nedenselliği Testi". *Akademik Bakış Dergisi*, 2011, 11 (23), 4-6.
- Akgül, M. S. "Türkiye'nin İslam İşbirliği Teşkilatı(İİT) ile İlişkileri ve Ticari Potansiyeli: Çekim Modeli Yaklaşımı". *Adam Akademi Dergisi*, 2013, 1 (2), 83-110.
- Akpınar, A. T. "Türkiye’de Ekonomik Krizler – 1994, 1998-1999 ve 2001 Krizleri". *Sinestezi E Dergi*, 2009, 2 (2), 1-3.
- Aksöz, A. "Karadeniz Kilidi: Kırımın ilhakı Sorunu". *Makale*. 2015. https://www.academia.edu/19543808/Karadenizin_Kilidi_K%C4%B1r%C4%B1m%C4%B1n_%C4%B0lhak%C4%B1_Sorunu (02.02.2019 tarihinde erişilmiştir).
- Alper, A. E., Alper, F. Ö. "Çekim Modeli: Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Sanayi Malı İhracat Potansiyelinin İncelenmesi". *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal Dergisi*, 2015, 6 (1), 72-81.
- Ardıl, C. C. "Türkiye - Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü: 1996-2012 Dönemi Dış Ticaret İlişkileri". *SESSION 5B: Uluslararası Ticaret I Kitabı*, 2012, 453-460.
- Aşçı, A. "Kırgızistan'ın Bağımsızlık Sonrası Ekonomik Gelişimine Yönelik Öneriler". *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 2017, 2 (2), 29-44.
- Ata, S. "Türkiye ile Komşuları Arasındaki Ticaret Potansiyeli: Çekim Modeli Çerçevesinde Bir İnceleme". *International Conference On Eurasian*, 2013, 4. konferans, St. Petersburg, 500-509.
- Aysun, A. "Gümrük Birliğinin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Etkisi: Panel Çekim Modeli Uygulaması". *Yüksek Lisans Tezi*, 2011, Balıkesir.

- Aysun, A., Öksüzler, O., Yalgör, M. "Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Etkisi: Panel Çekim Modeli Uygulaması". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012, 13 (2), 15-26.
- Başol, K. "Türkiye Ekonomisi". *Kitap*, Türkmen Kitapevi, 2012, 1-528.
- Baytar, R. A. "Türkiye ve BRİC Ülkeleri Arasındaki Ticaret Hacminin Belirleyicileri:Panel Çekim Modeli Analizi". *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012, 11 (21), 403-424.
- Bergstrand, J. H. "The generalized gravity equation, monopolistic competition, and the factor-proportions theory in international trade". *Review of Economics and Statistics*, 1989, 71 (1), 143–153.
- Bergstrand, J. H. "The Gravity Equation in International Trade: Some Microeconomic Foundations and Empirical Evidence". *Review of Economics and Statistics*, 1985, 67 (3), 474-481.
- Bilen, S. S. "Türk Akımı: Türkiye ile Rusya'nın enerji ittifakı". *Makale*. 2016. <http://www.dw.com/tr/t%C3%BCrk-ak%C4%B1m%C4%B1-t%C3%BCrkiye-ile-rusyan%C4%B1n-enerji-ittifak%C4%B1/a-36011618> (02.11.2018 tarihinde erişilmiştir).
- Bulut, R. "Türkiye Kazakistan Ekonomik İlişkileri". *Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi Ayrıntı*, 2014, 2 (57), 56-59.
- Çeştepe, H., Mıstaçoğlu, T. "Gümrük Birliğinin Doğrudan Yabancı Yatırımlara Etkisi: Avrupa Birliği'nin Yeni Üyeleri ve Türkiye Üzerine Bir Panel Veri Analizi". *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 2012, 32 (1), 123-140.
- Çınar, Y., Göksel, T. "İhracatta Bölgesel Çeşitlendirme ve İstikrar". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 2010, 65 (2), 30-58.
- Çulha, E. "Türk-Rus İlişkilerinin kronolojisi (1991-2017)". *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2017, 3 (2), 287-298.

- DEİK. "Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu(DEİK)". *Tacikistan Ülke Bülteni*. 2012
- Deardorff, A. V. "Determinants of Bilateral Trade: Does Gravity Work in a Neoclassical World?" *Makale*, 1995, NBER Working Papers, No: 5377, National Bureau of Economic Research.
- Deniz, T. "Mekansal Güç Asya'nın Siyasi Gücü: Şanghay İşbirliği Örgütü". *Doğu Coğrafya Dergisi*, 2013, 13 (30), 218-228.
- Dinçer, G. "Dış Ticaret Kuramında Çekim Modeli". *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 2014, 24 (88), 1-34.
- Doğan, B. B., Tunç, Ş. Ö. "Türkiye'nin Orta Asya Ülkeleri ile Ticaretinin Panel Çekim Modeli ile Analizi". *Dicle Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 2016, 1 (12), 139-156.
- Doğan, B. B., Tunç, Ş. Ö. "Türkiye'nin Afrika Ülkeleri ile Olan Dış Ticaretinin Belirleyicileri: Panel Çekim Modeli Yaklaşımı". *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 2015, 1 (12), 1-17.
- Doğan, S., Kaya, S. S. "Gümrük Birliği Sonrasında(1996-2009) Türkiye'nin Avrupa Birliği İle Dış Ticaretinin Ülke ve Fasıl Bazlı Yoğunlaşma Analizi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 2011, 1 (14), 1-18.
- Dura, C., Hayriye, A. "Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye". *Kitap. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım*, 2007, 1-412.
- Egeli, P. "Rusya Federasyonu le Türkiye'nin Ekonomik İlişkilerinin Analizi". 2. *Ulusal İktisat Kongresi*, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İzmir, 2008, 1-10.
- Erol, M. S. "Özbekistan Cumhuriyeti". *Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi(ASAM) Türkistan Araştırmaları Masası*, 2016, 1002-1029.

- Genç, M. C. Bölgeselleime ve Bölgeselleşmenin Ticaret Akımları Üzerindeki Etkisinin Çekim Modeli ile Analizi. *Yüksek Lisans Tezi*. 2011.
- Genç, M. C., Artan, S., Berber, M. "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesinde Ticaret Akımlarının Belirleyicileri: Çekim Modeli Yaklaşımı". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2011, 25 (2), 207-224.
- Gencer, A. H., Öngel, V. "Serbest Ticaret Bölgesinde Türkiye ile Suriye, Ürdün ve Lübnan arasındaki Potansiyel Dış Ticaret Hacminin Uluslararası Çekim Modeli Yoluyla Tahmini". *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011, 13 (1), 71-94.
- Golokvo, A. "Çekim Modeli: Avrasya Ülkelerinin Dış Ticareti". *Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi'nde sunulmuş tebliğdir*, Eskişehir: EconAnadolu, 2009, 1-22.
- GSO. "Kazakistan Ülke ve İhracat Raporu". *Gaziantep: Gaziantep Sanayi Odası Ticaret Dairesi*. 2011.
- Gümrük. 2018. <https://www.gumruk.com.tr/gtip/#> (03.02.2019 tarihinde erişilmiştir).
- Gündal, B. "Çin Ekonomisinin Yapısal Dönüşümü". *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2015, 3 (2), 55-72.
- Güneş, B. "Dünya Ticaret Örgütü Tartım Anlaşmasının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Bir Hesaplanabilir Genel Denge Modeli Çalışması". *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2009, 24 (1), 123-170.
- Hindistan Ülke Raporu*. Muğla: Fethiye Ticaret ve Sanayi Odası. 2012.
- Hindistan Ülke Raporu*. Konya: Akşehir Ticaret ve Sanayi Odası. 2016.
- Helpman, E. "Imperfect Competition and International Trade: Evidence from Fourteen Industrial Countries". *Journal of the Japanese and International Economies*, 1987, 1(1), 62-81.

- Hisarcıklıoğlu, M. R. "Tacikistan Ülke Bülteni". *İstanbul: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu(DEİK)*. 2006.
- Huseyni I., Çelik A.K., Eren M. Understanding the Role of Business Analytics. Application of Panel Quantile Regression and Gravity Models in Exploring the Determinants of Turkish Automotive Export Industry ,*Kitap Springer Yayınevi, Singapur*.2018.
- Hobikoğlu, E. H. Gümrük Birliklerinin Ekonomik Etkileri ve Türkiye Ekonomisi: Gümrük Birliği Yansımaları. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2007, 1 (1), 65-82.
- Işık, N. "Türkiye ile Şanghay İşbirliği Örgütü Arasındaki Ticaret Akımlarının Panel Çekim Modeli İle Analizi". *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 2016, 17 (1), 151-174.
- Işık, N. "Uluslararası Portföy Akımlarının Çekim Modeli İle Analizi: Türkiye Örneği". *Haccettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2017, 35 (2), 49-70.
- Kaderli, Y., Küçükkaya, H. "2008 Dünya Finansal Krizi Sonrası Türkiye Ekonomisinde Yaşanan Gelişmelerin Bazı Ülkelerle Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi". *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012, 12 (1), 85-96.
- Kafkasyalı, M. S., Tacibayev, R. "Tacikistan: Kurgusal Kurtuluştan Kurgusal Politikalara". *Türk Dünyası incelemeleri Dergisi*, 2012, 12 (1), 239-266.
- Kalaycı, C. "Serbest Ticaret Anlaşmasının Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri: Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi Uygulaması". *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 2017, 3 (2) 133- 147
- Kapkara, S., Koç, S. "Yükselen Ekonomiler Arasındaki Ticaret Hacminin Çekim Modeli ile Analizi". *Ege Akademik Bakış*, 2016, 16 (3) 477-490.
- Kara, A., Yeşilot, O. "Asyanın Yükselen Yıldızı Kazakistan". *İstanbul Ticaret Odası Yayınları*.Yurt Dışı Heder Pazar Araştırmaları, 2010.

- Karagöz, M., Karagöz, K. "Türkiye'nin Küresel Ticaret Potansiyeli: Çekim Modeli Yaklaşımı". *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2009, 10 (2), 127-144.
- Karakaş, M. "Uluslararası Ekonomik Birleşmelerin Dış Ticaret Üzerindeki Dışlama etkisi,Türkiye'nin Olası Şanghay İşbirliği Örgütü". *Yüksek Lisans Tezi*. 2016.
- Kartal, B., Sofyalıoğlu, Ç. "Türkiye'deki Gençliğin Şangay İşbirliği Örgütüne Yönelik Tutumuna Pazarlama Perspektifiyle Bakış". *International Conference On Eurasian*, 2011, 24-25.
- Kepenek, Y. "Türkiye Ekonomisi". *Kitap, Remzi kitapevi*. 2011, 1-598.
- Kızıltan, A., Ersungur, M., Polat, Ö. "Gümrük Birliğinin Türkiye'nin Avrupa Birliği ile İhracat ve İthalatına Etkisi". *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2008, 22 (1), 83-99.
- Köse, H. "Çin Halk Cumhuriyeti Ülke Raporu". *Ankara: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi*, 2011.
- Kurtlar, A., Koç, P. "Türkiye Ekonomisinin Hesaplana Bilir Genel Denge Modeli ile Analizi". 2017. *Makale*, <http://www.stracademy.org/jocrebe> (02.02.2019 tarihinde erişilmiştir).
- Küçükahmetoğlu, O., Tüylüoğlu, Ş., Çeştepe, H. "Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım". *Kitap. Ekin Yayınları*. 2005, 1-352.
- Kürkçü, D. D. (2013). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşmeye Yönelik Yaklaşımlar. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication* , 1-12.
- Matyas, L. The Gravity Model: Some Econometric Considerations. The World Economy. *The World Economy*, 1998, 21 (3), 397-401.
- Mikail, E. H. Rus Dış Politikası ve Yeni Çar Putin. *Kitap*, 2007, 1-471
- Muratoğlu, G., Uğurlu, E., Muratoğlu, Y. "Trade Flows Between Russia And Other Black Sea Economic Cıoeration Countries: A Gravity Model Analysis".

GÜSBED, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 2017, 1 (1), 287-306.

Narin, M. "Çin Ekonomisindeki Büyümenin Dünya ve Türkiye Üzerine Etkileri". 2010. <https://docplayer.biz.tr/258085-Cin-ekonomisindeki-buyumenin-dunya-ve-turkiye-uzerine-etkileri.html> (02.02.2019 tarihinde erişilmiştir).

Nart, E. C. "Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Etkileri: Panel Veri Analizi". *Journal of Yasar University*, 2010, 17 (5), 2874-2885.

Noyan, S. "Ekonomik Entegrasyon ve Büyüme Türkiye ve Seçilmiş Bazı Ülke Grupları Açısından Çekim Modeli Analizi". *Yüksek Lisans Tezi*. 2015.

Özkaya, H. "İkili ve Çok Taraflı Anlaşmaların Türkiye'nin İhracatı Üzerindeki Etkisi". *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 2011, 12 (2), 279-288.

Öztürk, N. "Pakistan Temek Ekonomik Göstergeleri ve Türkiye Pakistan Ticareti". *İzmir: İzmir Ticaret Odası*. 2007.

Pehlivanoğlu, F., Güneş, İ. "Kırgızistan Ekonomisinin Yapısal Analizi". *II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi*, Kocaeli, 2009, 781-797.

Pirimbayev, C., Ganiyev, C. "Avrasya Ekonomik Topluluğu: Bir İktisadi İşbirliği Alternatifi". *International Conference On Eurasian Economies*, 2010, 82-85.

Ravenstein, E. "The Laws of Migration". *Journal of the Statistical Society of London*, 1985, 48 (2), 167-235.

Rusya Federasyonu. *İtkib Genel Sekreterliği Ar-Ge ve Mevzuat Şubesi*. 2011.

Şahin, L. "Azerbaycan'ın BDT'ye İhracatının Panel Çekim Modeliyle Analizi: Tercihlerde Benzerlik Teorisinin Test Edilmesi". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2016, ISSN: 1302 (6879), 137-142.

Şanhin, H. "Türkiye Ekonomisi". *Kitap, Bursa: Ezgi Kitapevi Yayınları*. 2016, 1-746.

Şahin, L. "Tercihlerde Benzerlik Teorisinin Sınanması: Fildişi Sahili Cumhuriyeti'nin Waemu'ya İhracatının Panel Çekim Modeliyle Analizi".

Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2016, 7(1):335-348.

Şanlı, F. B. "Küreselleşme ve Ekonomik Entegrasyonlar". *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 2004, 160-166.

Sayidoğlu, H. "Uluslararası Ticaret". *Kitap*, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2923. 2013, 1-740.

Şentürk, M. "Gümrük Birliği Üyeliğinden Günümüze Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Bir İnceleme". *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 2014, 5 (1), 127-142.

Seyidoğlu, H. "Uluslararası İktisat. *Kitap*. İstanbul: Güzem Can Yayınları. 2015, 1-940.

Şimşek, M., Kadılar, C. Türkiye'nin İthalat Talebi Fonksiyonun Sınır Testi Yaklaşımı ile Eşbütünleşme Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 2004, 5 (1), 27-34.

Somoncuoğlu, T. "Kazakistan Ülke Raporu". *T.C. Başbakanlık Dış Ticareti Geliştirme Müsteşarlığı*, 2011.

T.C. Ekonomi Bakanlığı. "Dış Ticaret İstatistik". 2018, <https://www.ticaret.gov.tr/>, (12/02/2019 tarihinde erişilmiştir.)

T.C. Dışişleri Bakanlığı. "Şanghai İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)". 2018, <http://www.mfa.gov.tr/sanghai-isbirligi-orgutu.tr.mfa> (20/01/2019 tarihinde erişilmiştir).

TCMB "Parasal ve Finansal İstatikler" (2018), <https://www.tcmb.gov.tr/> (18/01/2019 tarihinde erişilmiştir).

Tatlıcı, Ö., Kızıltan, A. "Çekim Modeli Türkiye'nin İhracatı Üzerine Bir Uygulama". *Atatürk İİBF Dergisi*, 2011, 287-299.

Temiz, D. "Gümrük Birliği ile Birlikte Türkiye'nin Dış Ticaretinde Yapısal değişimler oldu mu?" *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 2009, 115-138.

TETSIAD. "Rusya Ülke Raporu". 2015.

The World Bank, "World Development Indicators". 2018 tarihinde <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators> (10. 02.2019. tarihinde erişilmiştir).

Tinbergen, J. "Shaping the World Economy: Suggestions for an International Economic Policy". *Kitap*, 1962, Twentieth Century Fund, New York.

Toprak, A. "Çin Halk Cumhuriyeti Ülke Raporu". *İzmir Ticaret Odası Yönetim Kurulu Faaliyet Raporu*. 2016.

Trademap. "Trade statistics for international business development". 2018. <http://www.trademap.org/Index.aspx> (05.02.2019. tarihinde erişilmiştir).

Türkiye İstatistik Kurumu(TÜİK). "Dış Ticaret İstatistikleri". 2018 https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=1¶m2=4&si_tcrev=0&isicrev=0&sayac=5803 (07.02.2019 tarihinde erişilmiştir).

UNCTADSTAT. "United Nations Conference On Trade And Development" <http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx>. (08.02.2019. tarihinde erişilmiştir).

World Trade Organization. "International Trade Centre". 2018. <https://www.wto.org/>. (01.02.2019 tarihinde erişilmiştir.)

Yaşar, H. N. "Avrupa Birliği ve Türkiye Arasındaki Gümrük Birliği Çerçevesinde Türkiye İhracatının Çekim Modeli Uygulaması". *Yüksek Lisans Tezi*. 2011.

Yaşar, E. Korkmaz, İ. "Çekim Modelinin İller Arası Ticaret İlişkilerine Uygulanması: Kütahya Örneği". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2018, 1 (56), 97-114.

Yeldan, E., Özsan, M. E., Taşçı, K. "Türkiye'de İstihdam-Büyüme İlişkisi Üzerine Bölgesel Hesaplanabilir Genel Denge Modeli Uygulaması". *Çalışma ve Toplum dergisi*, 2012, 1 (1), 11-50.

Yıldırım, S. "2008 Yılı Küresel Ekonomi Krizinin Dünya ve Türkiye Ekonomisine Etkileri". *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2010, 12 (18), 47-55.

Yıldırım, E., Dura, C. "Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri Konusundaki Literatüre Bir Bakış". *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2007, 28 (1), 141-177

Yücel, A. "Çin, ilk anlaşma için Türkiye'yi seçti 600 milyar dolarlık pazarı açıyor". *Makale*, 2015. <https://www.dunya.com/ekonomik-veriler/cin-ilk-anlasma-icin-turkiye039yi-secti-600-milyar-dolarlik-pazari-haberi-283021>. (05.09.2018. tarihinde erişilmiştir).

Yücel, F. "Türkiye ve Seçilmiş AB üyesi Ülkeler Arasındaki Dış Ticaret Akımları Üzerine Analitik Bir Yaklaşım: Gümrük Birliği Öncesi ve Sonrası". *Yüksek Lisans Tezi*. 2006.

ÖZGEÇMİŞ

5 Temmuz 1994 tarihli İstanbul Üsküdar ilçesi doğumluyum. İlk Orta ve Liseyi Beşiktaş'ta tamamladıktan sonra, Beykent Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümüne kaydoldum. Bu bölümden 2016 yılında mezun olduktan sonra 2016-2017 yılında, Beykent Üniversitesi İktisat Anabilim Dalında yüksek lisans eğitimine başladım.

Mahsun AKÇELİK